HARALD ROTH

Mică istorie a TRANSILVANIEI

Editura Pro Europa

MICĂ ISTORIE A TRANSILVANIEI

HARALD ROTH

MICĂ ISTORIE A TRANSILVANIEI

Traducere de Anca Fleşeru şi Thomas Şindilariu
Prefață de Ovidiu Pecican

Editura PRO EUROPA
2006

Grafica coperții de Alexandru Pecican

ROTH, HARALD
Mică istorie a Transilvaniei / Harald Roth ; trad.: Anca Fleşeriu şi Thomas Şindilariu ; pref.: Ovidiu Pecican. -
Târgu-Mureş : Pro Europa, 2006
Bibliogr.
Index.
ISBN (10) 973-85039-6-5 ; ISBN (13) 978-973-85039-6-0

I. Fleşeriu, Anca (trad.)
II. Şindilariu, Thomas (trad.)
III. Pecican, Ovidiu (pref.)

94(498.4)

Harald Roth: Kleine Geschichte Siebenbürgens,
©2003 by Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln

©2006 Editura Pro Europa, Târgu-Mureş
pentru versiunea în limba română

Editor coordonator: Elek Szokoly
Lector: Ovidiu Pecican
Redactor: Doina Baci
Tehnoredactare: Judit-Andrea Kacsó
Corectura: Ion Calion

Tipărit la Mediaprint SRL Târgu-Mureş

Editat cu sprijinul Fundației Heinrich Böll din Germania

Cuprins

La ediția românească 7
Harald Roth sau despre perspectiva culturală în istoria Transilvaniei .. 9

I. Țara 21

II. Antichitatea și migrația popoarelor 26
Dacii și romanii în regiunea carpato-dunăreană 26
Problema continuității daco-romane 29
Popoare migratoare în curbura Carpaților 32

III. Transilvania în regatul medieval al Ungariei 35
Asigurarea graniței ungurești la est 35
Structura stăpînirii și organizarea teritoriilor 38
Economia și societatea 43
Formarea statului corporativ 49

IV. Transilvania ca principat autonom 55
De la bătălia de la Mohács la divizarea în trei părți a Ungariei 55
Umanismul și Reforma 61
Principatul între otomani și habsburgi 66
Diversitatea etnică 74

V. Transilvania ca provincie a Monarhiei Habsburgice 83
Integrarea într-un mare imperiu 83
Politica austriacă de reforme 86
Emanciparea românilor 91
Şanse ratate 97

VI. Transilvania în timpul dualismului austro-ungar 105
Naţiunea de stat şi naţionalităţile 105
Încremenirea fronturilor naţionale 112

VII. Transilvania ca parte a României 119
Alipirea la Regatul României 119
În cadrul statului naţional român 123
Radicalizare politică 130
În timpul regimului comunist 133
După ruptura din 1989/1990 143

VIII. Cu privire la evoluţia cercetării ştiinţifice a Transilvaniei 149
Referitoare la izvoarele istorice 149
Istoriografia 152
Instituţii de cercetare 154

Trimiteri bibliografice 159

Suverani şi guvernatori 178

Tabel cronologic 183

Lista ilustraţiilor şi hărţilor 189

Index tematic, de denumiri geografice şi nume de persoane 191

La ediția românească

Cartea de față, a cărei primă ediție germană a apărut în 1996 sub tilul *Kleine Geschichte Siebenbürgens* la Editura Böhlau (Köln/ Weimar/ Wien), încerca să prezinte publicului german evoluția istorică complexă a acestei țări multietnice şi pluriconfesionale, ce este situată la întretăierea Europei central-estice şi a celei sud-estice. Am plecat de la constatarea că, atunci cînd există cunoştințe asupra acestei regiuni, ele sînt părtinitoare: în contextul istoriei germanilor stabiliți pînă la al doilea război mondial în afara Germaniei actuale, Transilvania este privită de unii ca o țară cu un trecut odinioară exclusiv german, sub primatul prezentului ea este cunoscută de alții doar ca o regiune românească, iar marea majoritate asociază Transilvania doar cu Dracula, îngrozitorul personaj din romanul lui Bram Stoker.

Este limpede că nici una din aceste căi de acces nu poate fi considerată corespunzătoare. Trebuie însă remarcat că în state naționale monoculturale accesul la înțelegerea unor țări cu multilingvism şi multiculturalism istoric este dificilă. Cu atît mai mult, *Mica* noastră *istorie a Transilvaniei* încearcă să ofere o introducere în fascinanta pluralitate istorică şi culturală a Europei de Est şi de Sud-Est.

Totodată, subliniem faptul că nu urmărim răspîndirea unui „adevăr istoric". Sperăm însă să îndrumăm cititorul spre dezvoltarea unei atitudini critice față de „adevăruri" postulate.

Ideea acestei sinteze istorice a țării a luat naştere la seminariile organizate de *Studium Transylvanicum* încă din anii 1980. Acest cerc deschis face parte

din sfera *Cercului pentru Studii Transilvane* (*Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde*), ambele dedicînd cercetările lor ştiinţifice subiectului transilvan „în spiritul înţelegerii interetnice şi a toleranţei în spaţiul european". *Studium Transylvanicum* îşi propune răspîndirea cunoştinţelor despre Transilvania în rîndul tineretului, în special al tineretului academic, şi promovează un dialog lipsit de prejudecăţi şi de vechile mituri despre istoria Transilvaniei şi a regiunilor învecinate. Acestui cerc şi ţelurilor sale le este dedicată această carte.

Ediţia în limba română se bazează pe cea de-a doua ediţie revăzută din 2003. Traducerea maghiară a apărut la editura Pallas-Akadémia din Miercurea Ciuc în 1999. Ea a fost îngrijită de Farkas-Zoltán Hajdú. Resimt o deosebita bucurie acum, cînd dupa zece ani s-a materializat şi o traducere în limba română. Interesul pentru traducerea *Micii istorii* în limba română a existat dintotdeauna, însă a întîmpinat mereu obstacole, rareori motivate transparent. Rămîne de dorit ca această lucrare să fie înţeleasă ca o contribuţie la abordarea unui concept istoric eliberat de premisele naţionaliste asupra trecutului excepţional al acestei ţări.

Mulţumiri pentru aportul adus la traducerea textului le revin lui Tiberiu Clujeanu, Anca Fleşeru, Ovidiu Pecican şi Thomas Şindilariu. Pentru editarea cărţii îi mulţumesc lui Elek Szokoly şi *Ligii Pro Europa* din Târgu-Mureş. Pentru sfaturile lor colegiale la elaborarea textului iniţial le aducem mulţumiri lui Meinolf Arens, Daniel Bein, Konrad Gündisch şi K. Lengyel Zsolt.

În final, dorim să menţionăm că paragraful referitor la evoluţia cercetării ştiinţifice şi bibliografia comentată (ce reflectă situaţia pînă în 2003), a fost conceput pentru un public cunoscător doar al limbilor occidentale. Din această cauză, şi nu din ignoranţă faţă de numărul mare şi valoros de titluri de specialitate în limbile română şi maghiară, ne-am orientat spre facilitarea aprofundării tematicii transilvane în limbile occidentale. Pe de altă parte, cunoaşterea literaturii de specialitate în limbile occidentale poate fi de folos şi cititorului român, astfel că nu am renunţat la acest capitol.

H. R.

Harald Roth
sau despre perspectiva culturală în istoria Transilvaniei

În trecutul ardelean, au existat culoare de trecere impuse, la ieşirea sau la intrarea în ţară, păzite de contingente militare la adăpostul unor cetăţi. Aşa au fost cetatea Bran, unde o garnizoană maghiară îl aresta, din ordinul lui Matias Corvin, pe Vlad Ţepeş, punînd astfel capăt unei domnii controversate şi furtunoase, şi Cetatea de Piatră (a Chioarului), unde era pus la păstrare, din ordin princiar, un alt domn al Ţării Româneşti, Petru Cercel. Tot astfel, şi fortificaţia înălţată la Lipova, pe dealul ce străjuieşte defileul văi Mureşului la ieşirea către cîmpie, reşedinţă pentru o perioadă a reginei Isabela, văduva lui Ioan Zápolya şi mama principelui Ioan Sigismund. La fel ca acele vămi pentru călătorii de odinioară, scurgerea vremii peste umanitatea transilvăneană a devenit, de multă vreme deja, un punct de trecere aproape obligatoriu. Sinteza de istorie referitoare la această provincie este o preocupare constantă a istoricilor Transilvaniei încă din vremea cronicarilor umanişti. Fie că ei sunt români, maghiari, germani ori evrei, frecventarea acestui spaţiu pe durata lungă a cronologiei, cu uneltele istoricului, a devenit mai mult decît o ambiţie personală sau o tradiţie istoriografică. Este, mi se pare, un *leit-motiv* existenţial şi profesional, o chestiune de onoare şi un pariu. Miza lui este încercarea de a înţelege coexistenţa mai multor etnii şi culturi în acelaşi spaţiu, definirea unui spaţiu de civilizaţie şi cultural proteic, cu multe trăsături

comune întregii Europe, cu unele apropiindu-l de Răsărit şi cu altele de Apus; dar, nu în ultimul rînd, şi cu o serie de trăsături profund particularizate, numai ale sale.

Cînd vine vorba despre Transilvania, istoricul se transformă instantaneu, uneori pe nesimţite, alte ori lucid asumat, într-un geopolitolog, într-un antropolog cultural, într-un sociolog şi chiar într-un futurolog. El descifrează vremurile de odinioară cu un ochi format la şcoala prezentului şi cu privirea fixată pe linia de orizont în stare de germinaţie. Sinteza de istoria Transilvaniei este pentru el o piatră de încercare, un topos al fantasmării şi al eliberării de fantasme, oricît de riguros pozitivistă ar părea să-i fie, eventual, reconstituirea. Dincolo de pagina scrisă cu datele ei concrete şi trimiterile la împrejurări istorice specifice, se deschide un spaţiu agonal, ludic, expiator sau soteriologic, într-o manieră ce diferă de la un autor la altul. Fiindcă, în toate cazurile, Ardealul este, pentru motive ce rămîn să fie desluşite cîndva, un tărîm la care acostează toate caravelele acestor aventurieri pe mările trecutului regiunii şi etniilor care o populează.

Într-un asemenea cîmp de preocupări, unde reveriile şi amintirile se întretaie cu proiecţiile intelectuale şi cu interpretările riguros bazate pe fapte, sinteza de mici dimensiuni semnată de istoricul german Harald Roth se inserează în mod fericit. Particularităţile care îi asigură confortabil, dintru început, un loc privilegiat printre alte produse similare (unele cuprinse de mai multe volume), sunt calităţi ale oricărui demers istoriografic. Menţionez dintre ele în primul rînd claritatea discursului, selectarea esenţialului, curajul poziţionărilor şi maniera alertă a spunerii. Lor li se adaugă excelenta documentare, ştiinţa decupajului, capacitatea desprinderii de partizanatele îngust comunitare şi cutezanţa de a aborda probleme care nu şi-au găsit încă răspunsul definitiv. Paradoxal, într-o astfel de istorie de autor, unitară prin concepţie şi nedisipată în direcţii colaterale, prilejul excelenţei survine într-o manieră mai convingătoare decît în mari construcţii scrise la mai multe mîini, în care, uneori, efortul racordurilor, al sudării părţilor în întreg, estompează viziunea şi transmite, în cele din urmă, un mesaj distorsionat.

Mărturisesc că m-au preocupat şi pe mine, constant, reperele unui posibil demers de restituire sintetică şi critică, totodată, a trecutului ardelenesc. Menţionez acest lucru pentru a opera o deschidere în direcţia unui leit-motiv al istoriografiilor interesate în această direcţie, cărora schimbarea de la sfîrşitul anului 1989 le-a conturat un nou cadru, mai promiţător decît înainte. Într-un text intitulat *Către o istorie pluriculturală a Transilvaniei*[1] enunţul apărea deja în termeni programatici, dar el nu făcea decît să preia o direcţie sugerată încă de primul manifest al istoricilor, publicat chiar în zilele fierbinţi ale căderii regimului comunist. Apelul semnat de istorici români precum David Prodan, Pompiliu Teodor, Al. Zub, Ştefan S. Gorovei, Petre Alexandrescu, D. M. Pippidi, Andrei Pippidi, Şerban Papacostea, Ştefan Andreescu, Octavian Iliescu, Gh. Brătescu şi Viorica Moisuc includea şi semnătura istoricului maghiar Jakó Zsigmond[2]. Manifestul, numindu-se chiar *Program pentru o istorie alternativă a românilor*, şi datat 23 ianuarie 1997, apărea în *Vatra*, anul următor[3].

În mod cît se poate de limpede, programul era o invitaţie adresată istoricilor de orice vîrstă şi specializare să părăsească liniamentele unei istoriografii care a încetat să se mai întrebe asupra sensurilor marilor procese istorice, ale unui parohialism fără frontiere, ale unei viziuni trufaş fundamentaliste. Asumînd prea adesea rolul unui secondant al politrucului, a unui serv obedient al statului în varianta sa totalitară, dispus să plece capul în faţa oricărui autoritarism, istoricul român era invitat să-şi regîndească statutul şi demersul. El putea astfel foarte bine să recîştige o demnitate profesională şi civică interzisă anterior de cadrele prea constrîngătoare în care îi era dat să se mişte. Cum alibiul moral al dictatului ideologic devenise caduc, toate acestea puteau fi atinse printr-o simplă – dar cinstită – interogare de sine, printr-o înnoită reflecţie asupra uneltelor meseriei şi a rosturilor ei.

1. *Caietele tranziţiei*, an. I, nr. 1, 1997, p. 26.
2. O discuţie asupra acestui text în Ov. Pecican, *Poarta leilor. Istoriografia tânără din Transilvania (1990 - 2005)*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Grinta, 2005, p. 24-27.
3. nr. 4, 1998, p. 37-38.

Un ecou al chemării respective a lipsit însă, vreme de mai mulți ani, din spațiul istoriografiei române. Practic, dezbaterea a reînceput – și încă reunind voci din mai multe istoriografii – odată cu publicarea unui text referitor la scrierea istoriei Transilvaniei de către Harald Roth însuși. Survenind ca urmare a invitației autorului de a-și exprima punctul de vedere în paginile revistei clujene *Provincia*, articolul *Despre utopia unei istoriografii a Transilvaniei sau pledoarie împotriva persoanei întîi singular și plural*[4] a suscitat interesul redacției, care a solicitat poziționări din partea mai multor istorici români și maghiari interesați de chestiunea reflectării cît mai comprehensive a trecutului ardelean. Răspunsurile primite au apărut în numerele următoare ale revistei și constituie, de la schimbarea de regim din 1989 și pînă astăzi, cel mai ilustrativ eșantion de profesioniști preocupați de această chestiune care s-au pronunțat concertat asupra ei, într-un redutabil efort de elucidare[5]. Mai mult decît atît, i-au prilejui inclusiv lui Harald Roth însuși o revenire la problematica dată. În titlul-manifest *Să încercăm o „istorie culturală" a Transilvaniei!*, autorul consideră că scrierea unei istorii a Transilvaniei este „marele proiect al secolului al XX-lea", a cărui necesitate „nici măcar nu se pune la îndoială". Aici atitudinea istoricului este exprimată în formele cele mai clare cu putință – și, dacă ar depinde de mine, nu m-aș rezuma numai să citez un pasaj sau altul, ci aș reproduce întregul articol ca text-escortă cuprins în ediția românească a cărții: „Care om deschis la minte mai poate lua în serios istoriografiile naționale? [...] Ele sînt revolute, demodate, și chiar periculoase și maligne, chiar și pentru istorici: a

4. Inițial, o prelegere ținută la a 38-a Convenție a Asociației de Studii Transilvane (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde), în cooperare cu UBB și EME (Erdélyi Múzeum Egyesület/ Asociația Muzeului Ardelean), Cluj, 16 septembrie 2000, textul a apărut în *Provincia* nr. 1-2, ianuarie – februarie 2001 și a fost reluat în antologia coordonată de Elek Szokoly, *Provincia 2001*, Târgu-Mureș, Liga Pro Europa, 2003, p. 14-17 în traducerea lui Edit Szegedi.

5. Vezi Szokoly Elek, *Provincia 2001*, *ed. cit.*, p. 18-35 (nr. 1-2, ianuarie – februarie 2001: Ovidiu Pecican, K. Lengyel Zsolt, Sorin Mitu, Jakó Zsigmond, Camil Mureșanu, Kristó Gyula, Lucian Boia, Köpeczi Béla, Alexandru Zub, R. Várkonyi Ágnes și, respectiv, nr. 3, martie 2001: Harald Roth, Csetri Elek, Lucian Nastasă, Pál Judit, Ioan Drăgan, Szász Zoltán, Daniel Barbu, Jakó Klára, Ovidiu Ghitta, Tonk Sándor, Demény Lajos, Cosmin Rusu, Egyed Ákos, Radu Mîrza, Toader Nicoară, Doru Radosav, Mihaela Grancea, Ovidiu Pecican).

supralicita naţionalul şi a-l transforma din nou în linia dominantă a istoriei, a orienta istoria după el, înseamnă s-o agresăm – pentru că ea a cunoscut naţionalul doar ca una (de regulă neimportantă şi colaterală) dintre multiplele ei componente. Mult mai relevante au fost problemele religioase, ale dreptului, ale statutului social, ale modelului de viaţă economică şi, legat de ele, obiceiurile sau, într-un cuvînt, «cultura»"[6].

Situarea profesionistului german devine acum limpede. Ea nu este multiculturală şi nici interculturală, ci mai degrabă trans-culturală, întrucît nu stăruie nici asupra evoluţiilor paralele ale etniilor din Ardeal, şi nici asupra aspectelor legate de coexistenţa şi de interferenţa lor. În schimb, pare constant interesată, dincolo de stabilirea cît mai clară şi mai detaşată a faptelor, de destinul comun pe care îl întruchipează diferitele componente comunitare transilvane, diversele limbi şi culturi, straturile sociale şi stările politice plurale. Cred că în acest sens s-ar cuveni citit efortul lui Harald Roth de a depăşi vechiul mod de a scrie despre Transilvania printr-o nouă viziune, care nu posedă caracterul pronunţat al germanităţii, ci tinde să atingă mai degrabă un cald, empatic, ataşament faţă de spaţiul geografico-uman care este provincia lui de origine.

Ideea de a încerca să se stabilească un set de caracteristici generice ale Transilvaniei nu este, necesarmente, hazardată, chiar dacă nu prezintă nici premise pentru un succes garantat. Fără a intra în chestiunea posibilităţii de a decupa şi descifra Transilvania într-o epocă istorică în care aceasta nu se configurase ca atare sub raport geopolitic, rămîne, totuşi, de optat – ca precauţie preliminară – pentru răstimpul în care caracteristicile cele mai adecvate ale locuirii teritoriului desemnat prin acest cuvînt s-au manifestat în cea mai mare libertate istorică posibilă. Eliminînd chestiunea denumirii ca atare (o simplă formulă de cancelarie, în latina medievală, adoptată după ezitări prealabile), frapant este să constaţi că primul apogeu al afirmării istorice a teritoriului – e drept, împreună cu o parte din Banat şi cu Oltenia – a fost perioada Regatului Dac al lui Diurpaneus-Decebal. Locuit de triburile dace unificate, dar

6. Ibidem, p. 51-52.

fără ca ele să fie necesarmente unicul aport etnic din zonă, statul războinic şi eroic al ultimului dinast dac a cunoscut, pînă în momentul confruntărilor finale cu romanii, o istorie de succes, reuşind chiar să adune în preajma sa, în momentele cruciale ale confruntării finale, şi alte neamuri aliate.

O altă suprapunere teritorială – fie şi în linii mari, atîta cît o putem descifra astăzi, din ecourile lacunare şi intens contestate în detaliile lor istorice, de o întreagă istoriografie, ale cronicii lui Anonymus – pare să fi fost formaţiunea politică a lui Gelou, un vlah. Sosirea războinicilor maghiari „dincolo de păduri", *ultra silvas*, a pus capăt unei formule politice de relativă stabilitate, rod al convieţuirii mai multor etnii (bulgari, slavi, vlahi). Chiar dacă ulterior dinastul vlah a fost înlocuit cu o căpetenie maghiară şi stilul exercitării puterii s-a configurat altminteri, în maniera coaliţiei de triburi nomade învingătoare, coexistenţa etniilor prezente aici a continuat. Desigur însă, acum Transilvania devenea, tot mai mult, parte a unei sfere de putere ce îşi limpezea, în următoarele secole, mereu mai mult dimensiunile şi parametrii politico-militaro-confesionali şi culturali, configurînd în cele din urmă regatul de stil occidental şi catolic al Arpadienilor şi Angevinilor. Circumstanţa aceasta face ca veacurile al XI-lea şi al XII-lea să iasă din discuţie, ca o acoladă temporală în care, oricît de autonomă ar fi fost, Transilvania devenită voievodat a avut de ascultat de deciziile curţii regale.

De acum încolo, etapele existenţei transilvane pe cont propriu devin scurtissime. Atît intervalul dintre bătălia de la Mohács (1527) şi inaugurarea formulei organizatorice a principatului dependent de Poarta Otomană (1541), cît şi cele cîteva luni în care, la sfîrşitul primului război mondial, cînd Transilvania, emancipată de sub tutela monarhiei bicefale, a fost guvernată de Consiliul Dirigent adus pe scena politică de Adunarea de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) au durat numai cîţiva ani şi, respectiv, doar puţine luni. Prea puţin, şi într-un caz, şi într-altul, pentru a se forja un profil cu adevărat distinct al provinciei care, altminteri, trecută prin ciur şi prin dîrmon, prin încercările mai multor stăpîniri străine (cea turcă şi cea austriacă), şi-a căutat reliefurile specifice în alte momente.

Probabil că în alegerea ca perioadă emblematică pentru portretul prin excelență al Transilvaniei tocmai a perioadei principatului (1541-1699) ar conta mai mulți factori, istorici și istoriografici, deopotrivă. Conviețuirea pe acest teritoriu, în faza respectivă, tocmai a popoarelor prezente pînă astăzi aici este unul dintre aceștia. Formula politică relativ relaxată și succesul conviețuirii celor patru confesiuni religioase admise – în care românii, totuși, se regăseau prea puțin –, nerepetată ulterior, a fost un altul. În fine, nostalgia istoricilor maghiari moderni după acest ultim moment al autonomiei politice maghiare în zonă a lansat mitul sau convingerea că în timpurile acelea a înfățișat lumii Ardealul fața sa cea mai originală și mai caracteristică, nealterată de vreun dictat exterior. În fapt însă, dominația turcă nu a însemnat nici o clipă doar o privire indulgentă de departe, conviețuirea nu a prea devenit o intersectare a culturilor, rămînînd simplă însumare de culturi paralele – nu fără influențe, cîteodată și în unele privințe –, iar toleranța religioasă și-a vădit din plin limitele, discriminînd o populație copioasă din interiorul principatului. Dacă imaginarul istoric și național maghiar atribuie atîtea virtuți epocii principilor maghiari ardeleni, aceasta se întîmplă, foarte probabil, pentru că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea Transilvania rămăsese unica formă statală condusă de maghiari și generatoare de forme instituționale maghiare.

Cît despre etapa de după întîia conflagrație mondială, cînd Transilvania a rămas, pentru o secundă istorică, să fie condusă de o formă politică proprie – Consiliul Dirigent –, ea a promis multe tuturor, încă din Declarația de la Alba Iulia adoptată în ziua Unirii, dar nu a prea realizat nimic. Practic, Consiliul Dirigent s-a dovedit numai forma instituțională prin care s-a pregătit instituirea asupra Transilvaniei a autorității Regatului Român. Acesta nu s-a mai simțit chemat ulterior să îndeplinească promisiunile din declarație, preferînd în cele două decenii următoare o politică de accelerată integrare a provinciilor și a minorităților etno-confesionale în statul unitar centralizat condus de pe malurile Dîmboviței.

Chiar și așa, se consideră că Transilvania reprezintă în istorie vocea

convieţuirii multiculturale, a diversităţii, a unei anumite toleranţe; dar şi a preocupării pentru conservarea anumitor continuităţi. Imaginea legalistă şi cu morgă uşor desuetă a ardeleanului este un clişeu care nu a apărut din senin şi care se întemeiază pe percepţii probate. Identitatea problematizantă a ardeleanului, prea contextualizată multietnic pentru a părea sigură la Budapesta ori Bucureşti, şi prea pronunţată pe dimensiunea regională pentru a conveni oricărui centralism este, şi ea, pînă astăzi, un obstacol pentru non-ardeleni.

Există, totuşi, felurite moduri de a fi – sau părea – conservator în Transilvania. Mîndria maghiarului în raport cu trecutul său social, cultural, etnic nu trebuie confundată nici cu persistenţa – abia de curînd curmată – a sasului pentru formele sale de viaţă carpatină şi nici cu încăpăţînarea românului de a-şi păstra religia, tradiţiile şi limba aşa cum şi le ştia din bătrîni. Concepute concurenţial sau ba, toate aceste moduri de a fi par, la drept vorbind, înrudite, ilustrînd cam acelaşi impuls. Asta îl făcea şi pe Nicolae Iorga să considere că naţionalismul românesc, antimaghiar pe una dintre dimensiunile sale, era inspirat tocmai de modelul naţionalist maghiar. La rigoare, afirmaţia istoricului poate fi adevărată, dacă ne amintim că principalii corifei ai Şcolii Ardelene au fost educaţi nu numai în mediul universalist al Bisericii Catolice, ci şi în ambianţa culturii maghiare dominante prin părţile ardeleneşti. Or, în generaţia următoare, tocmai modelul lor s-a impus în Ţara Românească şi Moldova, dînd liberalismului paşoptist de acolo o coloratură naţionalistă ce lăsa conservatorismului privilegiul de a fi cosmopolit.

Diferenţele de la un tip de consecvenţă colectivă la altul nu anulează însă impresia de conservatism supraetnic în Ardeal. Cu oricîte ingerinţe dinspre Istanbul, Transilvania principilor calvini tot nu a ajuns să cunoască orientalizarea din Moldova şi din Valahia. Şi nici presiunile Vienei şi Contrareforma nu au însemnat aici renunţarea la propriile formule de continuitate istorică; nici măcar pentru români, în cazul cărora convertirea la catolicism nu a fost o abdicare de la tradiţia ritualică a bisericii orientale.

În interpretările curente, identitatea transilvană rămîne, aşadar, să

semnaleze mai ales replierea pe poziții de prudență în viața publică, gesticulație gravă și cumpănită, pînă la un punct, un anume paseism care nu refuză, ci subordonează inovația. Situația s-a schimbat însă dramatic în ultimul secol, și faptul acesta nu mai îngăduie cu aceeași lejeritate iluziile de odinioară. Marile dispariții colective de aici – evreii și germanii (sași și șvabi) –, modificarea proporțiilor numerice dintre majoritate și minoritari (prin creșterea numărului romilor și scăderea numărului maghiarilor), succesul bisericilor neoprotestante în secolul al XX-lea au modificat și continuă să modifice parametrii între care se configurează viața în Ardeal. Pînă și Biserica Ortodoxă, dominantă printre românii din zonă și cunoscută ca fiind cea mai tradiționalistă, a trebuit să țină seama de aceste schimbări, inițiind modificarea jurisdicțiilor zonale și tentînd despărțirea Mitropoliei Transilvaniei în două mitropolii.

Poate că individualitatea Transilvaniei se profilează, în aceste condiții, ca o complexitate social-politică suplimentară în raport cu cea a provinciilor înconjurătoare. Premisele acestei diferențe pot fi, desigur, reperate încă din zona geografiei, observînd că Transilvania este delimitată de munți ca un podiș, în timp ce Moldova, Muntenia și chiar Banatul ori Partiumul sunt mai degrabă zone joase sprijinite de munți. Excepție face Maramureșul, așezat într-o depresiune izolată și cu un destin la fel de puternic și de vizibil ca acela al Ardealului. Pînă la urmă însă, chestiunea specificității profilului istoric ardelean se judecă diacronic, iar scurta istorie a Transilvaniei scrisă de Harald Roth este unul dintre cele mai bune răspunsuri date pînă acum în această paradigmă. Cartea reușește să surprindă tocmai amestecul de limbi, etnii și fapte de civilizație ori de cultură, modelate de modificările cadrului de viață politico-administrativ și de succesiunile unei comunități sau ale alteia la conducerea întregii provincii ardelene, portretul dinamic, plin de incitante contraste al Transilvaniei. Autorul este mereu bine informat, și fiecare capitol conturează imaginea unui profesionist neîncetat dornic să rămînă el însuși, cu propriul crez nealterat, dar făcînd în același timp efortul de a înțelege cît mai corect și toate evoluțiile.

Cîteva exemple menite să sublinieze atît merite, cît și locuri ce fac

posibilă o aprofundare interpretativă nu strică nici măcar într-o prefață. O contribuție în consonanță cu intervențiile mai recente din sfera istoriografiei este cea referitoare la etnogeneza românilor. Autorul o vede în mod corect ca pe o evoluție treptată ce se încheie în secolul al XII-lea, în sensul că deja în acel moment s-au putut contura, după toate aparențele, primele nuclee comunitare vlahe de mai mare anvergură, la sudul și la nordul Dunării. Harald Roth precizează oportun că acest proces s-a manifestat în chip divers, de la o regiune la alta, și fără îndoială că lucrurile au stat într-adevăr astfel, depinzînd de contexte istorice precise (cu cine se învecinau grupurile românești, sub ce influență politică și civilizațională se aflau etc.). Acest proces a continuat și după aceea, cunoscînd puncte nodale în apariția statelor medievale proprii (Valahia la începutul și Moldova după mijlocul sec. al XIV-lea), în prima unificare a acestora sub Mihai Viteazul și în evoluția solidarităților medievale către altele, moderne de astă dată, care au ajuns în cele din urmă să definească o națiune. Finalul secolului al XII-lea suprindea însă, într-adevăr, primul moment de afirmare politică substanțială a românilor prin resuscitarea Țaratului din Munții Haemus și instalarea în fruntea lui a unei dinastii românești.

Problema dinamicii populației – centrală pentru adepții imigraționismului – este și ea abordată cu curaj de către Harald Roth. „Trebuie constatat că pozițiile referitoare la creșterea populației române sunt articulate cu puțină distanță academică: în timp ce o parte pornește de la o majoritate care dintotdeauna a fost demografic dominantă, ca apoi să fie subjugată de statul ungar, iar mai tîrziu de cel ungaro–transilvan, cea de-a doua vorbește de o imigrare continuă de peste Carpați, din sud, est și nord, spre interiorul Transilvaniei", constată istoricul, pentru a conchide apoi: „Și în acest caz calea de mijloc corespunde foarte probabil realității dezvoltării istorice". Imobilismul de factură esențialistă, ca și scurgerea demografică nesfîrșită dintr-un rezervor uman inepuizabil apar astăzi ca niște ipoteze rigide și neștiințifice. În fapt, ar trebui avută în vedere o anume mobilitate populațională, care la scară statistică s-ar dovedi, probabil, o constantă mai mult sau mai puțin stabilă și ar caracteriza, deopotrivă, toate

grupurile etnice ale Transilvaniei. Nu trebuie uitate nici aporturile maghiaro-secuieşti la configurarea populaţiei Moldovei şi a Ţării Româneşti, cum, de altfel, nu doar români din aceste provincii au sosit în Ardeal, în clipe socotite potrivite, ci şi sîrbi, armeni ori bulgari.

Atenţia de a releva interpretările teziste ale istoriografiilor română şi maghiară, amendîndu-le uneori discret, dar substanţial şi credibil survine în mai multe rînduri în mod salutar. Abordarea neechilibrată a epopeei lui Mihai Viteazul la români, cea a războiului curuţilor la maghiari şi chiar mitul democraţiei săseşti la începuturile modernităţii în cazul istoriografiei saşilor sunt exemple care nu pot decît să stîrnească admiraţia prin caracterul lor judicios. Alte ori însă, anumite explicaţii suportă reveniri care, în ipoteza unei rescrieri, ar adînci şi mai mult analiza. Aşa se întîmplă, de pildă, în cazul corelării puţin pripite a culturii ţiganilor cu cea românească. Dacă primii sunt posesorii unei culturi specifice populaţiilor nomade şi nu necesarmente creştine, românii fac parte din sfera spirituală a slavonismului ortodox, alimentat de numeroase manuscrise şi de o cu totul altă viziune asupra lumii. A explica „afinitatea lor cea mai mare ... faţă de cultura română" prin nivelul social scăzut ar putea fi o eroare măcar pentru faptul că românii au putut fi iobagi în Transilvania, însă nu şi robi, precum ţiganii.

În acelaşi timp, dacă Harald Roth ar fi cunoscut unele cercetări mai recente ale istoriografiei române (amintesc aici numai contribuţiile lui Ştefan Andreescu din *Restitutio Daciae* ori studiile mai multor autori despre cronistica moldo-munteană din sec. al XVII-lea - al XVIII-lea) este de crezut că şi-ar fi nuanţat întrucîtva formularea prea categorică după care „O conştiinţă comună a elitelor politice şi intelectuale ale celor trei principate, Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, pe care istoriografia românească naţionalistă le postulează adesea cu termenul de « cele trei ţări româneşti », nu se regăseşte nici măcar într-un stadiu incipient în epoca modernă timpurie".

Îndrăzneaţă este şi echivalarea Partidului Liberal al Brătienilor cu un partid naţional-conservator. „... în Bucureşti se aflau la putere în mod

necontestat aşa-numiţii liberali, un partid naţional-conservator dominat de familia de moşieri Brătianu şi ale cărui rădăcini se aflau în perioada formării statului român, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea...". Nefiind o teză familiară în istoriografie, se cuvenea, poate, argumentată mai pe larg, dacă echilibrul întregii lucrări ar fi permis-o.

Nici cuplarea extinderii teritoriale a României interbelice cu nerezolvarea problemei multiculturale şi interetnice nu este obligatorie, cele două elemente putînd fi tratate ca dosare separate, dar autorul optează pentru această cale explicativă, semn al unei convingeri proprii.

În fine, cu asemenea deschideri, Harald Roth rămîne exemplar, în felul său, chiar şi atunci cînd poţi fi de altă părere. Pentru înţelegerea a ceea ce încearcă să facă, propriul său program se dovedeşte deplin lămuritor: „O schimbare în viziunea istorică nu poate fi reglementată prin lege sau prin schimbări biologice; probabil doar transformarea societăţii va aduce schimbările necesare. Dar istoricii pot deveni şi avangardiştii societăţii... [...] O istoriografie contemporană despre Transilvania ar trebui să fie iniţial destructivă, într-o anumită măsură pre-modernă, şi să lase istoria regiunii ca întreg – faţă de grupurile izolate cu istoriile lor particulare – să iasă în prim-plan"[7].

La Harald Roth remarcabil este efortul sintezei, al depăşirii tehnicismelor în folosul unei viziuni integratoare, care să surprindă liniile de forţă ale unei întregi dezvoltări, trimiţînd – în termenii unui comparatism savant sublimat – la înrudiri genealogice, culturale ori materiale (vezi succinta, dar consistenta tratare a civilizaţiei dace). Cu o concepţie clară şi sincronă cu tendinţele mai recente ale istoriografiei occidentale, din care face şi el parte, istoricul impresionează, incită, somează la altfel de analize. Sunt convins că traducerea de faţă va fi întîmpinată de cititorii din România cu întreaga atenţie pe care cartea şi autorul ei o merită.

Ovidiu PECICAN

---

7. Harald Roth, "Despre utopia unei istoriografii a Transilvaniei sau pledoarie împotriva persoanei întâi singular şi plural", în ibidem, p. 17.

I. ŢARA

Transilvania – ţinutul şi regiunea istorică – este situată în Europa de Sud-Est şi aparţine spaţiului alpino–carpatic, fiind înconjurată din toate părţile, ca o graniţă naturală, de lanţul Carpaţilor (înalţi pînă la 2500 metri peste nivelul mării): Carpaţii Orientali, Carpaţii Meridionali, precum şi Munţii Apuseni. Suprafaţa Principatului Transilvaniei între secolele al XVI-lea şi al XIX-lea se întindea pe aproximativ 62.000 km^2 (deci, aproximativ cu o treime mai mare decît Elveţia sau Olanda de astăzi). Distanţa nord-sud este de 280 km, iar cea est-vest este de 310 km. La nord se învecinează cu regiunile montane, împădurite, ale Maramureşului şi Bucovinei, la est cu Moldova, la sud cu Muntenia şi Oltenia, la sud-vest cu Banatul, în fine, la vest, cu Ţinutul Crişurilor, care face trecerea spre Cîmpia Panoniei. Exceptînd unele teritorii anexate temporar, Transilvania istorică se întindea astfel, în vest, pînă pe crestele munţilor menţionaţi.

Relieful Transilvaniei se înfăţişează ca un podiş deluros (situat între 300 pînă la 800 metri deasupra nivelului mării), urcînd spre munte şi avînd legături cu regiunile învecinate doar prin cîteva trecători. O reţea deasă de rîuri cu debit mic sau mijlociu asigură din plin teritoriului din arcul carpatic necesarul de apă: cel mai mare rîu, străbătînd ţara şi avînd ca afluenţi veniţi din sud, rîurile Tîrnava Mică şi Tîrnava Mare, este Mureşul; arealul sudic este străbătut de Olt, iar cel nordic de Someşul Mare şi cel Mic, toate aparţinînd bazinului

Dunării. Dintotdeauna, Transilvania a fost considerată un teritoriu al pădurilor. Se pare că în evul mediu cea mai mare parte a țării a fost dens acoperită de păduri; chiar şi astăzi, peste o treime din suprafața regiunii este împădurită şi bogată în vînat. Terenul arabil fiind în mare parte fertil, a crescut în timp pînă la un sfert din suprafața teritoriului. Inițial, acesta a fost însă cu mult mai redus. O altă treime din teritoriu se constituie din fînețe, pășuni şi livezi, la care se mai adaugă viile, menționate şi ele în evul mediu ca fiind caracteristice acestei regiuni. În special pășunile alpine oferă condiții bune pentru păşunatul extensiv. Mlaştinile, care pînă astăzi au fost în mare parte desecate, nu ocupau nici odinioară o suprafață considerabilă din teritoriul țării. Un rol important în istorie l-au jucat bogatele zăcăminte de sare gemă şi de metale nobile (aur, argint), precum şi cuprul, şi fierul. Aceste resurse naturale sînt însă astăzi în mare parte epuizate. Mai departe, trebuie amintite diferite minereuri, izvoare minerale, roci, soluri şi, pentru perioada mai recentă, gazele naturale şi huila. Clima, flora şi fauna prezintă Transilvania ca pe o regiune a Europei Centrale. Predomină o climă temperat-continentală cu vînturi vestice, iar diferențele de temperatură sînt uneori extreme, între limitele pozitive, din timpul verii, şi cele negative, din perioada de iarnă.

Ținuturile istorice transilvane, care au rezultat din istoria medievală a țării sînt următoarele: zonele de graniță ale Maramureşului şi Ținutul Năsăudului în nord, Ținutul Secuiesc în răsărit, Țara Bîrsei în sud-est, Țara Făgăraşului, Țara Oltului şi Țara Hațegului în sud. Sub raport structural-politic, mai ales vestul Transilvaniei era puternic diferențiat, astfel încît aici se pot deosebi anumite regiuni culturale şi etnografice (Țara Moților, regiunea maghiară a Călatei/ Kalotaszeg), nu însă şi regiuni istorice compacte. Pe lîngă acestea, zone etnografice remarcabile sînt regiunea Bîrgăului lîngă Bistrița, regiunea ceangăilor în pasul Ghimeş, ținutul românesc care se întinde între Sibiu şi munți (Mărginimea), zona din jurul Rimetei la vest, Cîmpia Transilvaniei şi regiunea Tîrnavelor din centrul Transilvaniei.

Apartenenţa statală şi organizarea administrativă a Transilvaniei vor fi tratate amănunţit în capitolele următoare. Transilvania nu a avut o capitală propriu-zisă: în timp ce Alba Iulia deţinea ca reşedinţă episcopală şi voievodală sau princiară o poziţie de frunte, adunarea dietei avea loc adesea la Turda, Cluj sau Sibiu; ultimele două oraşe

Peisaj caracteristic Podişului Transilvan

vor avea, începînd cu secolul al XVIII-lea, ca sediu al guberniului şi al comandamentului militar, o funcţie asemănătoare unei capitale. Un lucru caracteristic pentru Transilvania este pronunţata diversitate regională şi etnică, fapt exprimat printr-o multitudine de centre politice, economice şi culturale, cărora, însă, le lipseşte ponderea unei capitale în adevăratul sens al cuvîntului.

Principalele rute istorice de trafic traversau Transilvania pe direcţia est-vest prin Braşov şi Sibiu (în partea de sud), ca şi prin Pasul Rodnei pe lîngă Bistriţa spre Dej (în partea de nord), iar pe direcţia nord-sud prin Dej, Cluj şi Alba Iulia spre Sibiu. În interiorul ţării există o reţea densă de drumuri, care a avut însă dintotdeauna

reputația unei proaste întrețineri. Situațiile demografice, etnice și confesionale vor fi de asemenea tratate în capitolele următoare, întrucît ele pot fi înțelese numai din perspectiva evoluției lor istorice.

Denumirea germană a Transilvaniei, *Siebenbürgen,* este cel mai recent nume dat acestui ținut. Din antichitate nu ne parvine nici o denumire clară pentru regiunea din curbura Carpaților. Deoarece Transilvania a fost (și este) înconjurată din toate părțile de păduri dese, a apărut pentru prima oară în evul mediu dezvoltat, dintr-o perspectivă vestică, denumirea latină de *ultra silvas* (dincolo de păduri), *Ultrasilvania* și mai apoi *Transilvania.* Denumirea maghiară *Erdély*, apărută cam în aceeași perioadă, include un mesaj identic în ceea ce privește conținutul termenului (*erdő elű*) și a inspirat denumirea românească de *Ardeal.* Numele german *Siebenbürgen* s-a format abia odată cu venirea coloniștilor germani, în secolele al XII-lea și al XIII-lea; el a apărut mai întîi, cu precădere, în cîntecele eroice vechi germane și se referea la început numai la regiunea din jurul Sibiului, în sud, mai tîrziu la toată „provincia Sibiului", iar în final la întreaga țară. Interpretările etimologic-populare ale acestei denumiri ar trebui privite cu precauție, deoarece originea numelui este în continuare incertă și constituie un prilej pentru diverse speculații. Vecinii s-au inspirat din denumirile mai sus menționate: în turcă, denumirea este de *Erdel*, în timp ce în polonă și în celelalte limbi slave, a fost „tradusă" denumirea germană în *Siedmogrod.* Majoritatea limbilor occidentale au luat ca bază forma latină a numelui. În româna de astăzi există o diferență între *Ardeal*, ca denumire pentru Transilvania istorică, și *Transilvania*, ce cuprinde toate teritoriile (limitrofe) care au aparținut odinioară Ungariei. Aceeași transformare a cunoscut-o și *Erdély* în accepțiunea maghiară.

Chestiunea denumirilor geografice și topografice reprezintă în Transilvania o problemă aproape insurmontabilă prin complexitatea ei, dar și prin virulența politico-culturală ce o însoțește. Orașe, tîrguri, sate, cătune, în fine, munți, ape, cîmpii și altele asemenea au două,

trei sau, în unele cazuri, chiar mai multe denumiri istorice, în mare parte rămase în uz. Etimologiile lor ne oferă informaţii deosebit de interesante referitoare la istoria colonizării şi a aşezărilor, cît şi la istoria limbii. Acestea sînt însă combătute în mod radical într-o ţară în care chestiunea primei populări pare să afecteze existenţa ei politică. Cel tîrziu odată cu secolul al XIX-lea, denumirile localităţilor au devenit un subiect pe baza căruia s-a făcut politică, de exemplu, prin introducerea pe cale administrativă a multor denumiri create artificial. Denumirile localităţilor nu au fost însă fundamental modificate odată cu schimbarea apartenenţei statale sau cu diversele reforme administrative, de regulă una dintre variante obţinînd statutul de denumire oficială. Uzual, în regiunile multietnice se foloseşte în mod normal denumirea corespunzătoare din limba vorbită într-un moment anume. Corespunzător ediţiei germane şi maghiare în care au fost folosite denumirile germane respectiv celei maghiare, în ediţia de faţă se folosesc cele româneşti. Pentru denumirile maghiare, germane sau latineşti vezi indicele localităţilor la sfîrşitul volumului, precum şi dicţionarele de localităţi, indicate în bibliografie.

În ceea ce priveşte împărţirea în macroregiuni a continentului, situarea Transilvaniei diferă de la caz la caz: în timp ce istoriografia o plasează de obicei în Europa Central-Răsăriteană (aşadar în partea de est a Europei Centrale), în cercetarea prezentului predomină încadrarea ei în Europa de Sud-Est, datorită apartenenţei statale a Transilvaniei la România. Încadrarea generică în „Europa de Est" se foloseşte mai ales pentru perioada comunistă. Problematica în cazul Transilvaniei trebuie să rămînă deschisă, nu univocă, mai ales că poziţia acestei regiuni, situată dintotdeauna la o intersecţie geografică şi cultural-istorică, este supusă unor influenţe complet diferite ce se manifestă pînă în ziua de astăzi.

II. ANTICHITATEA ŞI MIGRAŢIA POPOARELOR

Dacii şi romanii în regiunea carpato-dunăreană

Odată cu primele relatări istorice păstrate, referitoare la spaţiul carpato-dunărean, se conturează imaginea unui loc în care s-au intersectat zone de putere şi zone culturale. Aflăm că întreaga regiune a fost un spaţiu de trecere, un punct de convergenţă şi un areal de luptă al multor triburi şi populaţii. Izvoare antice relatează despre o populaţie aşezată aici, agatîrşii, încă din secolul al VI-lea î. Hr. Curînd le-au urmat dacii, un trib tracic care, în primul secol î. Hr., au adus sub stăpînirea lor întregul spaţiu de la Dunărea de mijloc şi de jos, închegînd o formaţiune statală care a cuprins, ca zonă centrală, şi regiunea din interiorul arcului carpatic, Transilvania de mai tîrziu. Însă trebuie pornit mai degrabă de la ideea unei integrări sau de la supunerea unor triburi eterogene sub stăpînirea unui singur trib decît de la premisa unei colonizări uniforme a unui spaţiu atît de întins. Astfel, influenţa celtică în regatul dacilor nu a fost una neînsemnată, iar diferitele triburi getice care îi aparţineau au cauzat adesea confundarea dacilor cu geţii. După asasinarea regelui Burebista în anul 44 î. Hr., regatul dac s-a descompus în mai multe stăpîniri mai mici.

În sud-vestul Transilvaniei se afla în calitate de centru politic şi cultural al regatului, capitala Sarmisegetusa. Dacii posedau un sistem

dezvoltat de cetăţi, influenţat parţial de civilizaţiile zonei mediteraneene, precum şi o stratificare socială strictă: pătura superioară, dominantă, era formată din aşa numiţii „purtători de căciuli de fetru" (de altfel, un indiciu al originii nomade a acestui grup), pe cînd „pletoşii" autohtoni erau supuşii lor. Dacii au intrat în contact cu oraşele greceşti învecinate de la Marea Neagră, prin urmare şi cu romanii, care urmăreau cu îngrijorare creşterea puterii dacilor la graniţele Imperiului Roman încă din perioada lui Cezar. Pentru a-i pacifica pe daci, romanii au colonizat propriile graniţe cu diferite triburi, de exemplu sarmaţii, sau au acordat regilor daci anumite daruri anuale. Cu toate acestea, relaţia dintre ei a rămas una încordată, pînă cînd împăratul Traian a reuşit, în urma războiului din anii 105-106, să îi supună pe daci şi să cucerească Sarmisegetusa. În această perioadă, arealul de dominaţie al regelui dac înfrînt, Decebal, cuprindea din nou teritoriul dintre Dunăre, la sud, Tisa, la vest, şi culmile Carpaţilor Răsăriteni, la nord; la est, se întindea probabil şi dincolo de Carpaţi.

Provincia *Dacia Traiana* întemeiată de romani cuprindea, în principal, Oltenia şi Transilvania. De altfel, era singura provincie romană care se întindea pînă dincolo de cursul mijlociu şi de jos al Dunării, în teritoriul „barbar". Ceea ce a determinat includerea acestui teritoriu în Imperiul Roman, în ciuda dificultăţilor de apărare, au fost, probabil, pe lîngă eliminarea ameninţării din partea statului dac, zăcămintele de sare şi de metale preţioase, precum şi conştiinţa de sine imperială a lui Traian şi a urmaşilor săi. Romanii au trecut la construirea de drumuri, castre pentru legiuni şi aşezări semiurbane; de asemenea, au avut loc strămutări însemnate de populaţie din şi în Dacia. Din punct de vedere economic, se pare că doar mineritul intensiv a dobîndit o oarecare importanţă. În urma unei restructurări administrative, teritoriul aflat între Dunăre, Olt şi Carpaţi a fost transformat în *Dacia Inferior*, Transilvania de sud-vest cu capitala la Ulpia Traiana Sarmisegetusa (ridicată la o anume distanţă de vechea capitală) a fost denumită *Dacia Superior*, iar mai tîrziu Transilvania de nord a devenit

Dacia Porolissensis. În jurul anului 170, la granița de nord a Imperiului Roman au izbucnit în întreaga regiune confruntări militare cu triburile germanice, mai ales cu goții și marcomanii, care încercau să pătrundă pe teritoriul roman, iar pe lîngă aceştia şi cu sarmații, care au făcut vizibilă uşoara vulnerabilitate a Imperiului Roman. Aceasta a dus la noi schimbări în administrație.

Următorul secol a fost unul marcat de instabilitate, lupte de apărare, atragere în soldă, strămutare sau pacificare din partea romanilor a unor populații migratoare şi triburi războinice. În acelaşi timp, au fost construite noi fortificații, limesul de la granița de est a fost întărit, elementul orăşenesc, care de-abia acum începea să se consolideze, a fost încurajat, iar printr-o serie de favoruri, spre această provincie puțin atractivă au fost atraşi noi colonişti. Izvoarele antice şi descoperirile arheologice arată că coloniştii au venit din întreg Imperiul Roman, în principal însă din provinciile învecinate; pentru perioada de după cucerirea romană acest lucru demonstrează şi cît de mic trebuie să fi fost numărul populației băştinaşe din regiune, a cărei pătură superioară dispăruse în totalitate. Introducerea destul de tîrzie a dreptului municipal şi a adunărilor provinciale demonstrează cît de încet avansa integrarea juridică în cazul Daciei, față de alte noi provincii. În Dacia au fost staționate la început una, iar mai apoi două legiuni. O problemă controversată, ce dă naştere multor speculații, este în ce măsură populațiile preromane s-au amestecat cu cele chemate, ajungîndu-se astfel la o posibilă romanizare a dacilor.

Înaintarea continuă a goților dinspre regiunile de la nordul Mării Negre înspre vest, începînd cu anii 230 d. Hr., a dus la mişcări masive de populație în zona carpato-dunăreană. Astfel, atît provinciile balcanice cît şi cele dacice au fost atacate puternic dinspre est şi, prin urmare, au fost nevoite să renunțe la avanposturile lor de pe limesuri. Criza generală prin care trecea Imperiul Roman şi granița lungă de la nordul Dunării, aceasta din urmă foarte greu de apărat, au dus la retragerea treptată înspre sud şi vest a armatei şi a populației din

provinciile dacice. Împăratul Aurelian, care a reconsolidat imperiul, a pricinuit înfrîngeri clare în 270, atît goţilor, cît şi vandalilor, dar a evacuat Dacia în 271. În schimb, el a creat noile provincii *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediteranea*, situate la sud de Dunăre, care urmau să servească, printre altele, recolonizării populaţiei rămase în Dacia de la nord de Dunăre.

Problema continuităţii daco-romane

Odată cu aceasta este abordat şi un ultim punct decisiv pe care îl ridică problema continuităţii daco-romane în spaţiul României de astăzi, în special al Transilvaniei. Se pune întrebarea, dacă o populaţie vorbitoare de limbă latină colonizată în acest teritoriu, care începea să se amestece cu populaţia dacică, a rămas în vechile provincii dacice şi după evacuarea lor, devenind astfel strămoaşă directă a românilor de mai tîrziu. Începînd cu secolul al XVIII-lea, istoriografia română este în mare parte adeptă a unei astfel de continuităţi în acest spaţiu, aducînd ca principale argumente latinitatea incontestabilă a limbii române, precum şi ponderea demografică dominantă a românilor din acea perioadă (din sec. al XVIII-lea încoace) pe arealul fostei Dacii. Daco-romanii, adică populaţia dacică romanizată prin contactele dacilor cu romanii, înainte, în timpul şi după stăpînirea romană, s-ar fi retras în munţi după mutarea armatei şi a administraţiei romane la sud de Dunăre, supravieţuind astfel năvălirilor populaţiilor migratoare pătrunse în spaţiul carpato-dunărean în secolele următoare. Micile stăpîniri locale atestate în primul rînd pentru Transilvania evului mediu dezvoltat ar fi rezultat din procesul continuităţii daco-romane, fiind distruse de cuceritorii maghiari care înaintau dinspre vest. Pentru existenţa unei populaţii româneşti timpurii din Transilvania, creştinată devreme de Bizanţ, ajunsă ulterior sub dependenţă maghiară, sînt aduse dovezi arheologice şi topografice.

Adversarii acestei teorii a continuităţii se îndoiesc că o parte considerabilă a populaţiei s-ar fi putut romaniza în nici două secole şi

că după retragere ar fi rămas un număr mare de locuitori vorbitori de limbă latină la nord de Dunăre. Pentru a dovedi acest lucru, se întreprind comparații (cu alte regiuni similare) și se recurge la izvoare scrise și arheologice. Ei se îndoiesc că ipoteticii daco-romani și-ar fi putut păstra intactă structura, fără pierderi în perioada marilor migrații, cînd în întreaga regiune au avut loc strămutări masive de populație, după cum se va arăta mai jos. Adversarii continuității insistă în final asupra lipsei inexplicabile, în decursul mai multor secole, a izvoarelor scrise sau a celor arheologice general recunoscute, care să dovedească incontestabil existența daco-romanilor. Mai departe se arată că nicăieri în regiune nu s-a păstrat vreo denumire de localitate care să facă o trimitere clară la romani și la daci.

În special cercetarea științifică de prestigiu din Europa Centrală și de Vest oferă ca alternativă teoria imigraționistă, conform căreia strămoșii lingvistic dominanți ai românilor proveneau din elemente de populație balcano-romanică ce au emigrat treptat în regiunile de la nord de Dunăre. Acest proces ar fi fost favorizat de modul de viață transhumant (ce presupune schimbarea locurilor de păşunat la mari distanțe în funcție de anotimp, avînd drept rezultat o mare mobilitate) al acestor populații de păstori, precum și de evenimentele politice (persecutarea creştinilor în Hanatul Bulgar din secolul al IX-lea și politica de impozitare bizantină din secolele al XI-lea – al XII-lea). Această teorie este susținută de comparații istorico-lingvistice între limba română și cele romano-balcanice, precum și cea albaneză, ca și de lingvistica regiunii balcanice. Începînd cu perioada evului mediu dezvoltat, sec. al XII-lea și al XIII-lea, aceste grupuri etnice ar fi pătruns peste Carpați și în Transilvania, unde, pe baza înrudirii confesionale creştine sau a unei condiții sociale la fel de proaste, s-ar fi amestecat cu slavii și cu alte posibile grupuri de populații, vorbitoare de limbi turcice, romanice sau germanice. Un alt curent științific porneşte de la dăinuirea unor populații daco-romane în vechea Dacie, care ar fi fost însă slavizate integral începînd cu secolul al VI-lea.

Apariţia teoriei continuităţii daco-romane în secolul al XVIII-lea, ca argument istoric al românilor în controversele privind drepturile politice în statul corporativ al Transilvaniei, este uşor de înţeles. De-a lungul următoarelor două secole, ea a dus la multiple controverse savante, fiind considerată de către românii cu conştiinţă naţională

Fragment de pe Coloana lui Traian

dezvoltată pînă în ziua de astăzi valabilă ca răspuns necondiţionat la întrebările: cine au fost primii în Transilvania, cine are dreptul primordial asupra acestui teritoriu şi, prin urmare, cine a fost asupritorul cui? Puncte de vedere rigide, atît la susţinătorii, cît şi la opozanţii teoriei continuităţii, împiedică pînă în prezent o discuţie ştiinţifică serioasă, astfel încît argumentele pro şi contra au devenit o problemă dogmatică. În orice caz, etnogeneza românilor, o evoluţie treptată ce se încheie în secolul al XII-lea, trebuie conceput ca un proces complex, desfăşurat de-a lungul mai multor secole, pe teritorii întinse de la nord şi sud de Dunăre şi care s-a conturat diferit, cu caracteristici local-regionale. Avînd în vedere că situaţia demografică a Transilvaniei se prezintă de multă vreme clar în favoarea românilor, istoria n-ar mai trebui folosită pentru legitimarea apartenenţei Ardealului la România, astfel încît abordarea liberă de prejudecăţi a subiectului ar trebui să fie posibilă cel puţin în domeniul ştiinţific.

Popoare migratoare în curbura Carpaților

Stăpînirii romane la nord de Dunăre i-au urmat secole nu mai puțin agitate, istoria acestora fiind schițată aici în linii mari. Vizigoții, înfrînți cu puțin timp înainte, au pătruns imediat în teritoriile abandonate de către romani. Ca şi în cazul tuturor popoarelor migratoare mai mari, în cadrul formațiunii statale realizate în nume personal (*Personenverbandsstaat*) a vizigoților se găsea, în subordinea lor, o pluralitate de triburi total diferite din punct de vedere etnic. Aceştia şi-au putut menține stăpînirea față de alte triburi germanice, cît şi față de sarmații şi romanii aşezați în imediata vecinătate, fapt ce poate fi confirmat cu ajutorul descoperirilor arheologice de la nord de Dunăre, precum şi din regiuni întinse ale Transilvaniei. Abia hunii, care au năvălit în Europa dinspre Asia la sfîrşitul secolului al IV-lea, i-au împins pe vizigoți în Imperiul Roman, unde aceştia şi-au continuat migrarea. După aproape încă o sută de ani, regatul hunilor, care cuprindea teritoriul dintre Cîmpia Panoniei şi Dunărea de Jos, incluzînd Transilvania, a fost înlocuit de dominația gepizilor, un trib al germanilor de est. Aceştia, la rîndul lor, au fost nevoiți să se retragă în 567 din fața avarilor, al căror haganat se întindea la est pînă în Transilvania, la sud pînă la Dunăre, la vest pînă la munții Alpi, iar la nord pînă la munții Tatra.

Este greu de reconstituit ce populație locuia în spațiul carpato-dunărean în perioada în care, începînd din secolul al VI-lea, sub stăpînirea avară, au început să pătrundă triburi slave, luînd în considerare varietatea acestor grupuri de populații care au trecut prin această regiune şi care au lăsat în urma lor unele vestigii. Aşezarea slavilor care a avut loc sub dominația avară, avînd în vedere numărul mare de denumiri geografice de proveniență slavă, nu putea fi una neînsemnată, unii arheologi presupunînd chiar slavizarea completă a regiunii. Influența bulgară, care a urmat distrugerii regatului avar de către carolingieni şi bulgari, s-a aflat, cel puțin asupra părților de sud ale Transilvaniei la începutul secolului al IX-lea, doar indirect în

interdependenţă cu slavizarea. Micile stăpîniri slave de întindere locală au fost probabil predominante în secolul al IX-lea, cînd partea de vest a Transilvaniei se afla aproape cu siguranţă sub influenţa aşa-numitului Imperiu al Moraviei Mari. Odată cu primele campanii militare ale triburilor maghiare înspre Europa, se anunţa o altă schimbare.

Probabil împinşi de pecenegi, maghiarii, o nouă populaţie de călăreţi nomazi, au pătruns în spaţiul carpato-dunărean în secolul al IX-lea. Distrugerii Regatului Moraviei Mari i-au urmat, mai întîi, incursiuni de pradă ale maghiarilor dinspre Cîmpia Panoniei spre vestul Europei. De-abia după ce au fost înfrînţi pe cîmpia de la Lechfeld (în apropiere de Augsburg) în 955, ei şi-au constituit stăpînirea de durată la Dunăre. Maghiarii şi-au păstrat organizarea tribală tradiţională şi după perioada „descălecatului" (*Landnahme/ honfoglalás*). Triburile maghiare subdivizate în şapte ginţi aveau în aceste momente propriile aşezări şi sfere de influenţă; de la mijlocul secolului al IX-lea ele erau sub conducerea unui mare duce comun din casa Arpadiană. În a doua jumătate a secolului al X-lea, odată cu extinderea teritoriului stăpînit, s-a instituit treptat o organizare statală.

Transilvania în regatul medieval al Ungariei

III. TRANSILVANIA ÎN REGATUL MEDIEVAL AL UNGARIEI

Asigurarea graniței ungurești la est

Odată cu întemeierea Ungariei, în jurul anului 1000, de către regele Ștefan I, ca regat creștin în centrul Europei, așezat între sferele de influență ale bisericii latine și celei grecești, stăruința tînărului stat a vizat asigurarea propriei sfere de dominație și extinderea propriilor granițe. Hotărîrea de a accepta creștinismul latin a fost pe termen lung de o importanță fundamentală, deoarece aceasta a stat la baza legăturii Regatului Ungar cu vestul Europei. Astfel, influența statelor germane asupra Ungariei s-a accentuat foarte mult. Statul ungar s-a inspirat în parte de la acestea în procesul creării propriei organizări statale. Formula de funcționare tribală a maghiarilor a cedat treptat în fața stăpînirilor teritoriale, care se subordonau unei puteri regale puternice și centralizate. Nu s-a cristalizat însă un feudalism de tip vest-european: serviciul militar datorat regelui în timp de război era o obligație necondiționată a nobilului, iar acesta din urmă avea pămîntul în posesie. Întinsele posesiuni regale necesare suveranului pentru a-i răsplăti pe vasalii săi s-au păstrat pînă în evul mediu tîrziu, însă ele au cunoscut, la fel ca și puterea regală, oscilații considerabile. Astfel, magnații au reușit, în timpul conflictelor pentru tronul Arpadienilor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, să-și consolideze cu efect durabil poziția; procese

asemănătoare au continuat în perioada luptelor pentru tron, la sfîrşitul sec. al XIV-lea şi la mijlocul sec. al XV-lea.

Relaţiile politice cu Bizanţul au durat, în ciuda tuturor legăturilor regalităţii ungare cu Vestul, pînă în sec. al XV-lea, parţial prin legături dinastice. Expansiunea deosebit de puternică a Ungariei, mult peste limitele Cîmpiei Panoniei, s-a izbit de rezistenţe ocazionale, iar organizarea insuficientă, politica defectuoasă, precum şi slăbiciunea vecinilor i-au conferit în curînd Coroanei suficientă siguranţă pentru a îndrăzni chiar şi o dispută cu Veneţia pentru ieşirea la Marea Adriatică. Croaţia a intrat încă de la începutul sec. al XII-lea într-o uniune personală cu Ungaria. Pe plan intern, regii Ungariei au urmărit o creştinare planificată, care a vizat mai ales pătura superioară a nobililor şi integrarea ţării în structura bisericii catolice; în sec. al XI-lea existau deja – sub controlul strict al regelui şi al curţii – zece episcopate, la care se adăuga Strigoniu (Esztergom), ca arhiepiscopat. Erau însă necesare eforturi continue pentru a respinge încercările de infiltrare a bisericii de la Constantinopol, intensificată în repetate rînduri. În acest scop s-au implicat numeroase mănăstiri şi ordine ale bisericii latine din întreaga Europă, în primul rînd cel dominican. Deja în sec. al XI-lea, în Transilvania s-a înfiinţat o episcopie catolică la Alba Iulia.

Formaţiunile statale constituite în această perioadă, în sec. al XI-lea şi al XII-lea, pe teritoriul numit mai tîrziu Transilvania, sînt controversate în ceea ce priveşte originea, structura şi apartenenţa lor etnică. Cert este că doar părţi ale acestora din vestul regiunii erau integrate, pe baza vechiului sistem tribal, în sfera de dominaţie maghiară şi că, la fel, mai ales în vest, existau stăpîniri mai mici, al căror caracter slav sau nomad este probabil, însă care pînă în ziua de azi a rămas nestabilit cu certitudinea ştiinţifică necesară. Supunerea lor imediată a deschis drumul spre podişul transilvan, situat mai la răsărit. După cum s-a menţionat mai sus, întreaga regiune carpato-dunăreană a constituit un fel de staţie terminus a populaţiilor din stepă, care au pătruns din Asia înspre vest. Aceste grupuri războinice, în

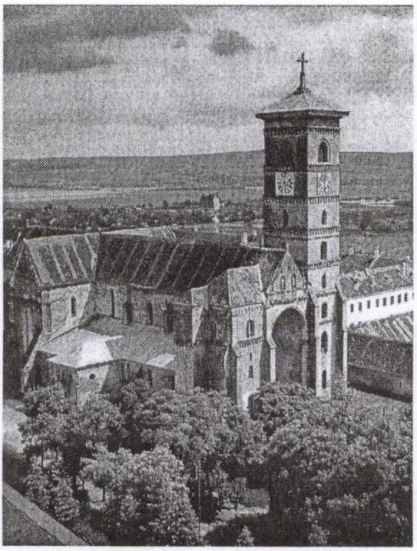

Catedrala Romano-Catolică din Alba Iulia

mare parte eterogene prin structura lor etnică, însă familiare maghiarilor prin modul lor de viață, puneau într-un pericol permanent granițele de est ale Regatului Maghiar. Astfel, în vederea planificatei extinderi teritoriale şi a colonizării interne, devenea necesar, pentru consolidarea propriei poziții, un sistem grăniceresc eficient. De aceea, în schimbul acordării unor privilegii, au fost aşezate în spațiul panonic cîteva dintre aceste populații turcice spre a îndeplini un rol grăniceresc.

În sudul şi în centrul podişului carpatin, ca să apere frontierele, ungurii i-au aşezat pe secui, una dintre primele lor populații auxiliare. Este vorba de un trib de limbă şi cultură maghiară, a cărui origine etnică este controversată. Cel mai probabil este că era o populație turcică. Drepturile colective acordate secuilor în schimbul sarcinilor de apărare a granițelor, au conferit întregului grup un fel de statut nobiliar, contribuind foarte mult la formarea unei conştiințe de sine accentuate, aceasta devenind în final cel mai important criteriu de diferențiere față de ceilalți maghiari. Asemenea originii secuilor, intensitatea şi calitatea populării şi a colonizării în Transilvania, în epoca evului mediu dezvoltat, constituie o tematică extrem de controversată. Pe de o parte, sînt susținătorii teoriei continuității care pornesc de la o populație daco-romană aproape uniform răspîndită pe toată întinderea Transilvaniei şi structurată politic, a cărei dezvoltări, însă, ar fi fost afectată de pătrunderea maghiarilor. Pe de altă parte, se porneşte de la un spațiu întins, lipsit

de populație, locuit doar parțial de o populație slavă, integrată în Regatul Ungariei dinspre vest și în care s-au infiltrat treptat etnicii români. Pentru ambele teze materialul documentar este sărăcăcios și este înlocuit în primul caz cu ipoteze mai discutabile decît în al doilea. Oricum, trebuie pornit de la ideea unei populații reduse ca număr, etnic foarte eterogene, care își concentra așezările în inaccesibilele zone montane. Dacă era organizată politic, foarte probabil că nu depășea forme de organizare simple, local-tribale sau sătești și, prin urmare, ea nu a avut mult a opune pătrunderii, reorganizării și colonizării maghiare a țării.

Structura stăpînirii și organizarea teritoriilor

Un centru de putere maghiar în sud era Alba Iulia, existînd ca atare în Transilvania încă din vremea lui Ștefan I, avîndu-și originea într-un centru politic slav. Pentru asigurarea granițelor, în perioada în care Transilvania a fost inclusă treptat în Regatul Ungar, era folosit un sistem de prisăci: ele erau așezate pe terenuri des împădurite și erau întărite cu valuri de pămînt, astfel încît rămîneau doar foarte puține locuri de trecere; în plus, terenuri întinse din afara lor erau pustiite. În urma mutării succesive a acestei granițe de siguranță spre est, vechea regiune pustiită servea drept teritoriu de colonizare. Acestă concepție, clădită pe experiențele călăreților nomazi, era îndreptată în primul rînd împotriva populațiilor de stepă care pătrundeau în continuare dinspre est. Pînă la mijlocul sec. al XII-lea, prin această modalitate întreg podișul transilvan a fost inclus în Regatul Maghiar. În acest timp s-a instituit și în Transilvania organizarea în comitate după modelul maghiar: șapte comitate, mai mult de jumătate din teritoriul Transilvaniei istorice, au intrat astfel în proprietatea nobililor, ce își legau originea de extinderea teritoriului țării sau erau numiți de către rege din rîndul vasalilor săi, și care aparțineau mai degrabă păturii mijlocii și mici a nobilimii, aceasta fiind o contrapondere la marea nobilime. Conducerea unui comitat era încredințată ișpanului, care

administra şi judeca singur, ca instanţă a nobilimii, acesta fiind secondat de un jude ales, al comitatului. Din rîndul marii nobilimi, regele numea un voievod al Transilvaniei (adesea pe işpanul comitatului Alba), care era şi conducătorul oastei ardelene, cel mai înalt funcţionar administrativ şi jude al nobilimii din această provincie. Funcţia voievodului Transilvaniei poate fi comparat cu atribuţiile banului Croaţiei. Voievozii Transilvaniei, ale căror nume sînt cunoscute începînd cu sfîrşitul secolului al XII-lea aproape fără excepţie, erau în general numiţi de către rege din rîndul unor familii ale marii nobilimi din afara Transilvaniei. Mandatele lor erau, în general, de scurtă durată. Cu toate acestea, unii dintre voievozi au reuşit să obţină o anumită independenţă, lucru ce s-a întîmplat şi în alte părţi ale Ungariei medievale în perioada de declin a puterii regale. Numeroasa nobilime mică şi mijlocie a reuşit, prin „Bula de Aur" din 1222, să-l oblige pe regele Andrei al II-lea să îi recunoască drepturile nobiliare, inclusiv dreptul la împotrivire, prin aceasta obţinînd şi posibilitatea de a se constitui în mod corporativ ca *natio* – naţiune (în sensul accepţiunii medievale a termenului).

Populaţiile de grăniceri s-au integrat, la rîndul lor, în sistemul comitatelor. Secuii erau conduşi de comitele secuilor, care, de regulă, era, prin uniune personală, şi voievodul Transilvaniei. Odată atinse frontierele naturale, adică Carpaţii de Nord, de Sud şi de Răsărit, s-a trecut la o nouă organizare a acestora, astfel încît secuii au fost strămutaţi şi au preluat de-a lungul graniţei de est noi poziţii de apărare a hotarelor; în plus, s-a mai constituit încă o enclavă de colonizare în vestul provinciei, la sud de Turda. În consonanţă cu obligaţiile lor de apărare, secuii erau un popor cu un pronunţat caracter militar, avînd o organizare tribală în funcţie de neam şi pe ramuri, moştenită din perioada cînd erau nomazi. Aşezaţi definitiv în răsărit, printr-o nouă împărţire în scaune judecătoreşti, această organizare tribală, a fost treptat dublată şi apoi înlocuită. De îndatoririle militare ale secuilor amintesc şi denumirile din cadrul stratificării sociale: *„primores"*, ca

o pătură conducătoare bogată, „*primipili*", ca războinici călare şi, în sfîrşit, „*pixidarii*", ca trupe pedestre, de infanterie. Fiecare din cele şapte scaune secuieşti era condus de un judecător regal, în prima perioadă fiind numit de către rege, iar ceilalţi funcţionari administrativi erau aleşi, fiind subordonaţi comitelui secuilor. În Transilvania, secuii acţionau ca o grupare unitară, ca *Universitas Siculorum* („Universitatea" Secuilor).

Biserica din Densuş

După retragerea secuilor din sud, zona de frontieră eliberată a fost dată, începînd cu mijlocul secolului al XII-lea, coloniştilor atraşi exclusiv în acest scop din Sfîntul Imperiu Roman (Germania). Aşa-numita colonizare germană de est (*deutsche Ostsiedlung*), care îşi avea originea în extinderea stăpînirii germane în teritoriile slave la graniţa de răsărit a imperiului, iradiase treptat şi asupra Ungariei. Aceasta a reuşit să atragă colonişti în favoarea planurilor proprii mai ales din

vest, din zona Rinului şi a Moselei, dar nu numai. Ca „oaspeţi" (*hospites*), li s-a oferit pămînt, cît şi drepturi speciale de natură economică şi politică. Contraserviciul lor consta, pe de-o parte, în asigurarea graniţei de sud şi de nord, iar pe de altă parte, în dezvoltarea economiei ţării şi în asigurarea unui venit impozitar corespunzător în favoarea regelui. Administraţia regală spera, în primul rînd, să obţină progrese în domeniul exploatării pămîntului şi în minerit, resorturi care pînă atunci, din pricina îndeletnicirii în principal cu creşterea animalelor, nu erau aproape deloc dezvoltate. Coloniştii – preponderent, dar nu în exclusivitate, vorbitori de limbă germană – au fost în curînd apelaţi cu stereotipul acelei vremi pentru coloniştii din occident, şi anume *saxones*, nume pe care coloniştii, la rîndul lor, l-au preluat cu conotaţie colectiv-juridică. „Saşilor" aşezaţi pe domeniile regale li s-au confirmat de către regele Andrei al II-lea, în bula „Andreanum"din anul 1224, drepturile speciale pentru aşa-numitul ţinut al Sibiului, ca primă provincie colonizată de ei. Acest teritoriu al „pămîntului crăiesc" (*fundus regius*), administrat autonom, era condus de un jude regal – numit iniţial de către rege, iar mai tîrziu ales –, fapt ce ducea la o subordonare directă faţă de rege, ceea ce însemna practic o desprindere din sistemul *comitatens*, poziţie în mare măsură independentă a saşilor. Nu după mult timp i s-au alăturat cele „Două Scaune" (*Zwei Stühle*) din jurul Mediaşului, iar mai tîrziu „Ţinutul Bistriţei" (*Nösnerland*) în nord şi „Ţara Bîrsei" cu Braşovul în sud. Ca entitate cu ordine de drept unitară, aceste patru teritorii au format în secolul al XV-lea *Universitas Saxonum*, formă de organizare comparabilă cu cea a secuilor, şi care a manifestat, sub unele aspecte, anumite trăsături democratice. O particularitate a fost crearea pentru coloniştii vestici a unei prepozituri scutite de taxe, confirmată de către papă încă din 1191.

Un episod al extinderii teritoriale a Ungariei l-a constituit chemarea Ordinului Teuton în extremitatea de sud-est a Transilvaniei de către regele Andrei al II-lea, în anul 1211. Această regiune trebuia

asigurată împotriva puternicei ameninţări a cumanilor, o populaţie asiatică de stepă. Acest teritoriu avea să servească drept punct de plecare pentru misiunile de creştinare ce treceau peste Carpaţi, misiuni ce erau gîndite, foarte probabil, în vederea extinderii puterii coroanei maghiare. Prin îndeplinirea cu succes a funcţiilor sale, Ordinul Teuton a căpătat un grad de independenţă necunoscut pînă atunci contemporanilor, ce îi permitea să aspire spre o supunere directă faţă de papalitate. Tocmai de aceea, deja în 1225, ordinul a fost alungat de regalitatea maghiară. În timpul şederii sale, nu numai că a asigurat din punct de vedere militar Ţara Bîrsei, ci a şi deschis teritoriul respectiv coloniştilor germani, care s-au stabilit aici şi care ulterior s-au unit cu *Universitas Saxonum,* formaţiunea de drept a saşilor.

Nobilii celor şapte comitate transilvane s-au constituit într-o adunare generală, *universitas nobilium*, prezidată de voievod, ca for de jurisdicţie şi de consfătuire. Spre deosebire de celelalte părţi ale Ungariei, unde comitatul a rămas cadrul de referinţă administrativ, în Transilvania, încă din secolele al XIII-lea – al XIV-lea, s-a dezvoltat o conştiinţă regională aparte. Cele două entităţi juridice, a secuilor şi a saşilor, situate în afara zonei de influenţă directă a nobilimii, s-au constituit mai degrabă ca o contrapondere faţă de aceasta din urmă, fiind considerate un sprijin de încredere, constant, pentru coroana maghiară. Prestaţia pentru serviciul militar precum şi plata impozitului au avut ca bază privilegiile existente bine fixate, sau au fost convenite în urma unor conflicte, prin negocieri cu regalitatea.

Invazia mongolilor din anul 1241, faţă de care sistemul de apărare al statelor europene a dat în întregime greş, a schimbat şi înfăţişarea Transilvaniei: zone întinse ale ţării au fost pustiite, populaţia a fost decimată, o bună parte din elită a dispărut. A fost nevoie de zeci de ani pînă cînd ţara s-a consolidat din nou şi a fost repopulată, în primul rînd printr-o colonizare internă. Întreaga strădanie politică a regelui Bela al IV-lea de refacere a puterii centrale a fost din acest moment determinată de grija faţă de ameninţarea venită dinafară. Astfel, pe de-o parte, au

fost intensificate integrarea micilor populații de călăreți nomazi și constituirea unui sistem de relații strînse cu puterile învecinate pînă în spațiul rusesc, iar pe de altă parte a fost întărită siguranța țării prin promovarea unei politici de construcții de cetăți și orașe.

Economia și societatea

Un grup care pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea nu a ieșit în evidență din punct de vedere politic a fost cel al românilor (numiți pînă în secolul al XIX-lea valahi*). Ei au fost amintiți documentar în mod cert în Transilvania de abia la începutul acelui secol, de aceea se pot face doar presupuneri în legătură cu numărul și răspîndirea lor în acea perioadă. Apar mai des în acele regiuni de mică întindere unde s-au format cnezate prin unirea mai multor sate, sub un conducător comun, cneazul: în sud, în Țara Făgărașului, în Ținutul Hațegului în sud-vest și în Maramureș, în nord, unde au dobîndit și o anumită autoguvernare cu o jurisdicție proprie. O parte dintre aceşti cnezi români au reușit să acceadă în rîndurile nobilimii și astfel s-au integrat în *natio Hungarica*, accesul fiind condiționat de trecerea la catolicism. Legată de schimbul confesional era, pe termen lung, adaptarea culturală și lingvistică a acestora. Caracteristică pentru români a fost mereu apartenența lor la greco-ortodoxie, la așa-numita biserică „schismatică", în timp ce întreaga Transilvanie intrase sub jurisdicție bisericească catolică, astfel încît ortodocșii erau supuși unei impozitări speciale. Marea majoritate a românilor și a acelor fragmente de populație care s-au contopit treptat cu etnia română trebuie să fi trăit la poalele munților și în zona de munte, dat fiind faptul că baza lor economică de primă importanță era creșterea animalelor prin transhumanța. Un centru de greutate pentru această formă economică

* Cu toate că denumirea de „român" este neistorică, o folosim aici pentru că denumirea „valahi", folosită pînă în secolul al XIX-lea și chiar pînă în secolul al XX-lea, a căpătat o conotație accentuat peiorativă (*n. a.*).

îl constituia zona Munților Apuseni. Ca urmare a unui păşunat eficient, românii îşi plăteau impozitele predominant în animale domestice, în funcție de efectivul acestora (aşa-numita „cincizecime" a oilor). Datorită caracteristicilor vieții crescătorilor de animale şi a reputației de care se bucura aceasta s-a creat stereotipul „valah" pentru păstorii migratori din Europa Centrală şi de Est, indiferent de apartenența lor etnică. De altfel, oile, vitele, blănurile şi pieile se numărau în evul mediu tîrziu printre cele mai importante produse de export ale Transilvaniei şi Ungariei.

Spre sfîrşitul secolului al XIII-lea se poate remarca o posibilă instituționalizare pe stări a românilor din Transilvania, atunci cînd reprezentanții lor au fost numiți, în 1291, în dieta de la Alba Iulia. Respingerea din sec. al XIII-lea şi al XIV-lea a greco-ortodocşilor de către Biserica Catolică şi de către rege (de altfel, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea apartenența nobilului la Biserica Catolică era

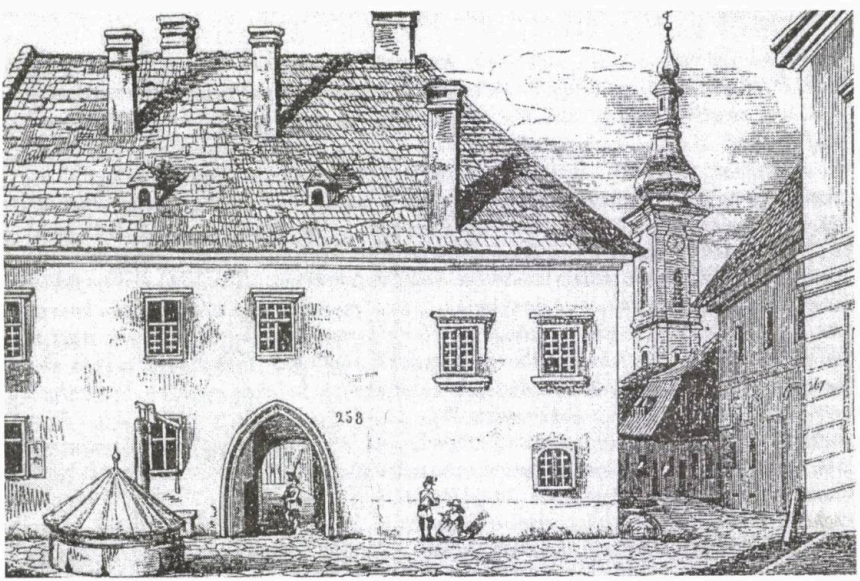

Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin

obligatorie), aşezarea mai puţin compactă a românilor şi dorinţa cnezilor români de a se integra naţiunii nobiliare, precum şi lipsa, în mare măsură, a unei conştiinţe etnice, au fost principalele motive care au împiedicat formarea unei *natio Valahica*. În paralel, la sud şi la răsărit de Carpaţi se întemeiau primele formaţiuni statale româneşti, acestea avîndu-şi obîrşia în mărcile de graniţă ungureşti ce se aflau în exteriorul curburii carpatice: astfel, în sud, Ţara Românească – în jurul anului 1330, iar Moldova, în est, în jurul anului 1359 s-au desprins, ieşind de sub suveranitatea supremă a Coroanei Maghiare a sfîntului Ştefan; ele au format de aici înainte voievodate relativ autonome, situîndu-se între blocurile de putere ale Ungariei, Poloniei, Bizanţului şi, mai tîrziu, al Imperiului Otoman. Relaţiile iniţiate între Transilvania şi cele două principate au fost de o mare importanţă nu numai pentru românii din această regiune, ci ele au favorizat mai ales comerţul şi meşteşugurile. În plus, ele erau de importanţă majoră şi pentru apărarea ţării.

În Transilvania s-au ridicat, începînd cu sec. al XII-lea - al XIII-lea, centre orăşeneşti care s-au bucurat de multiple favoruri regale, în special sub regii din casa de Anjou care, după dispariţia Arpadienilor la 1307 şi pînă în 1382, au cîştigat tronul Ungariei, pe care l-au unit temporar cu cel al Poloniei printr-o uniune personală. Ca şi pe întinsele teritorii ale Europei Centrale şi de Est, cultura orăşenească a evului mediu tîrziu din Ungaria s-a bazat pe dreptul german, datorită prezenţei negustorilor, minerilor şi meşteşugarilor germani. În Transilvania, majoritatea oraşelor se aflau în teritoriul de drept al saşilor, conducînd subregiunile aferente. Locatorii* şi proprietarii pămînturilor din perioada colonizării, aşa-numiţii greavi, s-au dezvoltat aici ca oligarhie orăşenească, preluînd şi conducerea politică a corporaţiei săseşti. Pătrunderea pe pieţele din sud-estul Europei şi din Asia Mică a făcut ca unele oraşe săseşti, precum Sibiul, Braşovul şi Bistriţa, să devină importante pieţe de tranzit pe marile rute comerciale europene, iar negustorimea acestor oraşe, care întreţinea relaţii economice pînă la

* Liderii grupurilor de colonişti (*n. trad.*).

Viena, Regensburg, Nürenberg şi mai departe în Europa de vest, a ajuns să deţină averi remarcabile. Astfel a fost pusă piatra de temelie atît pentru prosperitatea economică a *nationis Saxonum*, cît şi pentru schimbul treptat al conducerii ei de la vechea elită politică spre antreprenorii oraşelor. Ca o consecinţă a acestui proces, spre sfîrşitul sec. al XV-lea a început eliminarea greavilor şi a nobilimii din oraşe şi sate, şi, în paralel, desfiinţarea tuturor privilegiilor nobiliare din societatea săsească. Totodată, începînd cu sec. al XIV–lea, în oraşe s-a constituit un sistem amplu de bresle, cu o mare putere economică.

Între un sfert şi o treime din totalul coloniştilor germani nu a avut parte de această evoluţie caracteristică Pămîntului Crăiesc, ei trăind, chiar şi în imediata vecinătate, ca ţărani pe teritorii aparţinînd comitatelor. Ei au fost colonizaţi în comitate de nobilime sau de greavi, pe domeniile acestora, şi vor împărtăşi destinul marii majorităţi a populaţiei rurale: servitutea, indiferent de originea etnică. În secolele următoare, servitutea va lua forma iobăgiei. Ca hinterland al oraşelor săseşti, satele germane de pe teritoriul comitatului aveau o importanţă asemănătoare celor de pe Pămîntul Crăiesc. Acest factor a lipsit altor aşezări germane, cum au fost oraşele miniere din vestul şi nordul Transilvaniei, sau oraşului Cluj, altfel important pentru comerţul intern. Aşa se face că numărul vorbitorilor de germană din Cluj a scăzut constant începînd din secolul al XIV-lea, aproape dispărînd pe parcursul secolului al XVI-lea. Pe teritoriile populate preponderent cu colonişti germani din jurul Pămîntului Crăiesc, în sudul şi în nordul ţării, s-a impus, în ciuda originii eterogene a locuitorilor, un dialect franco-moselic la nivelul de dezvoltare al limbii germane medievale din sudul Germaniei. Astăzi el este cunoscut ca dialectul săsesc din Transilvania.

Mineritul transilvănean a dobîndit în economia Ungariei un rol important. Resursele de aur şi de sare ale Munţilor Apuseni erau considerate în evul mediu ca inepuizabile şi au atras mineri din întreaga Europă. Temporar, minele au fost date în arendă caselor de comerţ din Vest, în secolul al XVI-lea, de exemplu, fiind arendate bancherilor

Fugger. În mod similar cu drepturile de exploatare miniere, regii Ungariei arendau, adeseori, şi vămile, importante ca surse de venit în primul rînd pentru nobilimea locală, dar şi pentru oraşe.

În general, densitatea populaţiei în Transilvania a rămas mică pe întreaga perioadă a evului mediu, situîndu-se în urma teritoriilor vestice ale Ungariei: pentru sec. al XII-lea, se presupune, în cazul Transilvaniei istorice, o populaţie aproximativă de puţin peste 200.000 de locuitori, care a crescut pînă în secolul al XIV-lea la peste o jumătate de milion (sau aprox. 9 locuitori pe km^2). Succesivele imigrări din afara Carpaţilor au fost permanent confruntate cu emigrări sau decimări ale populaţiei în urma năvălirilor tătăreşti sau, de la sfîrşitul sec al XIV-lea, de asemenea, de năvălirea trupelor de avangardă otomane. O altă reducere substanţială a avut drept cauză epidemia de ciumă de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Principala datorie a nobilimii consta în asigurarea ţării din punct de vedere militar (ea se bucura de scutirea de impozite). Tot ea era cea care făcea politică în Transilvania în sensul propriu al cuvîntului: în numeroasele controverse pro şi contra voievozilor şi a regelui ea ducea o luptă pentru creşterea influenţei, autonomiei şi posesiilor proprii. Nobilimea era eterogenă sub toate aspectele, atît prin originea ei etnică, cît şi prin cea socială, deoarece nu numai că existau raporturi de posesie radical deosebite, ci, cu timpul, au fost acceptate tot mai multe grupuri în rîndul nobililor: astfel erau iobagii castelelor, cavalerii străini, secuii *primores*, cnezii români sau greavii saşi. Limba şi cultura maghiară predomina însă în rîndul nobilimii, jucînd un rol integrator. Ca persoane libere, obligate la serviciul militar şi scutite parţial de impozitare, secuii – mai ales cei care aparţineau păturii superioare – erau cei mai apropiaţi de condiţia nobiliară. În schimb, saşii aveau doar obligaţia să asigure contingente militare limitate, stabilite în prealabil. Aveau însă de plătit o parte considerabil mai mare din impozitul ţării.

Voievozii Transilvaniei aparţinători marii nobilimi au condus

provincia care le era subordonată adesea foarte autoritar. Ei au ajuns astfel din nou în contradicție cu regele sau cu națiunile (*nationes*) din Transilvania, astfel încît s-a ajuns la litigii, la lupte pentru putere și revolte. Regii angevini au fost însă capabili să restrîngă, în sec. al XIV-lea, influența voievozilor. Acestui context îi aparține și răscoala sașilor din 1324, îndreptată împotriva voievodului și a regelui; după înăbușirea ei, teritoriul provinciei Sibiului a fost reorganizat prin împărțirea lui în scaune.

Spre sfîrșitul sec. al XIV-lea o nouă populație și-a făcut apariția în țară, urmînd să se așeze pentru o lungă durată: țiganii; în accepțiunea actuală aparținînd grupei de romi din estul Europei. Ei au obținut privilegii în Regatul Maghiar pentru diferitele lor comunități, în cadrul cărora aveau jurisdicție proprie sub voievozi țigani. Cu toate că erau considerați în continuare ca excluși din societate, între aceasta și țiganii care de-a lungul secolelor și-au păstrat modul de viață nomad au avut loc schimburi de relații, fiind apreciate din rîndul lor grupele cu specializări deosebite, cum ar fi fierarii, crescătorii și comercianții de cai sau spălătorii de aur, zlătarii. Confesional și lingvistic, țiganii s-au adaptat în general mediului, însă afinitatea lor cea mai mare era față de cultura română, datorită nivelului lor social asemănător de scăzut. Referitor la numărul lor nu avem, vreme de un secol, date certe. Există însă indicii că ponderea lor demografică în Transilvania a fost mereu mai mare decît în alte părți ale Ungariei sau ale Europei Centrale și de Est.

Evreii erau, în Transilvania evului mediu, ca și în întreaga Ungarie, expuși în mod repetat unor valuri de persecuție, urmate de perioade de privilegii. Astfel, ei au obținut în 1251, în anii de reconstrucție de după invazia mongolă, o bulă regală, prin care erau reglementate drepturile și relațiile lor cu creștinii. Pe evrei îi regăsim adesea de-a lungul următoarelor secole în comerț, deși n-au jucat un rol important, iar numărul lor a rămas redus.

Formarea statului corporativ

Începînd cu mijlocul secolului al XIV-lea otomanii pătrund în Europa, iar în ultimii ani ai veacului avangarda lor a năvălit, prin pasurile Carpaților, spre Transilvania. Sigismund de Luxemburg, care a ajuns rege al Ungariei după ce a trecut prin lupte pentru tron, a suferit o grea înfrîngere în lupta împotriva turcilor în 1396, la Nicopole. Doar Ioan de Hunedoara, voievod al Transilvaniei şi guvernator al Ungariei, a fost în stare, un secol şi jumătate mai tîrziu, să stopeze pentru un timp pătrunderea lor. Principatele române, Ţara Românească şi Moldova, au ajuns pe parcursul acestor confruntări, în mai multe rînduri, în raporturi de vasalitate faţă de Înalta Poartă. Folosindu-se de alianţe schimbătoare, voievozii, în special cei ai Ţării Româneşti, au încercat să se debaraseze de suveranitatea otomană precum şi de contravoievozii numiţi de otomani. Transilvania a fost pentru ei atît un partener, cît şi un loc de refugiu, în mod deosebit semiautonomele regiuni româneşti ale Transilvaniei şi oraşele săseşti. Acestui context îi aparţine şi personajul ilustru al voievodului muntean Vlad Ţepeş (intrat în literatura universală a secolului al XIX-lea drept contele Dracula din Transilvania) ca exemplu elocvent al relaţiilor instabile existente între Regatul Maghiar şi Imperiul Otoman în secolul al XV-lea. În antiteză cu popularitatea sa actuală în Occident şi comercializarea sa turistică în România modernă, acest voievod a fost doar o apariţie marginală în istoria Transilvaniei.

Numeroasele invazii ale unor hoarde devastatoare, a căror sarcină ca trupe turceşti auxiliare era să slăbească şi să demoralizeze regiunile de graniţă, au lovit, ca şi mult mai rarele expediţii militare de anvergură, în primul rînd regiunile înstărite, adică satele şi oraşele saşilor şi secuilor; aşezările româneşti, mai retrase şi sărace, au rămas mai curînd menajate şi au format astfel un anumit rezervor de repopulare. Mare parte a supravieţuitorilor din localităţile crunt încercate a fost dusă în robie în Balcani sau în Asia Mică. Datorită

unui sas din Sebeş, ajuns în prizonierat în 1438, într-o astfel de circumstanţă, lumea creştină de la sfîrşitul evului mediu are prima descriere temeinică a turcilor şi a obiceiurilor acestora. Regiunile de graniţă ale Transilvaniei au reacţionat la condiţiile nesigure, schimbătoare, prin fortificarea oraşelor, iar la sate, a bisericilor: astfel se explică cea mai mare concentrare de biserici-cetate şi biserici fortificate păstrată pînă astăzi în acestă parte a Europei.

Urmarea primejdiei venite dinafară, a cărei respingere a înghiţit tot mai multe mijloace materiale, precum şi a trecerii la economia monetară, a fost o neliniştе socială crescîndă: ţărănimia trebuia să plătească impozite din ce în ce mai mari, deşi a suferit cel mai mult în urma deselor războaie. În 1437 – simţită fiind şi influenţa modelului husit – s-a declanşat o răscoală ţărănească de proporţii împotriva nobilimii comitatelor. Înfrîntă la început, nobilimea a trebuit să cedeze pretenţiilor ţărănimii. Situaţia precară i-a determinat pe nobili să caute o relaţie mai strînsă cu secuii şi cu saşii, evitată pînă atunci. Nefiind interesaţi de schimbări sociale esenţiale într-o perioadă de ameninţare extremă, aceştia au acordat sprijinul cerut, cu toate că răscoala nu era orientată împotriva lor. Astfel s-a încheiat *fraterna unio trium nationum*, uniunea frăţească a celor trei stări-naţiune, în vederea unei protecţii contra duşmanilor interni şi externi. Această uniune avea să capete importanţă pentru destinele ţării şi dincolo de răscoala ţărănească care,

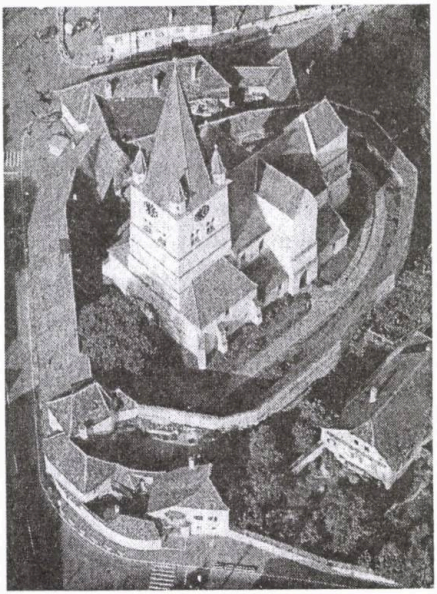

Biserica fortificată din Cisnădie

deja în 1438, a fost înăbuşită şi aspru reprimată. Ordinea militară dorită încă de la începutul secolului de regele Sigismund pentru apărarea Transilvaniei, ordine care prevedea în aceeaşi măsură participarea nobilimii, secuimii şi a saşilor, a obţinut prin structura uniunii o bază stabilă. Deja în 1459 uniunea a cunoscut o reînnoire, în care interesele comune au fost exprimate cu fermitate.

Acum nu mai era vorba despre confruntări cu ţărănimea. În ciuda felului de a se prezenta răscoala din 1437/ 38 în istoriografia recentă, este de subliniat că răscoala nu a avut nici un fundal etnic, ci trebuie privită drept împotrivire a straturilor lipsite de privilegii ale ţăranilor şi ale micii nobilimi, dar şi ale orăşenilor, faţă de nobilimea posesoare de pământ şi faţă de biserică (catolică). Este de subliniat, în continuare, că, la sfîrşitul evului mediu, conştiinţa etnică a jucat un rol pe deplin secundar, fiind devansată de alte criterii, precum starea juridică şi confesiunea. În locuri unde aceste criterii de diferenţiere nu au mai fost suficiente, s-a ajuns, în luptele pentru puterea politică, la formarea unor fracţiuni etnice. Cel mai timpuriu caz de acest gen se iveşte, în Transilvania, la Cluj, cu procesul de diferenţiere între saşi şi unguri, care îşi are începutul la mijlocul secolului al XV-lea. Aceste *nationes*, care se federaseră, trebuie înţelese ca nişte asociaţii personale cu caracter de drept, şi în nici un caz ca şi comunităţi etnice. Chiar şi în cazul năzuinţelor colective ale saşilor din secolul al XV-lea trebuie pornit de la prevalenţa aspectului de drept: disputa lor cu regele şi cu nobilimea, susţinută cu succes, s-a referit în această perioadă la păstrarea integrităţii şi a cadrului legal al teritoriilor iniţiale şi a districtelor anexate apoi, cît şi la exclusivitatea dreptului de proprietate a saşilor asupra teritoriilor respective. Cel mai tîrziu din 1486, cînd a intrat pentru prima dată în scenă „Universitatea săsească", s-a ajuns la o unitate juridică şi politică ce a fost acceptată ca atare de celelalte două stări, precum şi de rege.

Uniunea celor trei naţiuni din secolul al XV-lea a acentuat tendinţa de independenţă a Transilvaniei ca provincie a Regatului Ungar.

Întrunirile persoanelor cu funcții juridice, cunoscute deja începînd cu secolul al XIII-lea, s-au dezvoltat astfel în diete provinciale, avînd competențe aproape legislative, cu toate că activitatea lor se va axa, în continuare, preponderent în domeniul militar şi cel fiscal. Această dezvoltare a mărit considerabil stabilitatea regiunii şi era pe deplin în interesul regelui Matei Corvin, care s-a străduit să întărească puterea centrală a statului: dincolo de avantajele unei organizări militare mai bune – în 1479 transilvănenii uniți au reuşit să provoace o înfrîngere dureroasă otomanilor – nobilimii i s-au oferit, în alianța celor trei națiuni, doi parteneri fără de care nu mai putea face politică. Alianța națiunilor se putea însă întoarce şi împotriva amestecului regal în Transilvania, cum ne arată răscoala transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin din 1467, în urma căreia s-a ajuns, în ciuda înfrîngerii ei, la validarea privilegiilor lor. Națiunile, care trebuie din ce în ce mai mult percepute ca stări teritoriale, se puteau deci sprijini reciproc în cazurile de încercări externe de diminuare a drepturilor lor. Asigurarea sprijinului reciproc pentru asemenea cazuri avea să devină unul dintre punctele centrale ale acordurilor de mai tîrziu.

La cîțiva ani după moartea lui Matei Corvin, în 1490, puterea regală centrală s-a prăbuşit, ajungîndu-se, pe de o parte, la formarea de partide ale magnaților, iar pe de altă parte, la diverse grupări ale nobili-

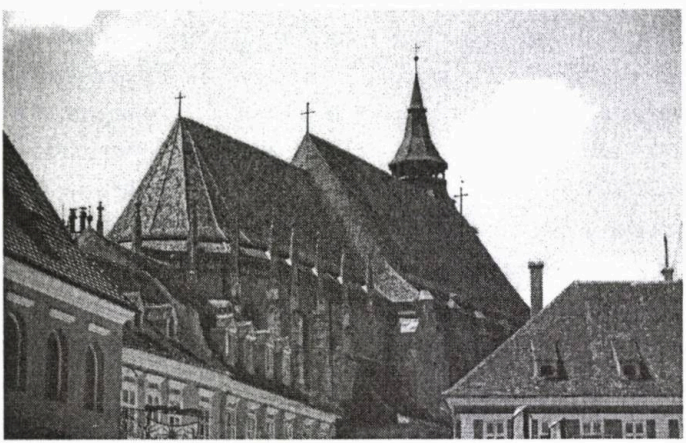

Biserica Neagră din Braşov

mii mici şi mijlocii. Vladislav al II-lea Jagello, care era în acelaşi timp rege al Boemiei, a fost un suveran mai degrabă slab. În timpul domniei sale regatul nu a pierdut numai din putere şi autoritate, ci şi mare parte din bogăţie, deoarece a fost părăsit de către nobili în costisitoarea întreţinere a amplului sistem de apărare a ţării. Slăbirea ţării s-a accentuat prin izbucnirea în 1514 a războiului ţărănesc, care s-a dezvoltat dintr-o cruciadă împotriva otomanilor: comparabilă taboriţilor din Boemia, însă lipsită de componente religioase, o oaste ţărănească, sub conducerea secuiului Gheorghe Dózsa, s-a ridicat împotriva privilegiilor nobilimii funciare, cerînd echitate socială. O orientare etnică i-a lipsit şi acestei răscoale. După reuşite iniţiale, ţăranii răsculaţi au fost înfrînţi zdorbitor de o armată condusă de voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, iar conducătorii răscoalei au fost executaţi. Şi sfîrşitul acestei răscoale a avut consecinţe de durată: nobilimea întregului regat s-a văzut nevoită să întroducă „iobăgia veşnică" a ţăranilor — să îi dezarmeze şi să le suspende orice drept de liberă deplasare în comitate. Această decizie şi-a găsit loc şi în colecţia dreptului cutumiar consfinţind privilegiile nobiliare, din 1514, aşa-numitul *Tripartitum*, care avea să devină legea de bază a *natio Hungarica*. Înfrîngerea ţărănimii şi asuprirea ei crescîndă a însemnat pe termen lung o slăbire economică şi socială a ţării şi o reducere a capacităţii sale de apărare.

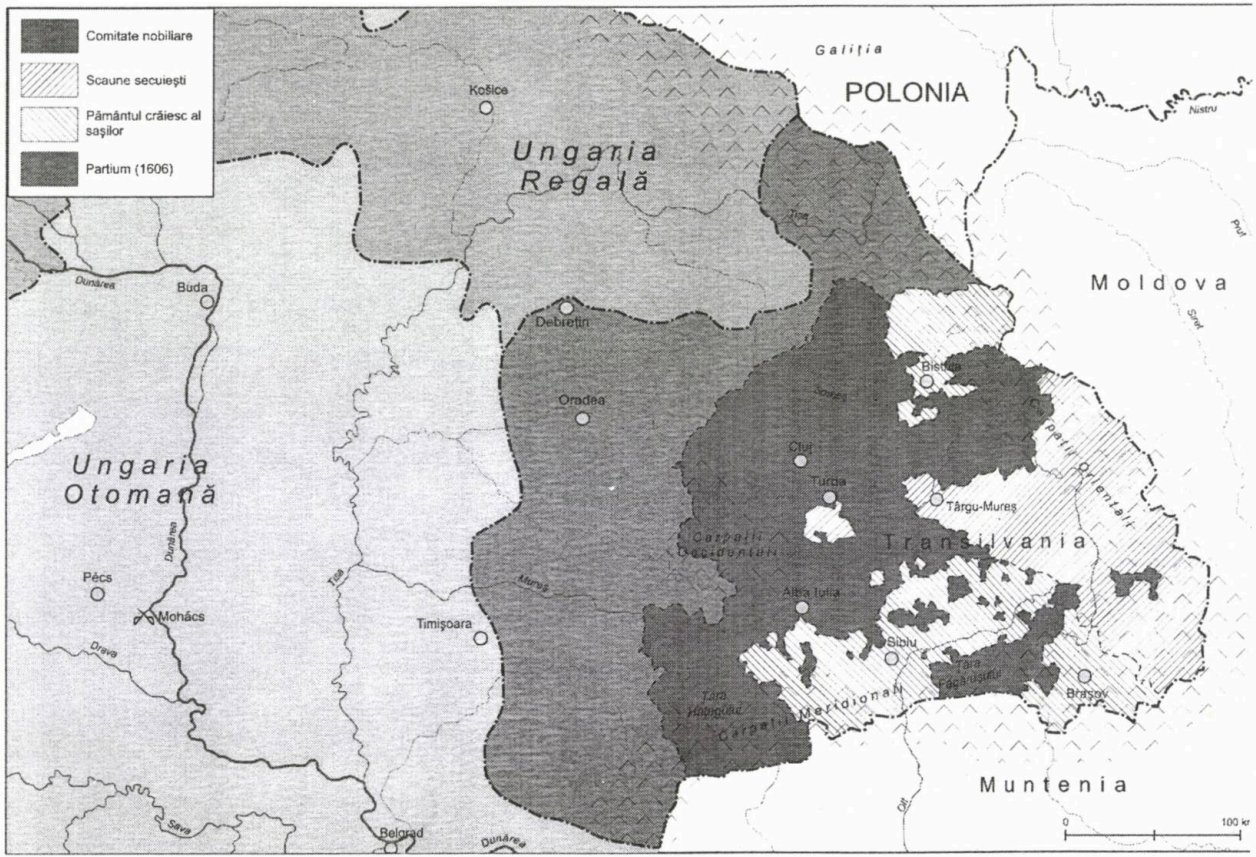

Transilvania ca principat autonom

IV. TRANSILVANIA CA PRINCIPAT AUTONOM

De la bătălia de la Mohács la divizarea în trei părți a Ungariei

Sub sultanul Selim I Imperiul Otoman a făcut importante cuceriri teritoriale în Asia, Asia Mică şi Africa, cuceriri care ofereau atît o relaxare din această parte, cît şi resursele necesare pentru continuarea expansiunii în nord-vestul Imperiului, deci în Europa de Sud-Est. Deja urmaşul lui Selim, Suleiman I, a cucerit cetatea Belgradului încă din 1521. În 1526 a urmat o nouă campanie înspre Ungaria, care avea să fie crucială pentru soarta întregii Europe de Centru şi de Est. Oastea din 1526 a Ungariei nu a fost în stare să înfrunte armata otomană în mod eficace, atît din motive organizatorice cît şi de tehnică militară. Mica nobilime a refuzat, mai mult sau mai puțin, susținerea tînărului rege Ludovic al II-lea. Însuşi regele a ignorat sfaturile voievodului transilvănean Ioan Zápolya, care devenise între timp unul dintre cei mai mari latifundiari ai regatului, şi a pornit înspre sud, în întîmpinarea otomanilor, cu trupe în mare parte greoaie, care numeric erau circa o cincime din trupele inamice. Împăratul Carol al V-lea, cumnatul regelui Ungariei, care i-ar fi putut da ajutor eficient, tocmai era ocupat cu anihilarea unei alianțe antihabsburgice, iar voievodul Zápolya, cu unitățile sale din Transilvania, era abia în drum spre sudul Ungariei

cînd otomanii au nimicit armata maghiară în bătălia de la Mohács, din 29 august 1526. Regele şi o mare parte din demnitarii laici şi ecleziastici ai regatului au căzut pe cîmpul de luptă. Astfel, deşi otomanii nu şi-au continuat campania militară, regatul medieval maghiar s-a prăbuşit.

Pentru succesiunea la tron, s-au confruntat doi pretendenţi, aşa cum s-a întîmplat de mai multe ori în istoria Ungariei: arhiducele Ferdinand al Austriei, moştenitorul de drept conform tratatului de la Viena cu Jagellonii, din 1515, şi Ioan Zápolya, candidat al nobilimii. Amîndoi au reuşit să fie încoronaţi încă în anul 1526: mai întîi Ioan, care s-a sprijinit în primul rînd pe nobilimea mică şi mijlocie din estul şi nordul Ungariei, apoi Ferdinand, de la care, în special marea nobilime dependentă de el, precum şi nobilimea din vestul Ungariei sperau să obţină sprijin pentru respingerea turcilor. În lupta pentru putere, regele Ioan a intrat într-o alianţă cu sultanul, încheiată în 1529, în timpul asediului otoman asupra Vienei, care a fost începutul poziţiei speciale, din punctul de vedere al dreptului internaţional, pe care Ungaria şi, mai tîrziu, Transilvania o vor ocupa între habsburgi şi otomani. Ungaria a devenit astfel, după concepţia juridică islamică, parte din Imperiul Otoman, fiind în acelaşi timp revendicată şi de Ferdinand.

Deceniul şi jumătate care a urmat după anul 1526 s-a caracterizat prin controversa dintre Zápolya şi adepţii săi, pe de-o parte, şi habsburgi, cu adepţii şi cu trupele lor, pe de altă parte. Cei din urmă n-au fost însă în măsură să ofere ţării o protecţie adevărată în faţa pericolului otoman. Dar nici Zápolya nu a reuşit să se impună militar faţă de habsburgi, astfel încît, în urma acestei situaţii de remiză, s-a ajuns în 1538 la pacea dintre cei doi regi încheiată la Oradea, prin care şi-au recunoscut reciproc drepturile şi au acceptat starea de fapt a celor două sfere de influenţă corespunzătoare momentului respectiv; în plus, era prevăzut ca stăpînirea asupra ţării, în cazul în care Zápolya ar muri fără moştenitor, să-i revină integral lui Ferdinand, astfel încît divizarea ţării să poată fi depăşită. Înţelegerea de la Oradea a fost

rezultatul strădaniilor diplomatice ale călugărului George Martinuzzi, vistiernicul şi consilierul cel mai important al lui Zápolya. Elanul lui Martinuzzi şi politica lui oscilatorie, incomprehensibilă pentru contemporani, aveau drept scop unitatea Ungariei, deşi, în lipsa unei puteri dominante, divizarea ţării devine deja o realitate.

Cînd, în 1540, Zápolya a murit, a lăsat în urma sa un fiu de cîteva săptămîni, Ioan Sigismund. Martinuzzi a asigurat alegerea copilului ca rege, încălcînd însă tratatul din 1538, întrucît a preluat el conducerea. De-abia în această situaţie incertă, întrucît Ungaria nu le mai părea ca o zonă sigură pentru accesul trupelor, otomanii s-au văzut nevoiţi în 1541 să cucerească capitala Buda şi să ocupe o mare parte din Cîmpia Ungară, pretinzînd că îl apără pe Ioan al II-lea Sigismund, care era pe jumătate orfan. Atunci cînd stăpînirea otomană a început să se consolideze din ce în ce mai mult în inima Ungariei, Martinuzzi a trecut la constituirea unei formaţiuni statale autonome în estul Ungariei, cuprinzînd voievodatul Transilvaniei şi, în vestul şi nord-vestul lui, unele comitate neocupate de otomani. Era şi dorinţa sultanului ca aceste teritorii să intre sub stăpînirea lui Ioan Sigismund, pentru a confirma dreptul lui de succesiune în această parte a regatului.

Împărţirea ţării în trei domenii de guvernare a prins contur. În timp ce otomanii au anexat complet imperiului lor, din punct de vedere militar, economic şi religios, partea centrală a Ungariei – Paşalîcul de la Buda –, stăpînirea habsburgică şi-a păstrat fîşiile teritoriale din sud (cu părţi din Croaţia), altele din vest şi din nord (Ungaria de Sus) numite „Ungaria Regală", aceasta reprezentînd continuitatea legitimă din punctul de vedere al dreptului statal. Transilvania în est, cu comitatele anexate, şi-a păstrat (deşi se afla încă de la început sub suzeranitate otomană), iar din perspectiva nobilimii întruchipa cea mai mare autonomie, precum şi continuitatea ideală a Regatului Ungariei.

Pentru formarea aparatului de stat, Martinuzzi a recurs la instituţiile deja existente şi a iniţiat o reînnoire a „uniunii frăţeşti" a celor trei *nationes* din secolul al XV-lea, prin care starea nobiliară,

cea a secuilor şi cea a saşilor deveneau sprijinul principal al statului. El însuşi s-a lăsat ales guvernator, în timp ce Isabela, mama lui Ioan Sigismund, a exercitat regenţa pentru fiul ei. La prima dietă reglementară a stărilor s-a hotărît înfiinţarea unui consiliu princiar, for în care, pe lîngă guvernator, respectiv regent, trebuia să fie şi un număr egal de reprezentanţi din fiecare stare (numărul oscila între patru şi doisprezece). Mai departe, „cele trei naţiuni au convenit să păstreze pacea între ele, să hotărască toate problemele ţinutului în acelaşi fel, dînd acelaşi sfat, aceeaşi soluţie şi acelaşi acord, şi să se supună guvernatorului conform libertăţilor şi cutumelor ţării" (articolul trei al hotărîrii dietei din 31 martie 1542). Egalitatea în drepturi a celor trei *nationes*, existentă încă din secolul al XV-lea, şi-a găsit continuitatea şi amplificarea în precizarea că, pentru votarea oricărei legi, se prevedea o unanimitate aproape deplină: fiecare stare avea un vot (vot curiativ), iar pentru intrarea în vigoare a unei legi, pe lîngă sigiliul princiar, erau necesare şi cele trei sigilii ale stărilor.

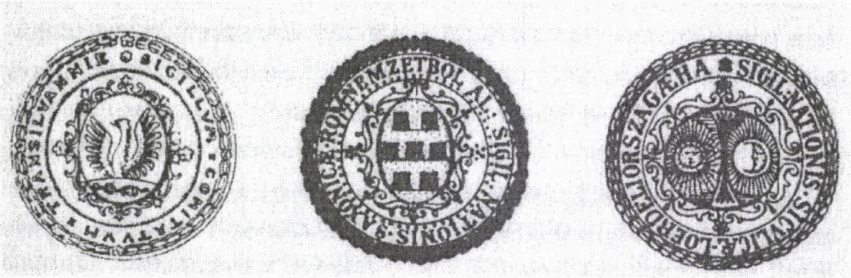

Sigiile celor trei „naţiuni" transilvane (1692)

Au mai fost reglementate chestiunile ce priveau apărarea ţării şi, în final, s-a încheiat convenţia că dieta avea să-şi limiteze atribuţiile doar la probleme ce atingeau întreaga Transilvanie. Pe plan intern, fiecare stare în parte a rămas autonomă. Succesiunea pe tronul Transilvaniei a fost reglementată, de la începuturile autonomiei sale, prin vot, candidaţii provenind întotdeauna din rîndurile nobilimii

comitatelor. Poarta şi-a rezervat validarea şi s-a amestecat puţin în problemele interne ale ţării, exceptînd cîteva perioade de criză din secolul al XVII-lea, cînd a insistat asupra alegerii candidatului său. Domnul ţării, care din 1570 a purtat titlul de principe, convoca dieta. El făcea asta cel puţin o dată pe an, de-a lungul mai multor zeci de ani chiar de mai multe ori, astfel încît, între anii 1541 şi 1691, au avut loc 299 de diete. În afara acestora, principele definea politica externă, care a putut fi liber dezvoltată atîta timp cît nu se îndrepta împotriva Imperiului Otoman. Principele era judecătorul suprem şi comandantul militar suprem, atunci cînd Poarta pretindea îndeplinirea obligaţiilor serviciului militar.

Constituţia Transilvaniei, schiţată aici în linii mari, nu a fost fixată în scris, ci rezulta din drepturile şi privilegiile atestate documentar pe seama fiecărei stări, inclusiv din dreptul cutumiar, pe de o parte, iar pe de altă parte, din hotărîrile dietei. Ultimele au fost compilate şi votate de dietă abia în secolul al XVII-lea, în culegerile *Aprobatae* din 1653, precum şi *Compilatae* din 1669. Nobilimea a dispus de deja amintitul *Tripartitum* care, deşi nu a fost votat ca lege, s-a aplicat în fapt doar în Transilvania. Pentru starea secuilor s-a fixat în 1555 o culegere de privilegii şi de constituţii municipale. În final, saşii au obţinut, în 1583, acceptul principelui pentru statutele lor, fixate în culegerea *Statute oder Eigenlandrecht der Sachsen in Siebenbürgen* („Statutele sau drepturile provinciale ale saşilor din Transilvania"), care aveau să rămînă în vigoare şi să constituie baza sistemului lor juridic pînă în secolul al XIX-lea.

Pentru teritoriul Transilvaniei găsim în documentele latineşti noţiunea de *regnum*. În acest termen comitatele Ungariei de est nu erau incluse, ci erau mereu amintite separat ca *partes adnexe* (părţi anexate la Transilvania, Parţium). Astfel dobîndita autonomie a ţării se bucura iniţial şi de sprijinul otomanilor. După nu mult timp era însă în primejdie, din cauza cursului neclar şi schimbător al conduitei lui Martinuzzi şi datorită intervenţiilor trupelor habsburgice. Isabela

şi Ioan Sigismund, pe care dieta din 1542 l-a recunoscut drept rege ales al Ungariei, au trebuit să părăsească ţara în 1551. Încă în acelaşi an, comandantul trupelor a aranjat asasinarea neprevizibilului şi prea puţin cooperantului Martinuzzi, care fusese numit între timp voievod al Transilvaniei.

Încă de la începutul „autonomiei" sale este de observat în ce mare măsură Transilvania devenise o minge în jocul a două mari puteri, evoluţia ei ajungînd dependentă de situaţia momentană a celor doi factori. Ferdinand era pe deplin ocupat de conflictul cu protestanţii din Sfîntul Imperiu Roman (Germania), al cărui împărat devenise între timp şi a fost cu greu în stare să apere „Ungaria Regală" faţă de otomani, ca apoi să-i ofere şi Transilvaniei, situată mult mai departe, sprijin suficient. Expediţiilor de pedeapsă de după 1551 ale otomanilor şi cererii acestora de a-i reinstala pe Isabela şi pe fiul acesteia nu li se mai putea opune o rezistenţă serioasă, astfel încît stările i-au rechemat, în 1556, pe moştenitorii lui Zápolya. Aceasta însemna, totodată, despărţirea de Ferdinand de Habsburg ca rege al Ungariei. În ciuda acestui fapt, poziţia intermediară a Transilvaniei, din punctul de vedere al dreptului internaţional, se menţinea în continuare. Pe de-o parte, stările s-au subordonat în mod demonstrativ suzeranităţii Înaltei Porţi, care le-a garantat autonomia internă şi constituţia ţării. Pe de altă parte, Transilvania şi Parţiumul erau considerate, ca şi pînă atunci, părţi ale Regatului Ungar care formal nu încetase să existe, iar habsburgii, în calitate de regi ai Ungariei, aveau pretenţii şi asupra Transilvaniei. Astfel, principii Transilvaniei recunoşteau, începînd din 1570 – atunci cînd Ioan al II-lea Sigismund s-a supus regelui Ungariei în schimbul recunoaşterii sale ca principe –, supremaţia nominală a habsburgilor, însă obţinînd în continuare confirmarea şi investitura lor ca principi de la sultanii otomani cărora, pe lîngă plata anuală a tributului, trebuiau să le jure loialitate.

În timpul primei jumătăţi a secolului al XVI-lea, imaginea întregii Europe Centrale şi de Sud-Est s-a schimbat profund. Ţara Românească

şi Moldova au ajuns în raporturi de vasalitate faţă de Imperiul Otoman, care acum înconjura Transilvania din trei părţi. În acelaşi timp, după 1526, habsburgii au reuşit să pună bazele stăpînirii lor asupra unor vaste teritorii din estul şi din centrul Europei: după moartea lui Ludovic al II-lea, au anexat, pe lîngă Ungaria, şi moştenirea regelui defunct – Boemia, Moravia, Silezia, şi ţinuturile din Lausitz. În nord, Polonia şi Lituania urmau să formeze o uniune statală, iar teritoriul Ordinului Teuton şi Kurland-ul ajunseseră deja mai devreme sub suveranitatea polonă. Constituirea autonomiei Transilvaniei ca principat relativ mic reprezintă mai degrabă o abatere decît evoluţia normală din acel timp, fapt ce avea să determine mai departe cadrul de acţiune politică al noului stat. Remarcabil este, în acest context, că Transilvania întreţinea relaţii diplomatice cu un număr mare de state europene, din Constantinopol pînă dincolo de ţările Sfîntului Imperiu Roman, pînă în Scandinavia şi Anglia.

Umanismul şi Reforma

Repetata decizie de a se supune suveranităţii Înaltei Porţi era favorizată de un factor ce se afla dincolo de determinanţii reali ai politicii: Reforma, care a avut adepţi în Transilvania deja din anii 20 ai secolului al XVI-lea şi s-a răspîndit cu rapiditate după 1541. Primele diete aveau cu privire la această chestiune o poziţie de expectativă, însă deja în 1552 s-a luat hotărîrea ca nimeni să nu fie stînjenit în practicarea propriei religii. Dietele din 1557 şi 1558 au confirmat această decizie şi au stabilit prin lege libertatea de credinţă. Ea se referea mai întîi la credinţa catolică şi luterană, cărora le-a urmat în 1564 recunoaşterea calvinismului, care a cîştigat repede influenţă, şi, încă din 1568, a unitarianismului (antitrinitarism, socinianism), care s-a răspîndit la început mai cu seamă în cercurile nobilimii. Legislaţia religioasă din Transilvania şi-a găsit forma finală în anul 1571, cînd noul principe, Ştefan Báthory, ales ca succesor al lui Ioan Sigismund, a fost nevoit să depună un jurămînt de respectare a libertăţii celor

patru religii „recepte", deci a confesiunilor pe deplin recunoscute. Ortodocşii erau priviţi doar ca „toleraţi".

De acum încolo, libertatea religiei a fost socotită, împreună cu „privilegiile" stărilor, ca fiind cel mai valoros bun al constituţiei Transilvaniei. Fiecare principe trebuia să-i garanteze respectarea nemijlocită. Lupta habsburgilor împotriva protestanţilor şi strădania recatolicizării în proprietăţile de baştină ale casei imperiale şi, curînd, şi în Ungaria Regală, precum şi strădaniile de introducere a unei administraţii centrale şi de respingere a privilegiilor stărilor au înlesnit din ce în ce mai mult decizia stărilor din Transilvania de a se supune suveranităţii otomane. În concepţia dreptului islamic, *Regnum*-ul Transilvania, ţara regelui Ioan Zápolya, era clasificată ca *dar al-ahd*, adică supus de bună voie, astfel încît structurile legislative şi sociale erau menţinute, iar cultele religioase puteau fi practicate în continuare. Supunera faţă de un stăpîn păgîn a stîrnit adesea la reprezentanţii stărilor conflicte de conştiinţă, însă libertatea gîndirii şi a credinţei, de care se bucurau sub sultani, erau preferate, atîta timp cît habsburgii nu făceau promisiuni convingătoare de protecţie.

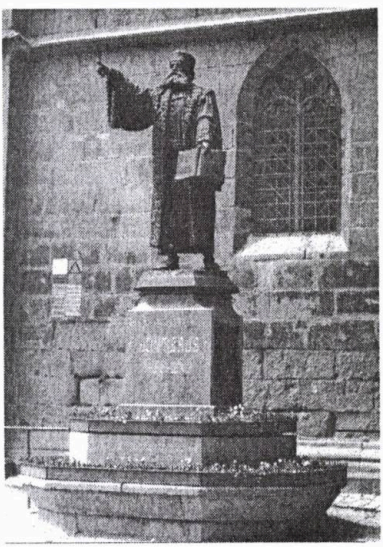

Umanistul reformator Johannes Honterus

În evaluarea libertăţii religioase transilvănene ar fi greşit să plecăm de la sensul actual al conceptului de toleranţă. Pe de o parte, era absolut obişnuit ca într-o localitate să existe mai multe comunităţi confesionale. Însă pe de altă parte, ţinînd cont de rolul central al problemelor de credinţă în viaţa cotidiană a epocii moderne timpurii, nu se putea ajunge la o acceptare deplină a celorlalte confesiuni. S-a ajuns însă la o

convieţuire tolerantă, generată de atmosfera umanismului spre care tindeau cercurile conducătoare ale stărilor transilvane. Motivele politice pentru recunoaşterea celor patru confesiuni rezultă, pe de-o parte, din nevoile militare ale ţării, care nu îşi putea permite nici o dispută internă, iar pe de altă parte, din cadrul prestabilit de constituţie, care orienta stările, pe plan intern, spre compromis.

„Toleranţa" faţă de biserica greco-ortodoxă însemna doar că enoriaşii ei erau liberi în a-şi exercita propria religie, fără a dispune însă de aceleaşi drepturi ca cele patru confesiuni ale stărilor. Astfel, de exemplu, dreptul ortodocşilor de a-şi construi biserici era limitat, clerul dispunea de mai puţine drepturi decît omologii săi neortodocşi, în fine, şi posibilităţile de impozitare a enoriaşilor erau mai restrînse. Bisericii ortodoxe sau – corespunzător limbajului epocii – bisericii „schismatice" îi aparţineau, cum am menţionat deja, români, greci şi slavi. Nefiind reprezentaţi în sînul celor trei stări constituţionale, ortodocşii nu dispuneau de forţa politică necesară afirmării confesiunii lor ca religie receptă.

Confesiunea ca şi criteriu de diferenţiere etnică a cîştigat contur prin reformă. În acest sens, nobilii şi latifundiarii orăşeni, care cu timpul au ajuns să deţină moşii întinse, s-au străduit să facă accesibil cuvîntul Evangheliei, scris pînă atunci în slavona bisericească, şi în limba maternă a românilor ortodocşi. În acest context au fost făcute primele traduceri şi primele tipărituri în limba română, ceea ce a întărit tendinţa de armonizare între confesiune, etnie şi comunitate lingvistică. Cu toate că sînt de remarcat într-o oarecare măsură influenţe reformatoare în traducerile şi tipăriturile diaconului Coresi, care activa la Braşov, în final acestea nu au avut alt efect decît să întărească amintita armonizare. Eforturile lui Ioan Sigismund, spre finele anilor 1560, de a apropia ortodocşii de protestantism, prin întemeierea unei biserici reformate române, s-au împotmolit încă din timpul succesorului său catolic, Ştefan Báthory, cu toate că şi acesta i-a sprijinit pe ortodocşi. Báthory a creat pentru ei în 1574, un episcopat

cu sediul la Alba Iulia, acesta impunîndu-se cu timpul ca o instituție spirituală centrală a românilor transilvăneni.

Reforma a cîștigat mai întîi o poziție solidă în orașele săsești. Începînd cu Brașovul – unde cărturarul umanist Johannes Honterus a redactat în 1543 „Cărticica reformei" (Reformationsbüchlein) – ea a devenit dominantă și în celelalte orașe, astfel încît „Universitatea" națiunii săsești a reglementat în 1547 adeziunea în masă la lutheranism, răspîndind pretutindeni acest imperativ prin redactarea „Regulamentului bisericesc al tuturor germanilor din Transilvania" (Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen). Este de remarcat că acest regulament era valabil pentru întreaga comunitate etnică și lingvistică a germanilor, atît de pe Pămîntul Crăiesc, cît și din comitate, nerestrîngîndu-se deci doar la sașii considerați în sens juridic, pentru care responsabilă era, de fapt, „Universitatea" națiunii săsești. Totodată, această decizie reprezintă prima hotărîre din istoria Transilvaniei care a pus criteriile etnice mai presus decît cele juridice. Ce-i drept, bisericii lutherane i-au aparținut, de-a lungul secolelor, și cîțiva negermani, de cele mai multe ori comunități vorbitoare de limbă maghiară, dar termenul de lutherani a devenit repede sinonim cu germani. Prin declararea limbii germane ca limbă liturgică s-au oprit și încercările urmărite temporar de organizare a unei Biserici de confesiune evanghelică pentru toți ardelenii. În 1556 a luat ființă la Cluj, o dată cu alegerea unui episcop propriu, Francisc Davidis (Franz sau Ferenc Dávid), o biserică evanghelică (sau lutherană) cu limbă liturgică maghiară. Pe lîngă burghezie, s-au alăturat în acest moment lutheranismului atît o bună parte a nobilimii, cu supușii lor cu tot, cît și numeroși secui, deoarece aceasta a fost prima confesiune necatolică recunoscută de către dietă.

În tîrgurile nesăsești, în rîndurile nobilimii și ale comunităților secuiești, învățătura lui Calvin a găsit, pe la mijlocul anilor 1560, numeroși aderenți, mai mult, în unele părți ale Partiumului confesiunea reformată devenise deja dominantă. Disputele și neînțelegerile religioase

au dus în 1559 la trecerea episcopului Davidis la crezul reformat, atrăgînd treptat după sine şi comunitatea. Un rol important în răspîndirea ideilor Reformei şi în promovarea limbii, istoriografiei şi poeziei maghiare a jucat cărturarul Kaspar Helth (Gáspár Heltai), stabilit la Cluj, a cărui tipografie a desfăşurat o activitate deosebit de rodnică. De altfel, cultura cărţii a ajuns în secolul al XVI-lea la o mare înflorire în Transilvania, ceea ce demonstrează nu numai legăturile active ale centrelor şi protagoniştilor umanismului şi Reformei în Europa Centrală, de Vest şi de Sud, ci şi schimbul de idei cu biserica răsăriteană, precum şi confruntarea cu propria istorie contemporană.

Deja în 1564 Biserica Reformată (Calvină) a Transilvaniei, care se afla în proces de constituire, l-a ales ca episcop pe Francisc Davidis. În biografia acestui personaj se oglindeşte pe de-o parte complexitatea procesului Reformei din Transilvania, iar pe de altă parte, posibilităţile şi limitele ei. Dispute teologice intense l-au condus pe Dávid, în decursul cîtorva ani, la unitarianism, fiind susţinut de principe – pe lîngă care funcţiona, în calitate de predicator al Curţii – şi de nobilime. Instituită în Transilvania, această orientare a credinţei, care în 1568 a fost recunoscută ca a patra confesiune de către dietă, a cîştigat în curînd adepţi în afara graniţelor ţării. În Transilvania i s-au alăturat, pe lîngă o parte a nobilimii, a secuimii, şi o parte din orăşenimea maghiară, cum a fost cazul celei din Cluj.

În jurul anului 1570, catolicismul din Transilvania a fost aproape complet marginalizat, 90% dintre membrii stărilor fiind adepţi ai unei confesiuni protestante. Doar o parte din nobilimea Parţiumului, precum şi patru dintre scaunele secuieşti, mai cu seamă Ciuc şi parţial Trei Scaune, au rămas catolice. Organizaţia Bisericii Catolice a fost dizolvată de dietă în anul 1556, iar palatul episcopal de la Alba Iulia i-a folosit de acum principelui, ca reşedinţă princiară. Abia o sută şaizeci de ani mai tîrziu scaunul episcopal a fost ocupat din nou. În 1571, o dată cu alegerea ca principe a catolicului Ştefan Báthory, a celui mai bogat magnat al Ungariei de Răsărit, răspîndirea netulburată

a Reformei a încetat, cu toate că libertatea religioasă existentă nu a fost diminuată. Însă Davidis, care înclinase către poziții teologice din ce în ce mai radicale, ce treceau și în sectarism, a fost admonestat, fiind în cele din urmă întemnițat. Báthory, care în 1575 a fost ales și rege al Poloniei, a forțat în 1579 dieta Transilvaniei să permită intrarea iezuiților în țară, care au început să desfășoare o muncă educativă și misionară eficientă.

Libertatea religioasă, păzită de către stări ca bunul cel mai de preț, a devenit cel mai problematic punct de discuție în negocierile, reluate constant, cu habsburgii catolici. Confesiunile erau răspîndite indiferent de apartenența la o stare sau alta. Numai în cazul sașilor toți membrii stării erau lutherani, dar nu toți lutheranii erau membrii acestei stări, întrucît o parte dintre germanii lutherani trăiau pe pămînturile nobiliare; în plus, existau comunități maghiare lutherane izolate. Reformații erau, în marea lor majoritate, vorbitori de limbă maghiară, ei aparțineau ori stării nobiliare, ori celei secuiești, sau trăiau pe teritoriile acestora sau în orașe. Asemănător se înfățișa și cazul unitarianismului. Ortodocșii, lipsiți de privilegii, au fost aproape exclusiv români sau negustori veniți din sud-est. Problema identității între etnie și confesiune se va pune din nou în perioadele ulterioare. Cu introducerea unui grad atît de mare de libertate religioasă în tînărul stat, s-a reușit un model care nu a cunoscut vreun precedent în Europa și care le va oferi un refugiu, în timpul deceniilor și chiar secolelor care au urmat, exilaților pe motive religioase, ba chiar și sectelor, indiferent de originea lor.

Principatul între otomani și habsburgi

Politica externă a tînărului principe Sigismund Báthory, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, releva o poziție politică labilă, lipsa de autoritate a principatului și dependența lui față de echilibrul dintre blocurile de putere. Cînd principele a intrat, în 1594, în Liga Sfîntă aflată sub conducerea habsburgilor și îndreptată împotriva otomanilor, așa-numitul

„războiul cel lung cu turcii" s-a extins pentru următorii doisprezece ani şi asupra Transilvaniei. În această perioadă au revenit timpurile grele cunoscute deja din anii 1550: trupele imperiale au ocupat ţara în mai multe rînduri, revendicînd stăpînirea în numele regelui Habsburg, au produs conflicte cu otomanii, au abrogat constituţia, au suspendat libertăţile religioase şi au urmărit recatolicizarea ţării. Stările s-au împotrivit vehement, dar în zadar. Pînă în 1605 s-a schimbat stăpînirea ţării de mai multe ori, de la Sigismund Báthory la generalii imperiali, de la favoriţii habsburgilor la cei ai otomanilor sau ai Poloniei. Prosperitatea politică, socială, economică şi culturală a principatului, al cărui statut subordonat de vasalitate s-a accentuat, a fost curmată, iar populaţia, dramatic decimată.

În timpul acestor tulburări, de luptă pentru influenţă politică şi putere într-o zonă tampon, s-a ajuns la un intermezzo, care pentru istoriografia românească şi a actualei conştiinţe naţionale româneşti urma să fie de o fundamentală însemnătate. Mihai, voievodul Ţării Româneşti (1593-1601), care a pricinuit otomanilor, în 1595, împreună cu căpitanul Oradiei, Ştefan Bocskay, la Dunăre, o grea înfrîngere, a intervenit, surprinzător, de partea habsburgilor, în conflictele din Transilvania. Acolo l-a învins pe Andrei Báthory, care fusese instalat de Sigismund cu puţin înainte ca principe, şi a preluat stăpînirea principatului. Împăratul Rudolf al II-lea l-a recunoscut drept locţiitor al său. Atunci cînd, în vara anului 1600, Mihai a adus Moldova, pentru scurt timp, sub stăpînirea sa, a putut purta titlul de „domn al Ţării Româneşti, al Transilvaniei şi al întregii Moldove". Mai multe înfrîngeri militare şi intrigi au dus în vara anului 1601 la

Mihai Viteazul

asasinarea lui Mihai de către trupele generalului imperial Basta.

În istoriografia românească, Mihai este prezentat, încă din secolul al XIX-lea, cu atributul de „Viteazul", ca primul unificator al celor „trei țări românești", și astfel, ca primul înfăptuitor al unității naționale a românilor. Pe această cale, el a devenit unul din personajele cu cel mai ridicat grad de identificare din imaginarul național românesc. În percepția opiniei publice românești, nici pînă azi nu este luat în considerare faptul că o astfel de interpretare a rolului jucat de Mihai constituie proiectarea unei concepții ideale din timpul mișcării naționale românești a secolelor al XIX-lea și al XX-lea în trecut, unde ele nu își găsesc corespondentul. Lipsesc cu desăvîrșire repere care să susțină că Mihai ar fi urmărit valențe etnice în momentul unirii celor trei teritorii sub stăpînirea sa. De asemenea, lipsesc, pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea, repere pentru o conștiință comună a populației românești sau a păturii conducătoare a acestor țări. Mihai nu a întreprins aproape nimic, în perioada domniei sale de aproape un an în Transilvania, pentru recunoașterea românilor ca stare sau a ortodocșilor ca și comunitate religioasă receptă. Dominația lui prezintă caracteristicile unui episod întîmplător, facilitat, pe de o parte, de instabilitatea politică și luptele crunte pentru tron în Transilvania, iar pe de altă parte, de talentul militar excepțional al lui Mihai, care și-a meritat pe deplin atributul de Viteazul.

Guvernarea sîngeroasă a generalului imperial Basta și a ofițerilor lui, atît în Transilvania, cît și în Partium și în Ungaria Regală, care a încercat să anuleze libertățile politice ale stărilor și, în primul rînd, libertățile religioase, a generat, în cele din urmă, o răscoală. Cum, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, principii Transilvaniei erau descendenți ai familiilor de mari magnați din Partium sau din Ungaria de Sus, care căutau prin puterea funcției lor de principe să apere libertățile stărilor, mișcarea din jurul lui Ștefan Bocskay, din 1604, și-a avut începutul în fîșia nordică a Ungariei, aflată sub stăpînire habsburgică. În coaliție cu haiducii – formațiuni paramilitare

independente, de origine etnică eterogenă, în acea perioadă considerabil întărite de refugiaţi maghiari –, Bocskay a obţinut în repetate rînduri victorii asupra trupelor imperiale. În consecinţă, i s-a alăturat un număr crescînd de susţinători, mai întîi din rîndul nobilimii şi al oraşelor, iar pînă în final şi secuii. Ales principe atît de dieta Ungariei, cît şi de cea a Transilvaniei, în 1605, Bocskay a primit şi recunoaşterea Porţii, astfel încît împăratul Rudolf al II-lea a fost nevoit să încheie cu el pacea de la Viena, din 1606. Drepturile stărilor şi libertăţile religioase au fost restabilite, atît în Transilvania, cît şi în Ungaria regală. A fost consolidată autonomia principatului, care a cîştigat teritorii în vest. Pactul militar dintre habsburgi şi otomani şi-a aflat recunoaşterea prin stabilirea *status quo*-ului în tratatul de pace de la Zsitvatorok, din 1606. Prin aceasta, făcînd abstracţie de hărţuirile permanente de-a lungul graniţei Imperiului Otoman şi de luptele interne, pentru Transilvania a început o perioadă durabilă de pace.

Istoriografia maghiară obişnuieşte să privească perioda începută cu Bocskay ca „epoca de aur a principatului", ea fiind caracterizată de principi puternici pe plan intern. Pe plan extern, ţara a ajuns la gradul cel mai ridicat de independenţă, economia şi cultura s-au dezvoltat continuu, fără convulsii mai importante, cu toate că drumurile ce legau Transilvania cu Occidentul erau, datorită situaţiei politice din zonă, puţine şi periculoase. Totuşi, această perioadă a Principatului Transilvan a cunoscut un număr însemnat de lupte pustiitcare şi foamete catastrofală în interior. Principii ce i-au urmat lui Bocskay au fost personalităţi puternice, instituind domnii severe, dar deja domnia lui Gabriel Báthory a adus ţării noi tulburări: el a limitat în mod drastic libertăţile stărilor – în mod special pe cele ale saşilor –, a pus stăpînire pe oraşul Sibiu, transformîndu-l în capitala principatului, şi a pornit campanii militare de proporţii, echipîndu-şi armata pe seama averii confiscate a oraşului. Saşii s-au opus periclitării existenţei lor ca entitate juridică, la fel cum au încercat s-o facă şi păturile de jos ale secuilor, care s-au revoltat, încă din 1562 şi în

1596, atît împotriva propriei nobilimi, cît şi împotriva nobilimii comitatelor. Politica oscilantă a taberelor puterii şi urmările unor intrigi l-au adus, în cele din urmă, în 1613 pe tronul princiar transilvănean pe conducătorul opoziţiei antihabsburgice, Gabriel Bethlen. În timpul domniei lui şi a urmaşului său, Gheorghe I Rákóczi, a avut loc o reală consolidare a statului şi a economiei ruinate. Întărirea puterii principelui a fost în mare parte rezultatul ambiţiilor lor personale. Ea permitea principilor, influenţaţi de curentul perioadei baroce, să participe activ de partea protestantă la marele conflict european al epocii, Războiul de 30 de ani. În lupta împotriva habsburgilor, Bethlen s-a gîndit la o redobîndire a unităţii Ungariei sub suzeranitate otomană. În cele din urmă, Gheorghe I Rákóczi a obţinut ca independenţa principatului Transilvaniei să fie confirmată prin includerea ei în tratatul de pace din Westfalia, din 1648, unde s-a prezentat ca putere semnatară. Politica economică mercantilă s-a dovedit avantajoasă pentru ţară, al cărei comerţ se baza pe produse agrare şi meşteşugăreşti. Drept urmare, mai ales piaţa internă se consolidează. În schimb, mineritul a scăzut mult în importanţă. Pieţele levantine pierdute la sfîrşitul evului mediu, au putut fi recîştigate, într-o anumită măsură, prin stabilirea de legături comerciale intense cu provinciile învecinate, precum şi prin comerţ cu ţările aflate sub stăpînire otomană. Negustorii veniţi din alte ţinuturi, cum au fost armenii, s-au stabilit în Ardeal mai ales în aşa-numitele „localităţi taxale". Aceste oraşe comitatense şi tîrguri cu autonomie internă erau situate cu precădere pe teritoriul comitatelor

Gabriel Bethlen
ca principe al Transilvaniei

nobiliare. Prin urmare, şi-au avut reprezentarea politică în cadrul acestei stări, plătindu-şi impozitele (parţial prin intermediul stăpînului funciar) la visteria ţării.

De-a lungul acestor decenii, principii transilvăneni s-au afirmat mereu şi ca apărători ai drepturilor nobilimii din Ungaria Superioară în faţa casei de Habsburg. Principatul Transilvaniei s-a transformat treptat într-un teritoriu de retragere al nobilimii şi al burgheziei, care şi-au văzut ameninţate privilegiile stărilor lor sau libertăţile religioase; a devenit totodată punctul de plecare al tendinţelor de renaştere a vechiului Regat al Ungariei. Acest fenomen n-a avut nici un substrat etnic, ci – comparabil cu republica nobiliară polonă – a plecat de la ideea statului constituţional bazat pe stări sub coroana Ungariei (ideea coroanei căpăta acum dimensiuni mitice). Totodată, Transilvania avea să ocupe, prin funcţia ei de loc de refugiu – mai întîi în conştiinţa „naţiunii" maghiare, mai tîrziu în mişcarea naţională care a decurs din această conştiinţă –, un rol distinct ca o ţară-nucleu, mai întîi pentru statul ungar, apoi pentru poporul maghiar. Transmiterea fără probleme a acestei conştiinţe, în secolele următoare, asupra burgheziei, a fost înlesnită datorită procentului mare de nobili faţă de totalitatea populaţiei: pentru secolul al XVIII-lea, pentru Transilvania au fost calculate în jur de şase procente şi jumătate, ceea ce – asemenea Poloniei – se situa cu mult deasupra mediei europene.

Domnia lui Gheorghe al II-lea Rákóczi, care l-a urmat pe tatăl său la conducerea principatului în 1648, a fost mai puţin încununată de succes, întrucît el a încercat să dobîndească coroana regală polonă fără consimţămîntul Porţii. Conducerea Imperiului Otoman, care tocmai se reconsolidase sub marii viziri din familia Köprülü după perioada „domniei femeilor", a intervenit cu toată forţa sa militară, a pustiit ţara, a anexat mari părţi din vest, cu Oradea, şi a forţat principatul să coboare la statutul de stat vasal, în care principii erau doar nişte marionete. Tributul pentru Poartă, mai degrabă simbolic pînă atunci, a crescut simţitor. Escapadele principelui transilvan au declanşat îndelungate

războaie habsburgo-otomane, care s-au aplanat abia cu pacea de la Eisenburg/Vasvár, din 1664, deşi conflictele nu au fost rezolvate, anticipîndu-le pe cele ulterioare pentru influenţa în zonă. În urma acestor evenimente, atmosfera antihabsburgică din rîndul nobilimii maghiare a primit un nou impuls. Pierderile de populaţie şi distrugerile localităţilor, cu precădere cele ale stărilor, au cunoscut din nou proporţii dezastruoase.

Numit principe în 1661 de către otomani şi doar confirmat de stări, provenind dintr-o familie genuin transilvăneană, Mihail Apafi a adus ţării, în ciuda libertăţii sale reduse de acţiune politică, o perioadă de evoluţie cel puţin moderat prosperă. Stările au cîştigat din nou influenţă în raport cu principele. Obligaţiile principelui faţă de Poartă, cît şi neîncrederea stărilor faţă de Curtea de la Viena, au dus însă la o atitudine ezitantă, împiedecîndu-i pe ardeleni, începînd din 1683, după cea de a doua asediere eşuată a Vienei şi după izgonirea otomanilor din Paşalîcul Budei, să negocieze condiţii mai avantajoase de subordonare faţă de habsburgii încununaţi de succese militare. Punctele principale ale negocierilor, care au constituit şi motivul şovăielii transilvănenilor, au fost şi acum libertăţile religioase şi autonomia stărilor. Impunerea Contrareformei în Regatul Ungariei prin forţă brutală, pe parcursul celor două decenii anterioare, ca şi urmărirea nobililor răzvrătiţi împotriva încercărilor de centralizare ale Curţii de la Viena erau încă viu prezente în memorie, mai ales datorită faptului că mulţi dintre aceştia şi-au găsit refugiu în Transilvania. În acelaşi timp, conştiinţa autonomiei a crescut mult în rîndul membrilor păturii conducătoare a Transilvaniei pe parcursul secolului al XVII-lea, aceasta ducînd nu doar la o oarecare distanţare faţă de habsburgi, ci şi faţă de ideea unei depline reintegrări a Transilvaniei în Regatul Ungariei. Îndoiala faţă de durabilitatea reuşitei militare a habsburgilor şi frica de represaliile otomane au întărit această tendinţă.

În 1688, cînd dieta şi principele au hotărît în sfîrşit subordonarea faţă de Viena, Buda era deja de doi ani pe mîna habsburgilor, iar trupele imperiale tocmai luaseră în stăpînire Transilvania. Doar răzmeriţa nobilimii din Regatul Ungariei, revoltată încă din 1664, aşa-numita

răscoală a curuților, condusă de Imre Thököly, precum și problemele din vestul imperiului au silit în final Viena să recunoască autonomia Transilvaniei. Prin *Diploma Leopoldinum* a împăratului Leopold I, din 1690, principele și stările au obținut garanția libertății lor religioase, a constituției stărilor și garantarea proprietăților. Împăratul din Viena a devenit rege al Ungariei și principe al Transilvaniei prin uniune personală. Funcționarul administrativ cu cel mai înalt grad era guvernatorul, însoțit de un corp de sfetnici, fiind stabilit, totodată, ca funcționarii din administrația noii provincii să fie recrutați doar din rîndurile stărilor. Cancelaria aulică transilvană, înființată în 1693 la Viena, devine instanța administrativă supremă pentru țară. Prin aceste măsuri, Transilvania a fost încorporată în sistemul administrativ, fiscal și economic al Imperiului Habsburgic. Principatul a rămas ocupat de trupele imperiale, subordonate generalului comandant al Transilvaniei, care temporar era și locțiitorul suveranului. Biserica Catolică, reprezentantă a confesiunii casei imperiale, a obținut, desigur, anumite favoruri, însă nu a fost supraordonată altor confesiuni. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, catolicismul era deja consolidat în așa măsură în Transilvania, încît reprezenta un fundament solid pentru extinderea sa. În general, stările au reușit să mențină substanța structurii interne a țării și să-și păstreze drepturile, însă puterea lor politică a fost simțitor slăbită, iar autonomia principatului se sfîrșise. Transilvania devenise provincia de graniță a unui uriaș imperiu.

Acordurile stabilite în 1690 și în anii care au urmat, precum și pacea încheiată în 1699 la Karlowitz între habsburgi și otomani nu au găsit nicidecum o acceptare generală în Ungaria și Transilvania. Răscoala nobilimii împotriva stăpînirii habsburgice, declanșată mai devreme, a continuat, menținînd relația cu habsburgii într-o stare de confuzie, atît pe plan politic, cît și pe cel al dreptului statal. Răsculaților li s-a alăturat mai ales mica nobilime în alianță cu țărănimea, ridicîndu-se împotriva politicii imperiale de forță, împotriva abuzurilor armatei, împotriva măsurilor de recatolicizare, respectiv

pentru drepturile stărilor. „Curuții", cum s-au numit aceşti luptători pentru libertate, au reuşit să aducă sub stăpînirea lor, pe durata mai multor ani, la începutul secolului al XVIII-lea, întinse părți din Ungaria şi din Transilvania, datorită faptului că habsburgii erau ocupați în vest cu războiul de succesiune în Spania. Francisc al II-lea Rákóczi, ales în 1704 ca principe al Transilvaniei (iar din 1705 şi principe al Ungariei), a stăpînit pînă la pacea de la Satu Mare din 1711, întinse teritorii ale țării. În Transilvania, saşii nu s-au alăturat curuților şi au avut cu aceştia mai multe confruntări armate. Pentru a treia oară în mai bine de un secol, populația, în primul rînd cea aparținătoare stărilor, a fost drastic decimată. Lipsiți de influență militară şi politică, românii nu au fost afectați în esență de aceste conflicte.

Considerarea retrospectivă a războaielor curuților, din perspectiva maghiară, ca luptă de eliberare națională, are un oarecare temei. Cu toate acestea, revolta nu urma interese etnice, ci s-a concentrat asupra respectării libertăților confesionale, apărării libertăților stărilor şi proprietăților funciare ale nobilimii, de care autoritățile centrale vieneze nu au ținut prea mult cont. Mai ales țăranii luptau pentru apărarea sau ameliorarea poziției lor sociale, ei fiind cei mai expuşi față de încartiruirile şi abuzurile armatei imperiale. Din perspectivă maghiară – pînă astăzi –, încadrarea definitivă a Ungariei şi a Transilvaniei în Monarhie a fost realizată abia în 1711, odată cu pacea de la Satu Mare, atunci cînd trupele imperiale biruitoare au reconfirmat în esență dispozițiile Diplomei Leopoldine: Ungaria şi Transilvania au revenit sub stăpînirea habsburgilor, constituțiile celor două țări au fost recunoscute, Francisc al II-lea Rákóczi s-a refugiat în Turcia, iar epoca autonomiei principatului a luat definitiv sfîrşit.

Diversitatea etnică

Deşi pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, în Transilvania limba latină a rămas limbă oficială în administrație, în viața politică a țării limba uzuală a devenit maghiara. Dezbaterile în dietă erau ținute în limba maghiară, protocoalele erau redactate în limba latină, cu

intercalări multiple în maghiară. Puternica implicare a magnaților din Parțium şi imigrația din „Ungaria Regală" au întărit elementul maghiar în politica țării. Rolul saşilor a fost, în cel mai bun caz, unul însemnat în domeniul economiei, iar starea zdruncinată de crize a secuilor era foarte mult influențată de poziția nobilimii. Cu toate acestea, nu se poate vorbi încă de o conştiință etnică maghiară – exceptînd oraşele cu burghezie predominant vorbitoare de limbă maghiară. Lipsesc indiciile că nobilii ar fi făcut deosebiri în tratamentul iobagilor lor pe considerente etnice. Un criteriu valabil de departajare rămînea în continuare confesiunea religioasă, care avea să dea, pentru conştiința epocilor ulterioare, aparența unei diferențieri pe baze etnice. Astfel, supuşii ortodocşi se simțeau mai degrabă confruntați cu abuzuri din partea seniorilor reformați decît supuşii de aceeaşi confesiune cu aceştia, de exemplu în ceea ce priveşte tutela nobiliară față de biserica supuşilor sau cînd ortodocşii trebuiau să efectueze robota în zilele marilor sărbători religioase. În acest context trebuie să menționăm dizlocările etnice care au avut loc în timpul ocupației turceşti în vecinătatea Transilvaniei: vaste teritorii locuite inițial de maghiari în Cîmpia Panonică sau în Banat, depopulate în timpul stăpînirii otomane, şi-au schimbat componența etnică, în parte şi cea confesională, prin colonizare cu sîrbi, croați sau români.

Ca actori politici, românii nu intră în scenă în mod activ nici în perioada ce a urmat epocii principatului. Întrucît în rîndurile lor reforma nu a lăsat urme semnificative, iar prin întărirea rolului limbii materne s-a accentuat mai de grabă conştiința confesională proprie, a lipsit posibilitatea de a dobîndi influență în politica țării prin intermediul unei confesiuni recepte, sau să ajungă la o reprezentanță în cadrul uneia dintre stări. Pînă în secolul al XVIII-lea, trecutul românilor din Transilvania este accesibil istoriografiei doar prin intermediul religiei, particularităților lor regionale şi situației lor sociale. Există numeroase indicii că pe teritoriul Transilvaniei istorice românii ar fi reprezentat deja din perioada principatului o majoritate

demografică relativă. Trebuie constatat, însă, că teoriile referitoare la creşterea populaţiei române sînt articulate cu prea puţină seninătate academică. În timp ce una dintre părţi porneşte de la o majoritate care ar fi fost dintotdeauna demografic dominantă, ca apoi să fie subjugată de statul ungar, iar mai tîrziu de cel ungaro–transilvan, cea de-a doua vorbeşte de o imigrare continuă de peste Carpaţi, din sud, est şi nord, spre interiorul Transilvaniei. Şi în acest caz calea de mijloc corespunde foarte probabil realităţii dezvoltării istorice: pe lîngă concentrările însemnate de populaţie română în zonele montane, este de menţionat imigrarea din provinciile învecinate – favorizată, pe de o parte, de fenomenul de transhumanţă, iar de cealaltă, de războaie şi de formele stăpînirii în ţinuturile de proveniență. Un exemplu mai relevant referitor la această evoluţie îl constituie recolonizarea cu români a acelor sate germane din sudul Transilvaniei care deveniseră pustii în urma războaielor.

O conştiinţă etnică nu poate fi remarcată pînă în secolul al XVII-lea nici în cazul românilor. Dominaţiile regionale româneşti din sudul Transilvaniei – cum ar fi Ţara Făgăraşului, Amlaşului, Haţegului – sau centrele culturale, ca episcopia din Alba Iulia sau Şcheii Braşovului, n-au avut o răspîndire întinsă, care să fi putut întemeia o conştiinţă colectivă. Relaţiile Transilvaniei cu Ţara Românească şi Moldova erau foarte strînse mai ales în domeniul economiei. În cadrul acestora, fie ca participanţi, fie ca mijlocitori, erau prezenţi şi români din Ardeal, însă acest fenomen se limita la importantele centre comerciale. De exemplu, faptul că în Şcheii Braşovului a luat fiinţă, în secolul al XVI-lea, prima şcoală românească şi, la scurt timp după aceasta, un centru bine dezvoltat de difuzare de carte, se explică prin bunăstarea extraordinară a negustorilor români braşoveni de vite, prin bunele relaţii ale oraşului, în special cu Ţara Românească învecinată, precum şi prin susţinerea binevoitoare a magistraţilor saşi din sfatul oraşului Braşov. Influentele companii comerciale „greceşti" formate în Sibiu şi Braşov în secolul al XVII-lea au avut în primul rînd o relevanţă economică. Pentru ortodoxia

Transilvaniei, semnificaţia lor a rămas redusă. Ordodoxia din Ardeal se afla, prin conexiunile sale cu Mitropolia Ungrovlahiei avîndu-şi scaunul în Ţara Românească, în permanente legături cu instituţiile bisericeşti din Balcani. Pe lîngă aceasta, mănăstiri şi biserici ortodoxe din Transilvania au fost uneori întemeiate sau susţinute de către domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti.

Faţă de Înalta Poartă, aceste două ţări au avut un statut asemănător cu cel al Transilvaniei, însă unul mai puţin favorabil în ceea ce priveşte gradul de independenţă. Intervenţiile directe ale otomanilor au fost aici mai înlesnite, voievozii au fost numiţi şi înlăturaţi deseori la intervale scurte, tributul lor faţă de otomani a fost foarte mare. Trupe moldoveneşti şi valahe au pornit în repetate rînduri, la cererea Porţii, expediţii de jaf ori campanii militare. Şi Transilvania a devenit deseori ţinta unor astfel de „expediţii de pedeapsă". Relaţiile lor cu cultura greacă din Balcani sau cu Polonia au jucat un rol la fel de important ca şi acelea cu Transilvania. O conştiinţă comună a elitelor politice şi intelectuale ale celor trei principate, Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, pe care istoriografia românească naţionalistă le postulează adesea cu termenul de „cele trei ţări româneşti", nu se regăseşte nici măcar într-un stadiu incipient în epoca modernă timpurie.

„Unirea" bisericii ortodoxe cu cea catolică, înlesnită de habsburgi după cucerirea Transilvaniei, la sfîrşitul sec. al XVII-lea, avea să capete o importanţă crucială nu numai pentru românii ardeleni. Din 1690, numărul preoţilor ortodocşi care au îmbrăţişat această unire se afla în permanentă creştere. În 1698, un sinod general ţinut la Alba Iulia a formulat decizia unirii, în urma căreia au aderat la ea tot mai mulţi clerici şi credincioşi. Curtea de la Viena şi-a dat acordul abia în 1701. Totodată, Curtea a reluat propunerea făcută ortodocşilor de a adera la una dintre cele patru religii recepte. Conştiinţa socială şi culturală de grup a românilor ortodocşi s-a dovedit însă mai importantă, aşa încît unirea s-a regăsit în faţa alternativei convertirii individuale drept calea cea mai adecvată pentru o mai bună încadrare

în posibilitățile stipulate de constituția țării. Uniții aparțineau bisericii catolice, îl recunoşteau pe papă, dar, totodată, păstrau ritul ortodox, tradițiile şi ornamentația bisericilor lor. Conducător al Bisericii Unite a fost numit episcopul de pînă atunci de Alba Iulia. Nu a avut loc, în nici un caz, o convertire forțată, cu toate că în perioada care a urmat uniții au fost favorizați, la fel ca şi catolicii, de habsburgi şi de către administrația lor stufoasă. Confesiunea unită sau greco-catolică nu a reuşit însă nicidecum să se impună pe deplin. De acum înainte, în numeroase localități au coexistat două comunități româneşti, una unită şi una ortodoxă. Apropierea uniților de catolicism le-a oferit acestora nu numai avantajele confesiunilor „recepte", ci şi a aderării lor la cultura şi știința Occidentului. Stratul intelectual care s-a format treptat pe această cale a dezvoltat pentru prima dată o conştiință etnică românească bine conturată.

Secuii, care prin limbă şi cultură se deosebeau doar puțin de unguri, au trecut printr-o perioadă de mare criză în timpul principatului. Sărăcia, creşterea populației şi sarcinile împovărătoare rezultate din serviciul militar au dus la o subordonare în masă a secuilor liberi, *pixidarii*, față de straturile mai ridicate ale societății, *primipili* şi *primores*. Aceştia din urmă au înțeles să îşi vadă confirmate propriile privilegii de către suverani, iar pe secuii simpli să îi aducă într-o dependență asemănătoare iobăgiei. Răscoalele repetate din cursul secolului al XVI-lea au avut ca rezultat diminuarea treptată a unei părți a drepturilor colective, în urma cărora stratificarea socială a secuilor ca stare a obținut o înfățişare cu totul nouă. Încercările de reformă întreprinse în mod repetat pentru rezolvarea nevoii de trupe militare, au dat greş. Acei secui de rînd care au trecut pe teritoriul comitatelor, devenind iobagi în scopul evitării obligației la serviciu militar şi care au fost forțați să se reîntoarcă, au preferat în parte emigrația, de exemplu în Moldova. Majoritatea secuilor au rămas pînă la mijlocul secolului al XIX-lea în iobăgie, *Siculitas*-ul şi-a pierdut deci semnificația inițială, cea a deplinei libertăți colective. Printre

secui s-au găsit în aceeaşi măsură adepţi ai calvinismului, catolicismului şi antitrinitarismului, dar scaunele sau comunităţile lor aveau, de regulă, aceeaşi confesiune. Scaunele secuieşti au fost, din punct de vedere etnic, cele mai omogen locuite regiuni din Transilvania, cu atît mai mult cu cît aşezările româneşti au rămas în această zonă o excepţie.

Oraşele saşilor au fost considerate drept deosebit de bogate şi după decăderea comerţului, începînd din secolul al XVI-lea, astfel încît o relaţie bună cu „naţiunea săsească" era dorită atît de principi, cît şi de celelalte două stări, avînd în vedere puterea ei financiară, deci contribuţia masivă la impozitul ţării. Cele mai multe dintre vechile familii care formau patriciatele oraşelor au dispărut în secolul al XVI-lea. Puterea politică a saşilor ca stare a rămas însă în mîinile familiilor conducătoare nou formate din oraşe. Schimbarea petrecută aici era atît de accentuată, încît negustorii, care dominau oraşele după înlăturarea comiţilor (greavilor) şi a proprietarilor de pămînt, au trebuit să împartă puterea politică a oraşelor cu meşteşugarii, înainte ca aceştia să devină dominanţi. În unele oraşe ca Sibiul, acest proces a decurs, în timpul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, nu fără tensiuni sociale interne. Posesiunea funciară sau cea a unei case la oraş, respectiv a gospodăriei la ţară, includea drepturi politice – dreptul de strămutare, alegeri libere de judecători şi de preoţi etc. –, însă comunitatea săsească ca stare era încă departe de o democraţie în înţelesul modern al cuvîntului, cum de multe ori se interpretează greşit. Pătrunderea în pătura superioară era, de regulă, numai treptat posibilă în decursul mai multor generaţii. Accesul direct nu era însă exclus, după cum arată cazurile fiilor unor imigranţi din afara ţării sau ale unor ţărani saşi. Drepturi politice depline puteau obţine, în schimb, deja de la sfîrşitul evului mediu, doar etnicii germani. Această reglementare poate da uşor naştere unor concluzii greşite: conducerile săseşti din oraşe şi scaune nu erau interesate în puritatea etnică, ci căutau ca prin această reglementare să protejeze în primul rînd economia şi statutul lor juridic. Se urmăreau două scopuri

principale: pe de o parte, să se împiedice – ceea ce s-a încercat de multe ori – ca deținătorii de privilegii nobiliare să se aşeze pe Pămîntul Crăiesc, întrucît aceştia, prin scutirea lor de impozitare şi de vamă, ar fi subminat atît puterea economică, cît şi pe cea politică a saşilor, sau ar fi încercat să înstrăineze părți din teritoriu; pe de altă parte, meşteşugurile, dar într-o anumită proporție şi comerțul, trebuiau să fie protejate de concurență nedorita pentru a le supune controlului breslelor, a căror importanță se afla în creştere. Este în afara oricărui dubiu că, de-a lungul secolelor, aplicarea consecventă a acestei reglementări a contribuit esențial la formarea relativ timpurie a unei conştiințe etnice la germanii din Transilvania.

În secolul al XVII-lea s-au aşezat alte grupe de populații în Transilvania. Astfel, evreii au obținut dreptul de locuire în Alba Iulia, care era reşedință princiară: un privilegiu din 1627 le mai asigura practicarea netulburată a religiei şi libertatea comerțului. Alte localități au fost mult mai ezitante privind permisiunea de şedere pentru evrei, astfel încît abia în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea s-au întemeiat comunități evreieşti şi în alte localități. Dacă au fost primiți într-un oraş, le-au fost permise practicarea doar a acelor profesiuni care nu erau încă prezente acolo. Într-un număr redus, arendaşi şi țărani evrei au fost aşezați pe moşiile nobiliare. Transilvania s-a dezvoltat pînă în secolul al XIX-lea într-un loc de refugiu al evreilor persecutați din provinciile învecinate, însă deplină egalitate în drepturi vor avea să obțină şi aici doar la sfîrşitul acestui secol. Pînă atunci aveau să rămînă, din punct de vedere social şi juridic, în mod clar discriminați.

Un alt grup deja amintit, care s-a stabilit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Transilvania, au fost armenii. Chemați aici de principe ca negustori şi pentru fondarea unor oraşe, ei au obținut, prin eforturile în domeniul comerțului, o poziție importantă, în primul rînd în relațiile Transilvaniei cu estul şi sud-estul. Oraşele armeneşti au beneficiat, în majoritatea lor, de o poziție specială ca localități taxale pe teritoriul comitatelor. Din punct de vedere confesional, ei

erau mai întîi armeano-ortodocşi, iar după unirea bisericească s-a format ca un specific transilvan Biserica Armeano-Catolică, care se bucura în secolul al XVIII-lea de protecţia specială a casei imperiale.

Ţiganii au început acum tot mai des să se aşeze la marginea marilor localităţi şi oraşe, în special pe Pămîntul Crăiesc, în „ţigănii", şi preluau adesea anumite funcţii în viaţa socială şi economică, care treceau drept „munci necinstite". În acelaşi timp s-au constituit, prin privilegierea de către principi, noi grupuri de ţigani, fiecare cu propriile sale caracteristici juridice, culturale şi lingvistice. Şi de „bulgari" se vorbeşte în izvoarele din Transilvania acestor secole, tot mai des. Termenul este folosit pentru urmaşii refugiaţilor, slavi sau români, din sudul Dunării. În baza înrudirii de limbă şi de confesiune a urmat, de obicei, o asimilare treptată a acestor aşezări, la început încă compacte, cu etnia română.

Pentru perioada principatului există doar puţine analize serioase cu privire la demografia ţării. În jurul anului 1600 putem porni de la aproximativ un milion de locuitori pentru Transilvania istorică, ceea ce corespunde cu o densiatate de circa douăzeci de locuitori pe kilometrul pătrat. Datele numerice despre apartenenţa etnică şi confesională rămîn pentru această perioadă încă extrem de nedefinite şi trebuie mereu privite cu o oarecare rezervă. La fel şi tabelul care urmează, ale cărui informaţii – oricît de realiste le putem considera – se bazează pe estimări.

Populaţia Transilvaniei la sfîrşitul secolului al XVI-lea

	Unguri (inclusiv secui)	Saşi	Români	Alţii (sîrbi, ucraineni)	**În total circa**
Scaune secuieşti	150.000	?	?	–	**160.000**
Scaune săseşti	?	65.000	15.000	–	**85.000**
Comitate nobiliare	210.000	20.000	170.000	?	**400.000**
Partium	140.000	–	90.000	80.000	**300.000**
În total circa	**500.000**	**90.000**	**280.000**	**85.000**	**955.000**

Sursă: Kurze Geschichte Siebenbürgens. Budapest 1990, pag. 269

Transilvania ca provincie a Monarhiei Habsburgice

V. TRANSILVANIA CA PROVINCIE A MONARHIEI HABSBURGICE

Integrarea într-un mare imperiu

Prin *Diploma Leopoldinum* din 1690 Curtea de la Viena încerca să atingă un dublu scop: pe de-o parte, să cucerească ţara, mai întîi din punct de vedere militar şi prin garantarea vechii constituţii a stărilor şi evitarea, pe cît posibil, de noi controverse, pe de altă parte, să pună bazele unei integrări politico-administrative în ansamblul noului stat. Structurile specifice stărilor, moştenite din evul mediu şi care, în alte părţi ale Monarhiei, au fost aproape în totalitate abolite cel mai tîrziu în sec. al XVII-lea, se opuneau, în Transilvania şi în Ungaria, unei organizări statale centralist-absolutiste de tip modern. Un sprijin de încredere al casei imperiale a fost Biserica Catolică care, beneficiind de drepturile ei de confesiune receptă, cît şi de faptul că era şi confesiunea monarhului, a fost favorizată şi extinsă.

Cancelaria aulică transilvană, ca instituţie de intermediere între Curtea vieneză şi instanţa administrativă supremă din ţară, Guberniul, a cîştigat o influenţă hotărîtoare asupra guvernului şi administraţiei ţării. În afară de aceasta, monarhul s-a servit de un şir întreg de drepturi care i-au fost recunoscute în *Leopoldinum* (Diploma leopoldină). El s-a folosit de dreptul de confirmare a legilor votate de dietă în sensul modificării sau blocării lor, în timp ce dreptul stărilor de a propune

candidații pentru funcțiile de răspundere din Transilvania (pentru fiecare post stările trebuiau să propună din rîndul celor trei națiuni și al celor patru confesiuni recunoscute cîte trei candidați) a fost adesea eludat, suveranul folosindu-se de dreptul său de a acorda indigenatul (cetățenia), adică, în acest caz, apartenența la o anume stare, pentru a ocupa posturile cu funcționari agreați de el. Chiar și în cazul celui mai înalt funcționar, al guvernatorului, care, conform Diplomei leopoldine, trebuia propus tot de dietă, împăratul a ocolit această hotărîre, după victoria asupra curuților, numindu-și proprii candidați, de regulă străini de țară, și catolici. Dreptul la libera alegere a principelui a fost abandonat și în mod formal de către stările Transilvaniei prin recunoașterea legiferării *Pragmatica Sanctio* din 1722, care urma să asigure indivizibilitatea teritoriilor habsburgice și succesiunea pe linie feminină. Încă de la începutul secolului, necesitatea introducerii de reforme în întreaga monarhie, și în special începînd cu perioada guvernării Mariei Terezia, a făcut să apară noi metode de impozitare. După ce, în 1761, stările au consimțit asupra plății unui impozit anual, ele au renunțat la competența lor de a vota impozitele, astfel încît, pe parcursul a trei decenii, convocarea dietei, lucru posibil doar cu voia suveranului, nu a mai avut loc.

Scopul administrației centrale vieneze de includere a Transilvaniei în sistemul guvernării absolutiste s-a realizat în mare, pe această cale, în ciuda menținerii oficiale a structurilor stărilor pînă la începutul anilor 1760, totul reușind chiar mai bine decît în Ungaria, unde nobilimea și-a apărat pozițiile cu o mai mare înverșunare. În 1751, Cancelaria aulică transilvană a putut prelua de la Viena conducerea administrativă a țării. Sprijinul principal al acestui sistem al absolutismului confesional au fost nobilii catolici numiți în poziții-cheie de către monarh, precum și clerul catolic care sporea în influență. Activitatea sa misionară a cîștigat semnificativ în amploare după 1711. Împreună cu românii greco-catolici, romano-catolicii trebuiau, în concepția curții vieneze, să contrabalanseze protestantismul dominant

în Transilvania. Un alt sprijin important a fost armata imperială staționată în țară, în frunte cu comandantul său suprem, numit direct de Curtea vieneză, căruia i-au revenit, în funcție de situație, și competențe ample în domeniul politic. Trupele de ocupație încartiruite în țară, care trebuiau adăpostite și îngrijite, însemnau pentru locuitorii țării o povară ieșită din comun, într-o măsură cum nici în timpul stăpînirii turcești nu se văzuse. Astfel, impozitele care trebuiau plătite de țară s-au înzecit. Aceste condiții au favorizat emigrarea în provinciile învecinate, mai ales în Cîmpia Panonică, ce se afla într-un proces de repopulare și recolonizare.

În concepția politicii economice vieneze pentru întreaga monarhie, Transilvania și Ungaria erau menite rolului de furnizori de materii prime pentru teritoriile ereditare ale monarhiei, de unde urmau să fie aduse produse finite. Corespunzător acestor măsuri au fost constituite bariere vamale, care au afectat pe lungă durată comerțul și meșteșugurile Transilvaniei, dat fiind că ele erau îndreptate împotriva schimbului tradițional cu țările vecine din sud și est. Mai cu seamă orașele au fost afectate de aceste măsuri, cărora li s-a adăugat, înrăutățind și mai mult situația, noul sistem de impozitare, extrem de împovărător, afectînd grav meșteșugurile, comerțul și proprietățile imobiliare urbane. Ridicarea Transilvaniei la rangul de Mare Principat de către Maria Terezia în 1765, se încadrează, de asemenea, în politica vieneză de centralizare, întrucît prin această decizie, pe de-o parte, se exprima detașarea Transilvaniei față de Ungaria, urmărindu-se, în același timp, distragerea atenției de la faptul că de acum înainte Transilvania urma să fie subordonată pe deplin birocrației vieneze.

Stările transilvane au perceput această evoluție cu o amărăciune crescîndă. De aceea nu se putea aștepta din partea lor susținere față de modernizarea aparatului de stat și cooperare la reforme. Ba chiar, s-au cramponat cu și mai multă rîvnă de vechile lor drepturi atestate prin documente și au boicotat directivele vieneze, ori de cîte ori s-a ivit posibilitatea. Chiar și sașii, care erau altminteri loiali habsburgilor,

se distanțau din ce în ce mai mult față de monarhie. Această atitudine de respingere, întărită prin diminuarea bazei economice și efectele secundare rezultate din marginalizarea provincială, avea ca scop menținerea proprietăților. Aspectele pozitive pe termen lung ale integrării administrative și economice în Monarhia Habsburgică, stabilitatea ordinii statale, fiabilitatea unei administrații ordonate și a finanțelor, cristalizarea treptată a unei conștiințe a statului de drept și a unui mare spațiu economic unitar, precum și introducerea unor standarde central-europene nu erau pentru moment vizibile, cu atît mai mult cu cît stările își simțeau existența amenințată de aceste reforme, pentru ele, deci, inacceptabile.

Politica austriacă de reforme

Luptele Casei de Austria cu Imperiul Otoman nu s-au încheiat odată cu pacea de la Karlowitz, din 1699. Cuceririle habsburgice în sud-est au continuat, după o întrerupere mai lungă, pînă cînd Poarta a acceptat, prin pacea de la Passarowitz, din 1718, cedarea Banatului de Timișoara, a Olteniei (Mica Valahie) și a Belgradului. Cu excepția Banatului, pe care autoritățile vieneze l-au colonizat în mod sistematic, celelalte posesiuni au fost pierdute în 1739. Transilvania a fost atinsă de aceste redimensionări doar în măsura schimbării caracterului de vecinătate nemijlocită prin includerea teritoriilor respective în Imperiul Habsburgic. Regiunile de graniță au rămas încă instabile în timpul primelor decenii ale secolului, însă au lipsit cunoscutele incursiuni de pradă turco-tătare sau valaho-moldovenești din secolul al XVII-lea. Sistemul granițelor militare, constituit în decursul anilor 1762-1770, a servit asigurării frontierelor monarhiei. O fîșie de graniță, cu o lățime de douăzeci pînă la o sută de kilometri, a fost reorganizată ca frontieră militarizată, care se desfășura începînd de la granița Transilvaniei cu Banatul de-a lungul Carpaților Meridionali și Orientali pînă în Maramureș, în nord, pe o lungime de 600 de kilometri. În sud și în nord au fost formate „regimentele valahe", iar în est

„regimentele secuieşti", locuitorii acestor zone avînd de îndeplinit obligaţii militare strict reglementate. „Graniţa militară transilvană", care se continua spre vest, în Banat şi Croaţia-Slavonia, a trebuit să fie impusă în ciuda opoziţiei stărilor şi regiunilor. Pe lîngă apărarea graniţei, ea servea întăririi dominaţiei habsburgice, prin îngrădirea competenţelor stărilor, cît şi prin continuarea înrădăcinării bisericii unite la români. Pentru aceştia, constituirea graniţei militare a avut cu totul alte consecinţe decît pentru secui.

Înainte de toate, calitatea de membru în regimentul de graniţă presupunea la români aderarea la Biserica Unită, ceea ce însemna încadrarea în Biserica Catolică. „Grănicerii" urmau să fie înarmaţi şi, de asemenea, obţineau o poziţie juridică mai bună în raport cu şerbia de odinioară, fiind de acum înainte sub jurisdicţie militară şi putînd cumpăra pămînt care, apoi, putea fi lăsat moştenire. În localităţile în care erau aşezate garnizoanele companiilor grăniciereşti au fost ridicate şcoli elementare şi unele şcoli medii care au avut un rol important în dezvoltarea culturală a românilor transilvăneni; o parte substanţială a intelectualităţii urbane româneşti a secolului al XIX-lea, aflată în formare, provenea din regiunile graniţelor militare ale Transilvaniei. În ce măsură era răspîndit în rîndurile „regimentelor valahe" un ataşament special faţă de casa imperială, rămîne în continuare de cercetat. În formarea conştiinţei de naţiune a românilor din Transilvania, atît graniţa militară, cît şi Biserica Greco-Catolică au constituit două premise esenţiale.

Spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat la români, în scaunele secuieşti organizarea regimentelor de graniţă a însemnat, de regulă, o pierdere a drepturilor juridice şi nici un progres de natură economică şi culturală. Organizarea regimentelor de către autorităţile militare habsburgice s-a lovit de o rezistenţă îndîrjită şi a dus la frămîntări în interiorul secuimii, mult diferenţiate din punct de vedere social. Pentru a le da o pildă de intransigenţă, trupele imperiale au luat cu asalt, la începutul lui ianuarie 1764, întrunirea de la Siculeni (Madéfalva) a

secuilor care refuzau serviciul de frontieră. Baia de sînge care a urmat a frînt opoziția deschisă a secuilor, şi a avut ca urmare masive emigrări. Regimentele lor de graniță erau cotate în cadrul aparatului militar ca puțin credincioase, ceea ce, în secolul al XIX-lea, va constitui una dintre cauzele desființării zonei de frontieră militară.

În strădaniile de a reduce puterea şi influența stărilor, precum şi de a desăvîrşi integrarea Transilvaniei în monarhie, organizarea graniței militare a însemnat, şi ea, o piatră de temelie. Complicata constituție a țării, cu stările şi cu titlurile lor juridice care veneau, parțial, din îndepărtatul ev mediu, trebuie să le fi părut autorităților centrale vieneze – şi asta nu numai din pricina depărtării sau situării geografice – drept o lume cu adevărat de dincolo de păduri. Reformele în domeniul juridic, politico-administrativ, social şi economic păreau de aceea, dintr-o perspectivă vestică, luminată, ca fiind indispensabile. Un exemplu încurajator în acest sens l-a dat Banatul învecinat unde, după eliberarea de sub otomani, s-a reuşit o reconstrucție politică şi economică completă conformă cu viziunea Vienei.

Iosif al II-lea a întreprins cele mai extinse reforme, odată cu începutul domniei sale unipersonale, în 1780. El s-a bazat, în demersul său, pe proiectele de reformă începute cu chibzuință de mama sa, Maria Terezia, care, în strădania de a îmbunătăți situația iobagilor – ai căror legare de glie şi obligație de a presta robotă erau văzute ca o cauză pricipală a stării de înapoiere economică a țării – a emis în 1769 un set de dispoziții sub numele de *Certa Puncta*. Se încercase prin aceste dispoziții reglementarea drepturilor şi îndatoririlor proprietarilor (nobililor) şi ale supuşilor, precum şi împiedecarea exploatării excesive, însă, din cauza realităților existente, acestea nu au dus la o îmbunătățire a situației țăranilor, ci mai degrabă la o consolidare a condițiilor de dependență existente. Şi strădaniile de sedentarizare a țiganilor ca „țărani noi" au dat greş, deoarece aceştia au refuzat să abandoneze modul lor de viață ancestral.

Iosif al II-lea, unul dintre puținii suverani habsburgi care cunoşteau țara în urma numeroaselor călătorii pe meleagurile sale,

dorea, din perspectiva absolutismului luminat, o reorganizare a întregului aparat de stat, fără să ia în considerare structurile istorice şi particularităţile regionale. Una dintre primele sale măsuri pentru Transilvania a fost abolirea, prin aşa-numitul *Rescript* (decret) *al concivilităţii*, din 1781, a dreptului exclusiv al germanilor la proprietate şi cetăţenie pe Pământul Crăiesc. Prin aceasta, saşii simţiseră că s-a zdruncinat din străfunduri unul dintre stîlpii de bază ai existenţei lor, deoarece li se părea că dreptul de aşezare al membrilor aparţinînd altor naţiuni va elimina, într-un timp nu prea îndepărtat, puterea lor politică şi economică. În practică, tactica tergiversării, legislaţia locală şi variatele interpretări ale legii au oferit o mulţime de posibilităţi de eludare a Rescriptului. Încă din acelaşi an, Iosif al II-lea a emis *Edictul de toleranţă* care, pentru Transilvania, a însemnat în primul rînd o diminuare a poziţiei speciale a Bisericii Catolice Latine şi a celei Unite. Mulţi dintre foştii convertiţi au renunţat la apartenenţa la cele două biserici. Întrucît presiunea Contrareformei s-a redus, bisericile protestante din Transilvania au primit în general pozitiv *Edictul de toleranţă*. Ortodocşii nu au obţinut nici acum acelaşi statut ca şi cele patru confesiuni recunoscute, însă Episcopia Ortodoxă de Alba Iulia a fost refăcută în 1784. Reglementările privitoare la evrei au fost redefinite în timpul guvernării lui Iosif al II-lea, ceea ce le-a adus mai multe drepturi, însă nu şi dreptul de strămutare şi nici egalitatea cu creştinii.

În 1784, Iosif al II-lea a ordonat realizarea unei reforme administrative care însemna practic abrogarea constituţiei ţării. Prin aceasta, el dorea o integrare completă a Transilvaniei în statul modern, nimicind astfel opoziţia ce se baza pe privilegiile medievale. Marele Principat a fost împărţit în unsprezece comitate, fără să se ţină cont de graniţele istorice şi de unităţile juridice. În acelaşi timp „naţiunea săsească" a fost desfiinţată, iar membrii ei au fost puşi pe aceeaşi treaptă cu ceilalţi locuitori ai ţării. Această reformă, împreună cu *Rescriptul concivilităţii*, a produs în rîndul saşilor, o senzaţie de „finis saxoniae"

(sfîrşitul naţiunii săseşti), care avea să devină pentru următoarele două secole un cuvînt de ordine politic mereu actual. Un decret din acelaşi an prevedea introducerea germanei ca limbă oficială în administraţie, înlocuind limba latină, care în Ungaria şi Transilvania încă avea această funcţie.

Reformele anului 1784 au paralizat practic administraţia în Transilvania. În timp ce vechile unităţi administrative au fost de voie, de nevoie desfinţate, formarea celor noi a fost însă intenţionat întîrziată. Atît saşii, care se vedeau privaţi de toate privilegiile lor, cît şi stările vorbitoare de limbă maghiară, nobilimea şi secuii – care prin introducerea germanei ca limbă oficială erau ameninţate pentru moment cu excluderea din toate domeniile administrative – au blocat, cu o neobişnuită unanimitate, toate directivele ulterioare ale Vienei. Atunci cînd, în 1786, cele unsprezece comitate au fost subordonate celor trei districte nou înfiinţate şi a avut loc restructurarea jurisdicţiei – care a fost separată de administraţie, iar vechile tribunale repartizate conform împărţirii teritoriale şi competenţelor specifice stărilor trebuiau să facă loc unui nou sistem judecătoresc unitar, valabil pentru toţi locuitorii ţării, la care se mai adăuga şi introducerea în 1787 a un nou cod penal –, întreaga administraţie şi jurisdicţie din Transilvania au ajuns practic în stare de nefuncţionare. Unificarea într-o singură „naţiune transilvană", pe care Iosif al II-lea intenţiona să o

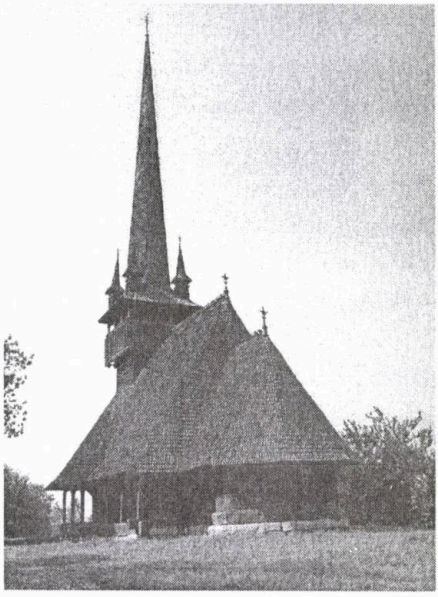

Biserica lui Horea

creeze astfel, putea poate fi descifrată în proiectele de birou, însă ea era, încă din acel moment, o utopie.

Reformele lui Iosif al II-lea au afectat întreaga monarhie. În Ungaria şi Transilvania însă, datorită stării de înapoiere, ele s-au făcut simţite în mod special. În 1789, din cauza participării imperiului la războiul ruso-turc, a tulburărilor din Olanda şi a unei nemulţumiri crescînde în Ungaria şi Transilvania, ca ecou al Revoluţiei Franceze, suveranul s-a găsit într-o situaţie deosebit de precară. Astfel, în luna ianuarie a anului 1790, el s-a văzut nevoit, cu puţin timp înainte de a muri, să abroge cea mai mare parte a reformelor sale prin *Edictul de restituire*. Doar *Edictul de toleranţă* şi, în teritoriile ereditare, abolirea iobăgiei au fost exceptate şi au rămas în continuare în vigoare. Cu prilejul reintroducerii vechii constituţii, nobilimea şi saşii au intrat într-o stare de euforie. Nu acelaşi lucru s-a întîmplat însă cu românii.

Emanciparea românilor

Evoluţia istorică a românilor în secolul al XVIII-lea a decurs pe două nivele, unul social şi unul naţional-politic. Marea lor majoritate, care era aproape fără excepţie formată din şerbi sau ţărani legaţi de pămînt, aspira la uşurarea asprului său destin, la o ameliorare a stării sale economice şi, implicit, a celei sociale. Convertirea la Biserica Unită sau intrarea în regimentele de graniţă au fost folosite în acest scop. Pe alocuri au izbucnit în repetate rînduri răscoale provocate de impozitele care creşteau continuu şi abuzurile nobilimii funciare. Pe Pămîntul Crăiesc s-a ajuns la încercări ale saşilor de a-i alunga pe ţăranii români aşezaţi în gospodăriile rămase pustii şi pe care ei le revendicaseră în mod repetat. Autorităţile vieneze şi casa domnitoare au devenit conştiente de starea deplorabilă a românilor, care între timp deveniseră populaţie majoritară în Transilvania, şi s-au străduit să le uşureze soarta. Dar nici *Certa Puncta* ale Mariei Terezia, din 1769, nu au fost de ajutor, nici delegaţiile repetate ale ţăranilor români la Curtea de la Viena, singurul loc de unde puteau spera ajutor împotriva

stărilor care se agățau de privilegiile lor, nu au avut niciun efect.

După ce aflaseră de reforma administrativă, în 1784, o parte din țăranii români a crezut că a venit vremea schimbării. S-a ajuns astfel la înscrieri masive în serviciul militar și la refuzul robotei, amplificate de zvonuri că soldații ar fi scutiți de șerbie și că ar primi pământ în proprietate. Această mișcare, care a găsit autoritățile nepregătite, s-a transformat repede într-o revoltă deschisă a populației care, sub conducerea lui Horia, a cuprins toată Transilvania de vest. Iosif al II-lea, pe care țăranii l-au rugat să le sprijine solicitările sociale, a ordonat în cele din urmă ca răscoala să fie înăbușită în sînge, iar căpeteniile răzvrătiților să fie executate. *Edictul* din 1785 cu privire la abrogarea șerbiei, emis de el pentru Transilvania, a adus, ce-i drept, libertatea personală, însă nu și așteptatele îmbunătățiri economice. În contrast cu revolte anterioare, „răscoala lui Horia" a avut o notă națională distinctă, întrucît, în mare, era vorba de conflicte între iobagii români și proprietarii funciari ne-români. Reformele lui Iosif al II-lea, cum era și edictul amintit, au întărit presupunerea românilor că împăratul i-ar susține în năzuința lor spre mai multă libertate.

Emanciparea socială și cea politică a românilor transilvăneni erau strîns legate între ele. Deja la o generație după instituirea Bisericii Unite s-a ajuns pentru prima dată la formularea unor idei național-politice care, de-a lungul secolului, aveau să se dezvolte într-un program, rămas pînă astăzi o bază de argumentare politică. De la bun început argumentele istorice au jucat un rol hotărîtor. Ideea originii romanice a românilor și ideea prezenței neîntrerupte în spațiul carpato-dunărean din perioada Daciei Romane au fost formulate public pentru prima dată de domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea. Aceste idei au găsit la intelectualii greco-catolici, legați puternic de Roma și de lumea latină, bune condiții pentru preluarea și amplificarea lor. În angajamentul său pentru desființarea șerbiei și recunoașterea românilor ca „națiune" în sensul de stare, episcopul unit Inocențiu Micu-Klein a apelat la aceste

argumente istorice, completate de aspectele demografice.

La asemenea cereri, stările recunoscute nu puteau să reacționeze decît în mod negativ, din simplul motiv că orice acord pentru modificarea constituției țării le sporea vulnerabilitatea în fața tendințelor reformatoare ale Curții vieneze. Atitudinea negativă a Curții față de instituționalizarea unei noi stări poate fi înțeleasă prin experiența negativă avută cu stările existente și cu îndîrjirea lor în apărarea privilegiilor proprii. Este de remarcat că strădaniile de înființare a unei noi stări în Transilvania vin tocmai într-o perioadă în care, în Europa, sistemul bazat pe stări aparținea deja în mare măsură trecutului, fapt ce reflectă puternica înrădăcinare a Transilvaniei în structurile medievale, atît din punct de vedere politic, cît și social.

Stabilirea programului politic al românilor a fost urmată de justificarea științifică a argumentelor pe care se baza acesta. Cercetări asupra istoriei limbii române, a istoriei românilor și în special asupra continuității așezărilor lor în Transilvania au stat în serviciul unei năzuințe naționale clar formulate de obținere a drepturilor politice ca popor, ceea ce implica și ameliorarea stării lor sociale. Concomitent cu studiul limbii s-a format treptat printre elite conștiința apartenenței etnice comune a românilor de ambele părți ale Carpaților. Denumirea de „români" pentru acest popor s-a răspîndit însă abia cu secolul al XIX-lea.

În mediul Bisericii Unite, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a luat naștere o mișcare intelectuală, care a intrat în istoriografie sub numele de „Școala Ardeleană". Acești intelectuali, instruiți în școlile apusene și influențați de ideile iluminismului, au întocmit îndeosebi studii istorice și lingvistice, în scopul susținerii revendicărilor românilor. Aceste lucrări au influențat conștiința și au determinat concepția mișcării naționale românești în secolul al XIX-lea, iradiind și în cele două principate dunărene. În ciuda nemulțumirii larg răspîndite în rîndul țăranilor români, nu se poate încă vorbi despre o deșteptare națională a maselor în această perioadă. Discuțiile au avut loc în cercurile celor două biserici românești, ajungîndu-se chiar și aici la dese neînțelegeri,

încît reprezentanți proeminenți ai „Școlii Ardelene" au fost nevoiți în mod repetat să cedeze. O burghezie românească, care să ducă mai departe mișcarea, a început să se formeze abia în secolul al XIX-lea. Pătura orășenească a negustorilor români, care dispunea de averi considerabile, nu susținea aceste năzuințe naționale.

După eșuarea reformelor iosefine și restaurarea vechii constituții, care au distrus speranțele elitei românești de a le fi recunoscute revendicările, episcopii celor două biserici „românești" au înmînat Curții Imperiale, în 1791, un memoriu elaborat în cercurile „Școlii Ardelene", cunoscut sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*. Pe baza dreptului natural, a argumentului populației majoritare, a „dreptului istoric" bazat pe teza continuității, a fost cerută pentru românii din Transilvania reacordarea vechilor drepturi strămoșești. În atmosfera marcată de restaurarea vechii orînduieli, orice încercări de schimbare, ce ar fi atins orînduirea socială și materială a celor două stări maghiare sau a sașilor, ar fi fost lipsite de orice perspectivă de succes, astfel încît cererea de recunoaștere ca „națiune" egală în drepturi și de repartizare proporțională a datoriilor, prin grația și dreptatea imperială, a format nucleul memoriului. Împăratul Leopold al II-lea, care în perioada Revoluției Franceze a evitat orice schimbare profundă, a înaintat memoriul către dieta Transilvaniei, întrunită din nou într-o sesiune regulată, după o întrerupere de circa treizeci de ani. Cu motivația că în acest fel constituția țării s-ar destrăma, aceasta a oferit românilor soluții evazive, recomandînd, spre

SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.
CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSSILVANI.
CLAVDIOPOLI.
sumptibus et Typis Martini Hochmeister, Caes. Reg. Dicast. Typographi &pc.
Bibliopolæ MDCCXCI.

exemplu, aderarea la o confesiune recunoscută sau la Biserica Unită. Memoriul a fost astfel, practic, respins.

Ca eveniment important este de reținut faptul că românii din Transilvania au ajuns să-și formeze, în cursul secolului al XVIII-lea, o mică pătură intelectuală, care a reușit să formuleze și să pună bazele aspirațiilor naționale proprii. În afară de aceasta, cele două confesiuni ale românilor, cea ortodoxă și cea greco-catolică, au reușit, dincolo de pozițiile lor de multe ori profund adverse, să coopereze în interesul aspirațiilor politice și sociale ale enoriașilor lor, care împreună reprezentau aproape întreaga etnie română din Transilvania.

Încercările eșuate de reformă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, urmate de lunga perioadă de domnie a împăratului conservator Francisc II./I., au condus la consolidarea conștiinței etnice și la situarea pe poziții mai dure a tuturor națiilor din Transilvania. În ciuda faptului că se vorbea din ce în ce mai mult despre nobilime și secuime ca despre cele două „stări maghiare", nobilimea, etnic eterogenă, dar majoritar maghiară, a rămas atașată pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea conștiinței de *natio Hungarica*, în sensul de stare și nu de etnie. Secuii și-au păstrat, în cadrul culturii maghiare, în ciuda schimbărilor profunde ale structurii lor sociale, o conștiință de grup clar conturată, ce se baza pe tradițiile lor ca stare. Reacțiile vehemente la introducerea germanei ca limbă oficială, prin decretul lui Iosif al II-lea din 1785, evidențiau schimbările ce se petrecuseră între timp și care și-au găsit expresia în promovarea limbii și culturii maghiare. Aceste tendințe au fost întărite prin revendicările românilor, care își făceau auzită din ce în ce mai mult vocea prin scrieri savante, în care și demografia era folosită ca instrument al argumentării politice. Pierderea propriei majorități demografice, pe teritoriul Ungariei istorice, în urma războaielor cu turcii, a fost percepută cu extremă seriozitate de către maghiari, care se defineau tot mai des ca națiune culturală. În acest context, ideea unirii Ungariei cu Transilvania, așa cum a fost cerută deja la începutul stăpînirii habsburgice, a cîștigat din nou adepți și a devenit, în decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, un

punct cheie al programului politic maghiar. Cea mai eficientă propagare a ideilor naţionale era săvîrşită de burghezia de limbă maghiară a oraşelor – a cărei pondere numerică şi economică se afla în creştere, răspunzînd prin această propagare politicii restauratoare şi centralizatoare a Vienei, care lua prea puţin în considerare interesele Ungariei şi Transilvaniei. În contrast cu celelalte părţi ale Europei Centrale şi de Est, nobilimea maghiară a blocat, prin apărarea perseverentă a vechilor sale privilegii, tentativele de modernizare. Abia aderarea sa la valorile burgheze, în secolul al XIX-lea, a facilitat schimbarea.

Colaborarea între stările maghiare şi cea săsească în respingerea reformelor josefine a funcţionat numai pe durata ameninţării la adresa propriilor poziţii. Saşii s-au simţit îndreptăţiţi la o apărare perseverentă faţă de atacurile la privilegiile lor colective, dat fiind faptul că una din primele reforme ale lui Iosif al II-lea elimina dreptul lor exclusiv la proprietate şi cetăţenie pe Pămîntul Crăiesc. Această autoizolare care a influenţat conştiinţa lor etnică şi regională a aflat în faza următoare – în care căutau aliaţi şi posibilităţi pentru întărirea propriei poziţii culturale – sprijin esenţial în preluarea ideilor mişcării naţionale din Germania. Legăturile cu teritoriul german propriu-zis, existente deja din evul mediu, au oferit posibilitatea orientării rapide spre ceea ce se petrecea în Germania: studenţi şi tineri absolvenţi de universitate din rîndul saşilor, care studiau în număr mare (comparativ cu mărimea grupului) în Germania, răspîndeau ideea naţională, profesînd ca preoţi sau învăţători. Această tendinţă a fost întărită de

Catedrala greco-catolică din Blaj

către funcționarii publici și ofițerii austro-germani, precum și de imigranții de limbă germană veniți în Transilvania din întreaga monarhie, care au început să creeze noi standarde, mai ales în orașe, influențînd cultura și limba. Ca grup compact ar fi de menționat așa-numiții „Landleri" protestanți din Austria, care au fost mutați cu forța în Transilvania de către autoritățile din Viena. Mai tîrziu le-au urmat și alte grupuri de colonișți, din partea sudică a teritoriului german.

Atașamentul sașilor față de țara-mamă, Germania, a fost formulat pentru prima oară în adresa din 1848/49 către Adunarea Națională (Parlamentul) de la Frankfurt. Pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, sașii, în rîndul cărorea puterea politică era în continuare deținută de păturile superioare ale orașelor, au menținut o poziție defensivă față de maghiari și români, dar acum se ivesc primele încercări firave de deschidere față de cerințele românilor, care între timp deveniseră majoritari și pe vechiile teritorii de colonizare germană. Un motiv în plus pentru atitudinea defensivă față de maghiari s-a ivit în dietă, unde din 1791 se practica votul pe cap de membru și nu pe stări, ca pînă atunci, iar în această ipostază sașii reprezentau doar o zecime din totalul deputaților.

Șanse ratate

Războaiele împotriva lui Napoleon au afectat în mod direct o mare parte din teritoriile Monarhiei Habsburgice. Transilvania a fost exceptată, însă trupele staționate în țară au participat la campaniile austriece de eliberare. Monarhul habsburg a renunțat la coroana imperială romano-germană și a adoptat titlul de împărat al Austriei. În cursul Congresului de la Viena, care restabilise vechea ordine, Viena a renunțat la teritoriile din vest pe care le mai deținea, centrul său de interes mutîndu-se definitiv spre est. Politica restauratoare a sistemului lui Metternich a întărit și vechiul sistem constituțional al Transilvaniei. Totuși, guvernul și dieta (care însă, după 1811, n-a mai fost convocată în următoarele circa două decenii) au început să dezvolte în diferite comisii o anumită activitate politică, vizînd realizarea de reforme în

cadrul vechiului sistem. Ele erau mai necesare ca oricînd, mai ales în domeniul economic şi social, nu în ultimul rînd din cauza scăderii veniturilor încasate de la populaţie. Planurile de restructurare a economiei şi de sporire a veniturilor prezentate în repetate rînduri, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, nu s-au realizat. După foametea din 1813, care a generat în rîndurile ţăranilor un val de emigrare, s-a reluat, la insistenţele Vienei, pregătirea reformei urbariale, adică a restructurării dărilor şi datoriilor ţăranilor, însă fără rezultat. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu încercările autorităţilor de a îmbunătăţi situaţia românilor: după luarea în considerare a obiecţiilor părţilor implicate şi a celor formulate de autorităţile centrale, n-a mai rămas nimic din proiectul iniţial. Situaţia nesatisfăcătoare a românilor a fost recunoscută atît de reprezentanţii stărilor, cît şi de cei ai Guberniului, însă soluţiile urmărite încercau să-i adapteze pe români la structurile sociale şi confesionale ale sistemului celor trei stări şi să evite schimbări ale acestuia.

Perioada de pînă la 1830 a fost, şi pentru Transilvania, una liniştită din punct de vedere politic. Totodată, diversele populaţii din Transilvania, care dezvoltaseră deja o viaţă proprie, au ajuns să desfăşoare o activitate culturală intensă. Exemple elocvente sînt Societatea pentru Cultivarea Limbii Maghiare, ziarele şi revistele săseşti şi studiile istorico-filologice româneşti. Ştiinţele naturale au deschis, ca în toată Europa, un nou cîmp de studiu. Ideile care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea i-au unit pe intelectualii Transilvaniei în loje francmasonice, încă se mai făceau simţite. Între timp însă, elitele tinere s-au pus tot mai intens în slujba propriei culturi naţionale. Au existat şi încercări de promovare a unor orientări transilvaniste supraetnice care, însă, din cauza priorităţii intereselor de grup, nu s-au putut realiza.

În anii 1830 – inspirată de răspîndirea ideilor liberale în Ungaria şi a unei politici mai deschise a Vienei – s-a dezvoltat în Transilvania o mişcare reformistă liberală susţinută de către nobilimea maghiară mijlocie, care tindea către un mod de viaţă burghez. Ţelul acestei mişcări era

modernizarea economică şi reformarea structurii stărilor. Strădaniile întinse pe mai mulţi ani s-au concentrat asupra elaborării unui nou regulament urbarial, în care era vorba de acordarea unor drepturi cetăţeneşti relativ liberale ţăranilor aflaţi într-o stare de dependenţă, iar pe de altă parte, de extinderea obligaţiilor revenite proprietarilor funciari. Pentru maghiarii liberali, această adaptare la condiţiile mai avansate din Ungaria constituia o premisă pentru realizarea obiectivului final: unirea celor două ţări. În sfîrşit, au fost proiectate şedinţe comune ale dietelor din Ungaria şi Transilvania, care aveau să negocieze condiţiile uniunii. Totul părea să indice o restructurare a societăţii după criterii burgheze, însă cu includerea de la început a unui potenţial de conflict de natură naţională. Mişcarea reformistă maghiară înţelegea apartenenţa la naţiunea maghiară ca o soluţie ideală şi pentru populaţiile nemaghiare de pe teritoriul Ungariei istorice şi presupunea asimilarea pe termen mediu sau lung a acestora. Acest model, care parţial a funcţionat în Ungaria (în partea de vest sau în oraşe, de exemplu), era destinat să se confrunte, în Transilvania, cu rezistenţa românilor şi a germanilor.

În anii 1830, românii şi-au reafirmat cererea de a obţine acces la puterea politică. Emigrarea parţială a intelectualilor români (din cauza lipsei de posturi în ţară) în Valahia şi Moldova, care, în urma scăderii influenţei otomane, s-au consolidat treptat şi au realizat unirea din 1858/59, precum şi presa şi viaţa culturală prosperă din cele două principate au contribuit substanţial la creşterea conştiinţei naţionale a românilor. Tot în această perioadă, s-a desfăşurat o dispută internă în rîndul românilor referitoare la dreptul de a reprezenta etnia, sarcină îndeplinită pînă atunci de capii celor două biserici româneşti din Transilvania. Aceste biserici au fost ridicate, cu consimţămîntul organelor statului, la rangul de mitropolii (1853 pentru uniţi, 1864 pentru ortodocşi). Saşii au extins conceptul lor de naţiune şi asupra germanilor din Transilvania care nu trăiau pe Pămîntul Crăiesc. Imigrarea din Germania, care nu a fost niciodată întreruptă, creştea acum, din cauza stagnării politice şi culturale în federaţia statelor germane, în timp ce în rîndul saşilor

constatăm numeroase impulsuri în domeniul economic şi cultural. Asociaţiile şi uniunile înfloreau viaţa publică săsească, contribuind esenţial la răspîndirea ideilor naţionale în toate straturile sociale.

Propunerea maghiară referitoare la reglementarea problemei limbii în Transilvania, prezentată dietei din 1841, a înfierbîntat spiritele peste măsură. Ea prevedea introducerea limbii maghiare ca limbă unică în administraţie şi o poziţie dominantă a acesteia în domeniul educaţiei. „Disputa limbii" a fost punctul central al discuţiilor politice şi al polemicilor prerevoluţionare din Transilvania, adîncind şi mai tare diferenţele dintre unguri şi români. În această situaţie marcată de interese naţionale, cînd „problema naţionalităţilor" devenise o problemă politică, nu doar aici, ci în întreg Imperiul Habsburgic, revoluţia din martie 1848 a trecut rapid din Austria în Ungaria şi Transilvania. Prin urmare, peste ţelurile politico-sociale ale revoluţiei burgheze s-au suprapus revendicări naţionale. Regimul lui Metternich a căzut şi împăratul a promis, sub presiunea situaţiei, în primul rînd o constituţie, drepturi egale pentru toate naţionalităţile, eliberarea iobagilor şi libertatea presei. Liberalii maghiari din Transilvania au cerut încă în martie 1848 reforme şi unirea cu Ungaria. Saşii au reacţionat şi ei neobişnuit de repede, „Universitatea" săsească garantînd, deja pe 3 aprilie, drepturi egale pentru românii de pe Pămîntul Crăiesc. La Marea Adunare de la Blaj din 15 mai, românii au cerut din nou recunoaşterea lor ca naţiune cu competenţe politice, precum şi drepturi cetăţeneşti. Dieta, ultima după sistemul vechi al stărilor, a votat pe 6 iunie unirea Transilvaniei cu Ungaria, precum şi eliberarea generală a ţăranilor iobagi.

Din partea Ungariei, unirea era deja hotărîtă din aprilie, cînd suveranul a acceptat o constituţie parlamentară, elaborată în scurt timp, şi un guvern propriu al Ungariei. În mediile săseşti, unirea a creat discuţii, în timp ce românii o refuzau cu vehemenţă. În toamna anului 1848 a izbucnit starea de război între guvernul imperial şi cel al Ungariei, marcînd punctul culminant şi, totodată, şi cel mai sîngeros, din disputa între revendicarea supremaţiei de către Habsburgi şi aspiraţia la

autonomie a maghiarilor. Românii şi saşii din Transilvania se aflau, în acest război civil, de partea Habsburgilor, faţă în faţă cu ungurii şi secuii. Adunări naţionale programatice ale românilor şi ale secuilor au atîţat polarizarea, iar Pămîntul Crăiesc al saşilor a devenit zonă de manevră pentru trupele imperiale. Maghiarii şi secuii percepeau acest război civil ca un „război de independenţă", şi au aderat la guvernul revoluţionar de la Debreţin, care coordona trupele maghiare. La începutul anului 1849 acestea au reuşit să respingă trupele imperiale. Doar cu o susţinere masivă din partea trupelor ruseşti s-a reuşit, în vara anului 1849, recucerirea Ungariei şi a Transilvaniei de către statul imperial.

Desi după revoluţie puterea a revenit forţelor restauratoare, istoria Transilvaniei şi conştiinţa naţională a popoarelor conlocuitoare s-au schimbat în mai multe privinţe. O profundă schimbare a însemnat înlăturarea definitivă a iobăgiei, a legării de glie şi a robotci, deşi dependenţele sociale au persistat. Românii au trăit în această perioadă o nouă dezamăgire pe plan politic, însă au reuşit să sporească şi să întărească în mase susţinerea propriilor cerinţe. Înfrîngerea în războiul civil şi execuţia generalilor din armata maghiară au fost trăite de maghiari ca o umilire naţională. Anularea unirii Transilvaniei cu Ungaria şi reîncadrarea, la nivel de provincie, în Monarhia Habsburgică au dus în rîndurile maghiarilor nu numai la glorificarea idealurilor revoluţionare şi creşterea dorinţei de autonomie, ci şi la întărirea tendinţelor de maghiarizare faţă de diferitele grupuri etnice şi naţionalităţi. Saşii de pe Pămîntul Crăiesc, care puteau acum să conteze şi pe saşii din comitate în susţinerea planurilor lor politice, s-au văzut confruntaţi cu realitatea unei minorităţi numeric nesemnificative, chiar dacă pe teritoriul lor deţineau aproape toate poziţiile-cheie în politică şi economie. Recunoscînd capacităţile lor economice şi culture drept o şansă de supravieţuire ca şi comunitate etnică, ei şi-au concentrat eforturile spre dezvoltarea acestora. În general, evenimentele şi rezultatele revoluţiei din 1848/49 au dus la creşterea mişcărilor naţionale şi la dezvoltarea rapidă a naţionalismelor în întreaga Europă Centrală şi de Est; în Transilvania, această tendinţă a fost

caracteristică în mod special la maghiari şi la români. Această evoluţie se va face simţită prin poziţiile intransigente ale tuturor etniilor monarhiei în decursul aşa-numitei „lupte a naţionalităţilor", ce va marca ultimele decenii ale Monarhiei Austro-Ungare.

În perioada neoabsolutistă, care a urmat revoluţiei, în cursul căreia întregul stat austriac trebuia reorganizat în mod uniform, Transilvania a devenit o simplă provincie a coroanei, lipsită aproape în totalitate de autonomie politică. Statutul ei era asemănător cu al Ungariei care, în baza teoriei pierderii drepturilor istorice din cauza luptei revoluţionare împotriva casei imperiale, a fost integrată într-un sistem uniform şi centralizat, ce nu ţinea cont de interese regionale. Noua birocraţie a imperiului, unitară şi de limbă germană, a pătruns în toate domeniile şi a aţîţat curentul antigerman. O vastă conspiraţie antihabsburgică a fost descoperită şi înfrîntă în Secuime. Dizolvarea regiunii militare de graniţă s-a desfăşurat în aceeaşi perioadă. Autonomia administrativă săsească (fiscală, legislativă şi juridică) a fost înlocuită pas cu pas. Culegerile de legi teritoriale ale stărilor, codificate în secolul al XVI-lea sau chiar mai înainte, au fost înlocuite în 1853 de Codul Civil Austriac. Prin dizolvarea vechilor legături de dependenţă, economia şi sistemul de impozitare au căzut într-un haos incontrolabil.

Populaţia Transilvaniei grupată pe etnii

(date bazate pe conscripţii confesionale din epocă, pe aprecieri şi pe recensămîntul din 1850/51)

	Români	Maghiari	Ţigani	Evrei	Alte naţionalităţi	Total	Populaţia integrală
Anul	%						
1766*	58,9	27,5	13,6	-	-	100,00	953.886
	52,0	41,0	6,5	-	0,5	100,01	1.453.742
1773	63,5	24,2	12,3	-	-	100,01	1.066.017
1786	30,5	49,7	18,2	0,7	0,7	100,01	1.664.545
1794	50,0	33,0	12,5	4,3	0,3	100,01	1.458.559
1844	60,1	28,6	10,0	0,8	0,3	100,02	2.143.310
1850/51	59,5	25,9	9,4	3,8	0,6	100,02	2.062.379

**din acest an există două serii de date*

Sursă: „Kurze Geschichte Siebenbürgens", Budapest 1990, pag. 411

Diploma din octombrie 1860, care conferea monarhiei o constituție bazată pe specificul fiecărei țări în parte, acorda cîteva libertăți regionale, limitate însă de *Patenta* din februarie 1861. În Transilvania s-a reintrodus Guberniul în vechea sa formă și s-a convocat dieta. Votul cenzitar, care a fost aplicat pentru prima oară în alegerile pentru dietă, a dus la excluderea unei mari părți a nobilimii, care plătea impozite foarte mici, oferind totodată românilor posibilitatea să obțină pondere politică în acest for. Incluzînd deputații numiți și pe cei delegați din oficiu, situația dietei de la Sibiu din 1863 era următoarea: 58 români, 56 unguri și secui, 44 sași. În orice caz, aproape nici un maghiar sau secui nu a participat la dietă, deoarece aceasta se opusese unirii Transilvaniei cu Ungaria, promovată și recunoscută din partea Ungariei. Un alt motiv a fost intenția dietei de a trimite deputați propri pentru parlamentul central din Viena (*Reichsrat*).

Principala sarcină a acestei diete, unică în felul ei, era – în conceptia împăratului – elaborarea de propuneri legislative pentru atribuirea de drepturi egale românilor și confesiunilor acestora, precum și pentru utilizarea celor trei limbi ale țării în administrația publică. Bazîndu-se pe vechea constituție, dieta a recunoscut egalitatea națiunii „române" cu cea a ungurilor, a secuilor și a sașilor, termenul de națiune fiind acum interpretat în sens etnic. În același timp, bisericile greco-catolică și greco-ortodoxă au primit o poziție egală cu cea a confesiunilor demult „recepte". Proiectele de lege au primit acordul împăratului neașteptat de repede. Cele trei limbi ale țării, maghiara, româna și germana, au fost recunoscute și ele ca fiind egale în drepturi. Și pentru celelalte puncte cerute de împărat – printre altele și reglementarea dietei, reorganizarea administrației publice, o autoritate juridică supremă – s-au găsit soluții pînă la sfîrșitul anului 1864, deși colaborarea dintre sași și români, temporar fructuoasă, nu era nici pe departe lipsită de conflicte și necesita deseori soluții de compromis.

Chiar dacă se părea că s-a creat o bază pentru o colaborare echilibrată a naționalităților, trebuiau totuși avute în vedere realitățile

politice care i se opuneau. Deja în anul 1864 s-a resimțit o răcire a relațiilor între Transilvania şi Viena, care ducea acum negocieri secrete de reconciliere cu cercurile politice conducătoare ale Ungariei, având ca scop stabilirea unui statut special pentru Ungaria în cadrul monarhiei. Negocierile s-au concretizat în decursul anului 1865, astfel încît, în noiembrie, împăratul a convocat o nouă dietă transilvană, al cărei scop unic a fost renegocierea unirii cu Ungaria. Pe baza unui nou cens electoral, maghiarii au obținut de data aceasta majoritatea deputăților şi au putut, prin urmare, să aprobe cererea de unire. Saşii şi românii au votat aproape fără excepție împotrivă. Încercările lor de a-şi asigura drepturi speciale, înaintea hotărîrii de unire, au fost lipsite de succes. Chiar dacă integrarea Transilvaniei în Ungaria s-a făcut treptat, se poate spune că această dată marchează sfîrşitul autonomiei țării, oricum diminuată din ce în ce mai mult.

VI. TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Naţiunea de stat şi naţionalităţile

Noţiunea de „compromis" austro-ungar, uzuală în afara limbii germane şi maghiare, descrie mai bine noile reglementări juridice din anul 1867 din Imperiul Austriac decît denumirea de „Ausgleich". Din perspectiva Vienei era esenţială satisfacerea insistenţelor extrem de puternice ale maghiarilor de a obţine independenţa, fără a-i lăsa să părăsească structura existentă a statului. Negocierile, care au necesitat mai mulţi ani, au ajuns la final într-un moment de slăbiciune a monarhiei pe plan extern – după pierderea Veneţiei şi înfrîngerea suferită în faţa Prusiei. Regatul Ungar a devenit un stat independent şi constituţional, al cărui rege era, în uniune personală, împăratul Austriei şi care avea în comun cu restul monarhiei doar domeniul afacerilor externe, al apărării, precum şi finanţele necesare acestora. Compromisul a luat naştere într-un moment în care interesul habsburgilor s-a îndreptat definitiv către est, dat fiind faptul că pretenţiile de dominare ale Austriei în raport cu statele germane se spulberaseră odată cu Königgrätz, în 1866, Austria fiind astfel exclusă din „Germania". Soluţia dualistă, în care „regatele şi ţările" părţii austriece şi Regatul Ungar erau, practic, parteneri cu drepturi egale sub un monarh comun, avea rolul de a aduce o relaxare a situaţiei politice interne.

Maghiarii vedeau în compromis o confirmare a aspirațiilor spre autonomie și realizarea, în mare, a revendicărilor Revoluției de la 1848/49. Ideea unui stat unitar a cîștigat astfel o bază reală. Unirea Ungariei cu Transilvania era parte componentă a compromisului și putea fi înfăptuită fără o opoziție substanțială, în ciuda protestului naționalităților. Numai cu Croația-Slavonia, care de asemenea aparținea Ungariei, s-a încheiat un compromis separat, care le conferea croaților un statut aparte, bazat pe propriile lor tradiții. Problema naționalităților, pe lîngă cea a modernizării statului și a economiei, a constituit și după 1867 o problemă politică internă decisivă, ea devenind însă o chestiune mai puțin specifică Transilvaniei, cît mai degrabă întregului stat.

Pentru Transilvania, pactul dualist a însemnat, ca un prim pas, o schimbare treptată, dar totuși fundamentală, a structurii administrative. În locul autorităților vieneze, responsabilitatea trecea acum asupra unui guvern maghiar și a unor ministere maghiare din Pesta, iar Guberniul a mai fost păstrat doar pentru un an. Dieta Transilvaniei a fost dizolvată, locul ei fiind luat de parlamentul din Pesta, iar deputații transilvăneni trimiși acolo erau aleși, în baza unui drept de vot cenzitar, încă în vechile circumscripții administrative. Hotărîrile de anvergură ale dietei din 1863/64 de la Sibiu au fost anulate prin decret imperial. Bazele juridice și structurile de autoritate au fost asimilate treptat, deosebirile regionale fiind păstrate de-a lungul perioadei de tranziție. Maghiara nu a devenit imediat unica limbă oficială a administrației, cu toate că a cîștigat mult în importanță. O reformă generală a administrației era încă în stadiul de proiect. Vechile privilegii ale stărilor-națiune au fost desființate, în timp ce au fost confirmate egalitatea în drepturi a cetățenilor împreună cu drepturile și autoadministrarea comunităților confesionale.

Pentru soluționarea „problemei naționalităților", din 1868 a fost folosită calea legislativă. „Legea naționalităților", care în context european era una revoluționară, dădea o impresie absolut liberală,

însă nu acorda naţionalităţilor drepturi egale şi nici nu le recunoştea ca subiecte colective autonome, ci vorbea despre „naţiunea maghiară unitară şi indivizibilă". Maghiara obţinea statutul unei limbi oficiale, însă naţionalităţilor le erau acordate drepturi extinse în domeniul limbii, pe planul administraţiei locale şi regionale. Învăţământul avea să se desfăşoare, cu excepţia celui universitar, în limbile materne respective. Pentru că „legea naţionalităţilor" asigura în general doar drepturi individuale, nu şi colective, ea a fost respinsă în unanimitate de reprezentanţii naţionalităţilor. Ca o consecinţă decisivă, această lege nu a fost niciodată aplicată în mod consecvent. Respingerea ei de către naţionalităţi era accentuată de scăderea influenţei vechilor elite liberale maghiare, al căror liberalism pronunţat economic se afla în opoziţie clară cu tendinţa de privilegiere a intereselor specifice fiecărui grup etnic. Mai degrabă, această politică a naţionalităţilor, resimţită din perspectiva zilelor noastre ca relativ moderată, ţintea la început spre integrarea „minorităţilor" în naţiunea politică ungară. De-abia schimbul de generaţii în clasa politică maghiară a dus la o politică de maghiarizare în adevăratul sens al cuvîntului.

De altfel, folosirea termenului de „minorităţi naţionale" pare inadecvată pentru acea epocă, fiindcă, pe de o parte, naţiunea titulară a maghiarilor reprezenta, la nivelul întregului teritoriu, doar o majoritate relativă, iar pe de altă parte, deoarece naţionalităţile formau, de regulă, majoritatea la nivel regional. De altfel, în perioada compromisului, nu putem vorbi încă de o conştiinţă minoritară

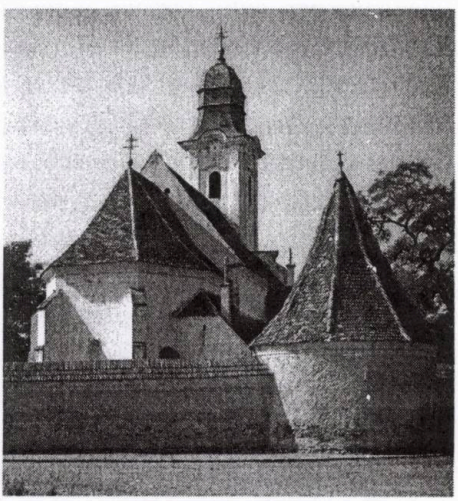

Biserica armenească din Gheorgheni

în sens modern, aceasta se va forma de-abia pe la cumpăna veacurilor. Existența unui alt tip de valori politice reiese și din caracteristicile fundamentale ale votului cenzitar care, bazat pe nivelul impozitelor, al proprietății și al educației, permitea dreptul la vot doar unui sfert din populația săsească, unei cincimi din cea maghiară și nici măcar unei zecimi din cea românească. Această disproporție față de ponderea demografică a etniilor din Transilvania se datorează și unor reglementări speciale pentru Transilvania, care-i defavorizau în mod clar pe români.

Reacția lor față de „pactul austro-ungar" și față de anularea oricărei autonomii a Transilvaniei a fost una marcată de ani lungi de pasivitate politică. La adunarea de la Blaj din 1868 ei au comemorat Revoluția din 1848/49 și au reafirmat cerințele de atunci: anularea unirii, restabilirea autonomiei Transilvaniei și recunoașterea drepturilor lor ca naționalitate. Ca o consecință a distanțării față de „pactul austro-ungar" și unirea cu Ungaria, Partidul Național Român din Transilvania, fondat în 1869, a refuzat participarea la viața parlamentară a Ungariei. În ciuda interzicerii imediate a partidului, românii au reușit, totuși, cel puțin pe plan regional, de pildă în adunările din comitate, să-și exprime vederile politice. Totodată, au avut loc procese de limpezire interioară, dat fiind că elita politică românească a reușit să se desprindă treptat de tutela celor două confesiuni proprii. Aceste circumstanțe, succesele evidente în domeniul cultural și intensificarea colaborării cu instituții și susținători din România învecinată, care în 1877/78 se scuturase de suzeranitatea otomană prin Războiul de Independență, au sporit considerabil încrederea în ei înșiși a politicienilor transilvăneni și au creat astfel premisele, începînd din 1880, pentru renunțarea treptată la politica pasivă. În această nouă direcție tindea, în 1881, unirea partidelor naționale românești din diferitele părți ale Ungariei, în care locuiau și români.

Procesul de tranziție care poate fi observat la toate etniile Transilvaniei după compromisul de la 1867 se pare că s-a petrecut în mod mai accentuat în rîndul sașilor. Pierderea treptată a ponderii lor

politice ca stare, care se anunța încă din vremea lui Iosif al II-lea și a devenit o realitate ulterior – în 1848, în 1867 și prin reforma administrativă din 1876 – a avut ca urmare multiple transformări în viața lor socială: concentrarea asupra necesităților economice și culturale, care se anunțase deja în faza premergătoare a revoluției, s-a accentuat acum în mod clar, biserica lutherană, pe de o parte, și numeroasele asociații noi, pe de altă parte, preluînd în acest proces rolul central. Noțiunea juridică de „sași" s-a transformat definitiv într-una care îi desemna pe etnicii germani de pe vechiul Pămînt Crăiesc și din comitate, în timp ce, încurajată de întemeierea Imperiului German, în 1871, identificarea cu spațiul german ca „țară mamă" era în continuă creștere. Orientarea către Austria și către împăratul austriac, care arăta puțin interes față de problemele interne ale Ungariei, se diminua mult astfel. Punctele centrale ale intereselor interne săsești au devenit cultivarea și extinderea sistemului școlar confesional, care oricum ajunsese deja la un nivel de dezvoltare remarcabil, precum și consolidarea economică a agriculturii și a meseriilor prin cooperative, asociații, bănci, prin perfecționarea educației și prin reforme. Tot în această fază s-a format, datorită intenselor cercetări istorice, o conștiință istorică colectivă, al cărei efect asupra înțelegerii de sine a acestui grup, în perioadele ulterioare, nu poate fi deloc subapreciat.

Evoluții culturale și economice asemănătoare se pot constata și la maghiari. Cu toate că se considerau fără rezerve ca membri ai națiunii titulare în stat, situația lor era în întregime comparabilă cu cea a românilor și a sașilor. Deveniți în întinse părți ale Ungariei și Transilvaniei minoritari, maghiarii erau îngrijorați pentru viitorul existenței lor naționale. Din aceste motive ei căutau să-și consolideze propria etnie, diminuînd barierele încă existente față de secui pentru a-i integra în națiune și astfel să cîștige noi membri pentru națiunea lor. Un rol decisiv la acest ultim punct îl jucase credința în superioritatea propriei culturi în comparație cu cultura celorlalte naționalități ale țării: în consecință, în conștiința oamenilor politici

maghiari, politica maghiarizării, care a început moderat în anii 1870, luînd apoi forme din ce în ce mai radicale, incluzînd pînă şi încălcarea legilor în vigoare de către organe ale statului, reprezenta mai ales promovarea culturii şi mai puţin integrarea etnică forţată. Din partea literaturii de specialitate maghiare se insistă pînă astăzi pe faptul că naţionalităţile supuse măsurilor de maghiarizare au obţinut în timpul dualismului o sporire incontestabilă a puterii lor economice şi a instituţiilor lor culturale, ceea ce nu se poate afirma în aceeaşi măsură pentru populaţia maghiară. Referitor la datele statistice care confirmă aceste afirmaţii ştiinţifice, trebuie ţinut mereu cont de relativa înapoiere a naţionalităţilor – în cazul Transilvaniei, mai ales a românilor – şi de piedicile puse în calea acestora atunci cînd au căutat să îşi depăşească înapoierea. O importanţă deosebită pentru întreaga populaţie a Transilvaniei avea să dobîndească Universitatea din Cluj, fondată în 1872.

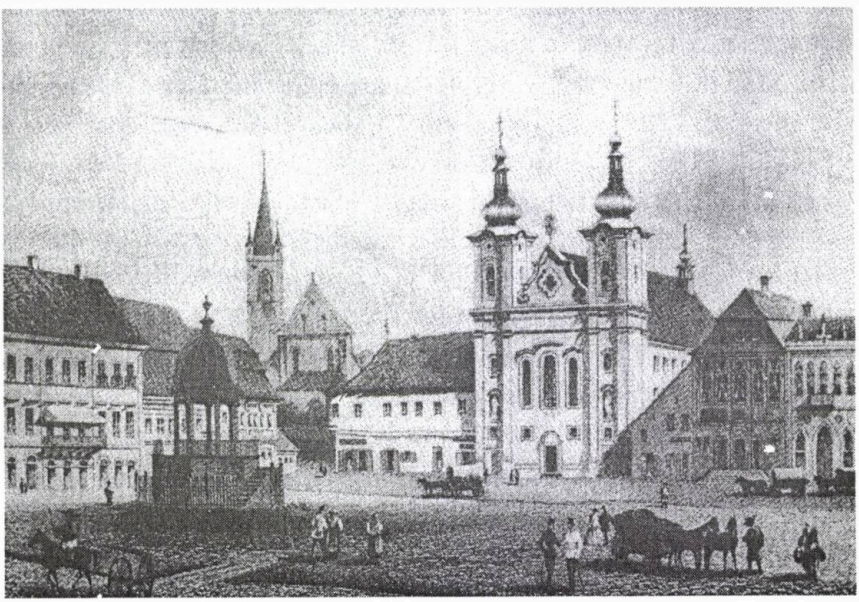

Piaţa centrală a Tîrgu-Mureşului în sec. XIX.

Reformele administrative, începute imediat după compromis, s-au finalizat în 1876 cu noua împărțire a comitatelor, ceea ce a însemnat desființarea definitivă a scaunelor secuiești și a pământului crăiesc al sașilor. Prin aceasta, au căzut ultimele resturi ale constituției medievale a Transilvaniei, Ungaria devenind un stat modern pentru acea vreme, chiar dacă era subdezvoltat, mai ales din punct de vedere economic și social, în raport cu provinciile vestice ale monarhiei. Schimbarea generațiilor în politica maghiară, care a avut loc în aceeași perioadă, a însemnat totodată abordarea unor poziții din ce în ce mai dure față de naționalități. Vechii liberali au fost înlocuiți de un curent tînăr dar conservator. Această schimbare s-a făcut simțită mai ales în învățămîntul de nivel preacademic unde, din 1879, s-a introdus limba maghiară ca materie obligatorie și pentru școlile primare, și în administrație, unde limbii oficiale îi revenea o importanță tot mai mare, pînă și în scrierea numelor. Trilingvismul caracteristic al documentelor oficiale și publice pentru Transilvania deceniilor trecute a fost acum redus la limba maghiară. În relațiile cu oficialitățile, limba minorităților a fost înlăturată, cu timpul, în întregime.

Politica de maghiarizare, care năzuia să reducă pe termen lung sau mediu partea nemaghiară din Transleithania (jumătatea imperiului aparținînd Ungariei), a cunoscut mai multe valuri. Intervențiile în drepturile culturale ale naționalităților au fost receptate de acestea ca fiind atît de ample încît, în locul asimilării prevăzute sau a eventualei cooperări, urmarea a fost o respingere categorică. Această politică i-a lovit în Transilvania în primul rînd pe români, ale căror instituții culturale nu erau încă suficient de consolidate pentru a face față intervențiilor statului, iar puterea lor economică era încă prea slabă pentru a putea compensa, din mijloace proprii, subvențiile care le fuseseră suspendate. În schimb, tradiționalul și foarte bine constituitul învățămînt confesional al sașilor va continua să funcționeze, fără a suferi prea mari daune, bazat fiind pe veniturile instituțiilor aflate în proprietatea comunității. Chiar și în domeniul politic și economic,

saşii au reuşit să dobîndească o poziţie ceva mai protejată în raport cu alte minorităţi, datorită cooperării cu partidele guvernamentale. Caracteristica cea mai de seamă a politicii săseşti spre exterior devenise de-acum un pragmatism accentuat, în timp ce evoluţia internă era dominată de biserica lutherană, devenită biserică etnică.

Încremenirea fronturilor naţionale

Lipsa colaborării dintre naţionalităţi corespundea întocmai politicii guvernamentale, a cărei maximă preocupare de pe la mijlocul anilor nouăzeci era creşterea prin orice mijloace a proporţiei populaţiei maghiare. La această dată, românii din Transilvania se bucurau deja de întreaga susţinere morală şi financiară a Bucureştiului, care intervenea la nivelurile cele mai înalte pentru etnia română din Ungaria. Atitudinea restrictivă a politicienilor maghiari a avut ca urmare o schimbare de orientare în subconştientul unei părţi a elitei româneşti din Transilvania: accentul nu mai cădea doar pe îmbunătăţirea situaţiei de drept şi pe autonomia regională în cadrul monarhiei habsburgice ci, din ce în mai frecvent, pe posibilitatea unirii tuturor românilor într-un singur stat. Important aici este nu atît realismul acestor idei cît, înainte de orice, formularea clară a acestor opţiuni, fie de către cercurile naţionale din România (devenită Regat în 1881), fie de către intelectualii români din Transilvania.

Mişcarea naţională română, în care a avut loc un schimb de generaţii, a profitat de situaţia uşor instabilă pe plan politic a Ungariei de la începutul anilor nouăzeci pentru a insista, în cadrul unei acţiuni memorandiste, asupra îmbunătăţirii situaţiei. *Memorandumul* a fost predat în 1892 la Viena, ajungînd apoi, nedeschis, la Budapesta, ca şi *Supplex Libellus* în 1791, de unde a fost retrimis expeditorului, preşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania. Memoriul exprima nemulţumirea faţă de sistemul dualist, faţă de dreptul restrictiv la vot şi faţă de legile şcolare îndreptate împotriva naţionalităţilor şi cerea drepturi egale pentru naţionalităţi. El era adresat împăratului

Franz Josif, care însă, de multă vreme, nu mai intervenea în politica internă a Ungariei. Autoritățile maghiare i-au adus apoi în fața instanței pe „memorandiști", autorii memoriului, în cadrul unor procese de presă, aceștia fiind condamnați în 1894 la pedepse cu închisoarea, cu durate de pînă la cinci ani. Cu aceasta, a început o perioadă marcată de numeroase condamnări ale unor reprezentanți ai diferitelor minorități pe motivul presupusei încălcări a libertății presei și de întrunire. Românii și sașii afectați au scăpat deseori prin refugierea în străinătate. Închisoarea din Seghedin, rezervată deținuților din aceste categorii, a fost poreclită în popor „hotelul naționalităților".

O mulțime de controverse juridice au fost prilejuite de emiterea, în urma sărbătoririi în 1896 a mileniului scurs de la descălecarea triburilor maghiare, a unor reglementări legislative referitoare la numele localităților și al persoanelor, care permiteau de acum încolo doar nume oficiale maghiare, fapt care a creat o agitație a spiritelor ieșită din comun. Conștiința „Ungariei Mari", afișată în mod demonstrativ în 1896, și care obliga popoarele nemaghiare din imperiu la acceptarea unui model ideologic străin, a dus, o dată în plus, la încordarea relațiilor interetnice. Drept urmare, s-a ivit o opoziție largă pînă și în rîndul sașilor, care se bucurau în spațiul german de o atenție crescîndă, fapt remarcat și prin noua denumire de „sași transilvăneni", pentru a-i deosebi de saxonii din estul Germaniei. După desființarea autoadministrării săsești pe Pămîntul Crăiesc, aceștia au dezvoltat un sistem propriu de reprezentare politică pe bază etnică. Destinele politice ale sașilor erau conduse de Partidul Popular Săsesc, ce semăna mai degrabă cu o organizație pentru apărarea intereselor săsești decît cu un partid în sensul propriu al cuvîntului, în timp ce adunările generale ale sașilor („Sachsentage") decideau, începînd cu 1872, asupra liniilor directoare ale politicii lor. Colaborarea instituționalizată cu guvernul maghiar nu mai era însă acceptată de tînăra intelectualitate universitară săsească, așa-numiții „Verzi", care punea sub semnul întrebării politica vechii elite, cea a „Negrilor", care a realizat, totuși,

nu în ultimul rînd, consolidarea unei bune părți a economiei săseşti. Verzii s-au angajat în favoarea colaborării cu românii şi chiar cu germanii din Ungaria. Mai ales această ultimă perspectivă se afla în afara opțiunilor politice ale Negrilor care, deşi aveau o accentuată conştiință națională şi pangermană, nu îşi puteau imagina sacrificarea intereselor propriului grup în favoarea unor intenții pangermane sau supraconfesionale. Disputa dintre Negri şi Verzi s-a diminuat în măsura în care ultimii au preluat responsabilitatea politică şi, odată cu aceasta, pragmatismul celor dintîi.

Şi la românii activi din punct de vedere politic s-a putut constata, la cumpăna dintre veacuri, o dispută între generații, însă cu tendințe opuse. Cei tineri insistau pe recunoaşterea sistemului dualist şi pe colaborarea în cadrul vieții parlamentare a Ungariei. În schimb, cereau garantarea unui drept de vot mai liberal. Atunci cînd, după mai bine de zece ani, în 1905, Partidul Național Român a putut ține din nou, cu acordul autorităților, o adunare, s-a reuşit, sub influența tinerei generații, adoptarea unui nou program: accentul nu mai cădea pe autonomia Transilvaniei, ci pe revendicarea creării de regiuni clădite pe criterii etnice cu administrație autonomă, pe votul universal şi pe respectarea legii naționalităților din 1868.

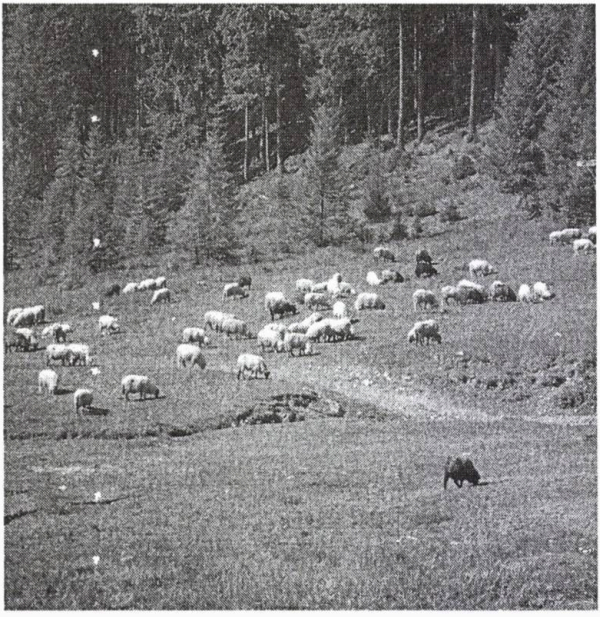

Peisaj transilvan

Schimbarea fundamentală petrecută în politica internă maghiară în 1905/06, cînd liberalii au fost nevoiți, după aproape patru decenii, să cedeze puterea conservatorilor, amenința să aducă cu sine o agravare a situației naționalităților. Așa-numita lege Apponyi, care întrunea măsuri drastice de maghiarizare în sistemul școlar, a confirmat pentru guvern renumele de șovin și adversar al minorităților.

Tema dominantă a politicii maghiare era, pe lîngă problema naționalităților, poziția față de monarhie în ansamblu. Acele forțe politice care insistau și pe mai departe asupra unei desprinderi de Viena și care erau dispuse să accepte cel mult un șef de stat comun, aflate timp de decenii în inferioritate față de liberalii susținători ai dualismului, au cîștigat acum în pondere și au obținut la alegerile parlamentare din 1905 majoritatea, sub forma unei „coaliții". Criza din jurul sistemului dualist a fost amplificată prin activitatea moștenitorului tronului, Franz Ferdinand, un adversar convins al soluției dualiste, care era în favoarea punerii în practică a unor concepte federale pentru întreaga monarhie. Unii dintre politicienii români de frunte întrețineau relații strînse cu Franz Ferdinand și cu cabinetul său din umbră, și i-au prezentat propriile lor proiecte pentru federalizarea monarhiei. Au păstrat o legătură strînsă și cu cercurile sprijinitoare ale moștenitorului tronului, care, după 1910, au condus negocierile între reprezentanții românilor și guvernul maghiar. În planurile lui Franz Ferdinand pentru o monarhie reorganizată, românilor le-a fost atribuit un rol important, respingerea dualismului din partea acestora găsindu-și astfel o confirmare în plus. Din acest motiv, și nu numai, tentativele de compromis cu Budapesta, în ciuda unor evoluții parțial pozitive, mai ales în privința dreptului de vot și a susținerii economice și culturale, rămîneau continu blocate, pînă ce izbucnirea primului război mondial a făcut imposibilă continuarea lor.

În viața politică a Ungariei existau poziții diferite, chiar opuse, față de problema naționalităților și a integrării acestora în statul maghiar ca entități politice colective. Din cercurile „radicalismului burghez" se puteau auzi deja voci care propăvăduiau coexistența

etniilor şi organizarea Transilvaniei ca o „Elveţie orientală". În general însă domina frica faţă de minorităţile etnice deoarece, în ciuda străduinţelor de maghiarizare, ponderea etniei maghiare se reducea, iar potenţialul economic, cultural şi educativ al naţionalităţilor cunoştea în acelaşi timp o creştere. O oarecare excepţie în acest context o reprezentau germanii din Transilvania, bine integraţi în viaţa politică maghiară şi, în ce-i priveşte datorită structurilor lor colective specifice, încercările de maghiarizare au rămas fără nici un rezultat. Loialitatea lor faţă de statul maghiar se afla în afara oricărei discuţii, dat fiind faptul că doar în coaliţie cu acesta ei se vedeau în măsură să se impună faţă de majoritatea pe care românii au atins-o, spre începutul secolului, chiar şi pe fostul Pământ Crăiesc. Astfel, saşii aveau o poziţie foarte rezervată faţă de introducerea votului universal, care era pus din ce în ce mai des în discuţie.

Din punct de vedere economic, Ungaria, şi astfel şi Transilvania, se dezvoltaseră destul de promiţător. Procesele de transformare din agricultură, dezvoltarea căilor de acces prin construirea de căi ferate sau apariţia şi succesul întreprinderilor industriale, începînd cu sfîrşitul secolului al XIX-lea, precum şi ascensiunea instituţiilor de credit şi a societăţilor de asigurare, în fine, extinderea îngrijirilor medicale sînt, toate, indicii pentru îmbunătăţirea standardului de viaţă, cel puţin la nivelul burgheziei şi al ţărănimii înstărite. Mobilitatea populaţiei creştea considerabil. Procesele de transformare în domeniul economiei şi crizele economice temporare, care loveau în primul rînd în meşteşuguri şi în surplusul de populaţie din zonele rurale, au produs valuri repetate de emigrare în America sau în România învecinată. Procesul modernizării în economie a dat naştere clasei muncitoare. Ea a rămas însă, ca şi mişcarea muncitorească, de altfel, neînsemnată din punct de vedere numeric. Legislaţia maghiară în domeniul religiei din anii 1890 a dus la o liberalizare durabilă a vieţii cotidiene. Datorită punerii treptate în aplicare a organizării uniforme a administraţiei şi a vieţii publice la nivelul întregii ţări, întregul proces s-a caracterizat, în ciuda tuturor

conflictelor cu naționalitățiile, prin stabilitate internă şi o funcționalitate remarcabilă. În general vorbind, dezvoltarea economică a Ungariei a atins în această perioadă nivelul Europei Centrale.

La izbucnirea războiului, în vara anului 1914, loialitatea tuturor etniilor din Transilvania şi Ungaria față de imperiu şi de coroană se afla în afara oricărui dubiu. Dezbaterile politice au continuat totuşi, după o întrerupere, însă poziția conducerii de partid a românilor din Transilvania a fost întărită de faptul că Puterile Centrale insistaseră asupra neutralității Regatului României sau încercaseră chiar să-l cîştige ca partener. Guvernul maghiar împiedica însă orice intervenție în favoarea românilor, mai ales dacă era venită de la Berlin, şi nu a admis decît ameliorări nesemnificative. Între timp, strădaniile româneşti venite dinspre Bucureşti de a dobîndi provincii învecinate, locuite preponderent de români, au găsit în acordurile din 1916 cu puterile Antantei o bază promițătoare: într-un tratat secret i-au fost garantate României Transilvania, Bucovina, Banatul şi chiar alte zone din estul Ungariei, ca răsplată în cazul intrării în război alături de Antantă.

Pe această bază a urmat, în vara anului 1916, declarația de război la adresa Imperiului Austro-Ungar, apoi invazia trupelor române în Transilvania, eveniment rămas un simplu episod, deoarece românii au fost destul de repede respinşi de armata austro-ungară şi mai ales de cea germană, iar ca o consecință, părți întinse ale României au ajuns sub controlul Puterilor Centrale. Cu toate că românii din Transilvania au salutat doar cu rezervă intrarea trupelor române în Transilvania, iar față de Monarhia Austro-Ungară se comportau, de regulă, loial sau măcar neutru, s-a ajuns la o acutizare a relațiilor dintre naționalități. Din partea guvernului ungar au fost luate măsuri ce se întreptau în mod special împotriva românilor, în timp ce saşii şi maghiarii se bucurau de o grijă deosebită. Povara impusă de acest lung război a fost în Transilvania într-adevăr apăsătoare, însă un declin al economiei nu a fost de remarcat, avînd loc chiar o modestă dezvoltare economică (cu excepția agriculturii).

Transilvania ca parte a României

VII. TRANSILVANIA CA PARTE A ROMÂNIEI

Alipirea la Regatul României

Posibilitatea unei alipiri a Transilvaniei la Regatul României a fost discutată, după cum s-a amintit, de ambele părți ale Carpaților, încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, deşi eventualitatea destrămării Monarhiei Austro-Ungare a fost socotită puțin probabilă, chiar şi în timpul războiului mondial. De aceea, inițial, numărul susținătorilor acestei idei în rîndul românilor din Ardeal a fost destul de redus, predominînd o atitudine de expectativă. Care dintre variante – alipirea la Regat sau autononomia regională în cadrul unei monarhii habsburgice redefinite – ar fi găsit mai degrabă consimțămîntul românilor din Transilvania şi din Ungaria va rămîne o necunoscută. În orice caz, tendința în direcția unei Românii Mari nu se manifesta atît de clar cum ar dori istoriografia naționalistă românească să se creadă. Evoluția evenimentelor care s-au precipitat în a doua jumătate a anului 1918 a dus pînă la urmă la clarificarea deciziei.

În faza pregătitoare a armistițiului cu puterile aliate, împăratul Carol I, care i-a urmat la tron în 1916 lui Franz Iosif, emite la 16 octombrie 1918 proclamația „Către popoarele mele", care reprezintă o ultimă încercare de salvare a imperiului său printr-o transformare federală şi prin aprobarea autodeterminării etnice. În urma formării unei adunări naționale germano-austriece, prin proclamarea Cehoslovaciei şi prin

separarea slavilor de sud, formațiunea statală a Habsburgilor s-a destrămat încă în decursul săptămînilor următoare. Doar două zile i-au fost necesare revoluției din Budapesta pentru a învinge, astfel încît la 1 noiembrie s-a format un guvern independent pentru Ungaria. Monarhia Austro-Ungară se afla astfel în plin proces de destrămare. Ordinea publică s-a prăbușit în majoritatea părților imperiului, fiind asigurată doar provizoriu, la nivel regional și local, de gărzi cetățenești.

Și popoarele din provinciile estice au reacționat prompt. La 31 octombrie s-a format în Budapesta Consiliul Național Român, care la 9 noiembrie cerea noului guvern al Ungariei predarea puterii în cele 26 de comitate estice care, luate ca întreg, erau locuite în majoritate de români. Negocierile purtate la Arad, la mijlocul lui noiembrie, între Consiliul Național Român și guvernul Ungariei care, la rîndul lui, oferea acum și autonomie regională, au rămas fără rezultat: armistițiul încheiat la 13 noiembrie între Ungaria și Antantă prevedea pentru Transilvania ocupație aliată pînă la linia Mureșului, astfel încît alipirea la Regatul României părea deja la această dată ca fiind cea mai probabilă opțiune. Cu doar o săptămînă mai tîrziu începea intrarea trupelor române în Transilvania. La începutul lui decembrie linia de demarcație de pe Mureș era atinsă, iar retragerea, respectiv dizolvarea unităților germane și austro-ungare și constelația politică prielnică au permis continuarea treptată a înaintării.

Sașii au format, la rîndul lor, deja în data de 2 noiembrie, un consiliu național propriu, care urma să reacționeze prompt la situația în continuă schimbare. Astfel, au urmat imediat convorbiri cu reprezentanți ai românilor. Decizia fundamentală a fost însă luată doar după Marea Adunare Națională a românilor de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, unde a fost proclamată aderarea românilor din „Transilvania"* la Regatul

* Conform înțelegerii actuale „Transilvania" cuprinde, pe lîngă Transilvania propriu-zisă, adică Ardealul, și Banatul, regiunea sătmăreană, Maramureșul și Crișana, deci toate ținuturile care pînă în acel moment aparțineau de Ungaria. În continuare vom folosi termenul în sensul noului său conținut, iar prin Transilvania istorică sau Ardeal vom face referire la teritoriul istoric al Transilvaniei.

României. Totodată, declarația de la Alba Iulia prevedea ample drepturi minoritare pentru „popoarele conlocuitoare". S-a trecut mai departe la formarea unui „Consiliu Dirigent pentru Transilvania", care prelua responsabilitatea guvernamentală pentru teritoriile din Ungaria locuite de români, activitatea sa desfăşurîndu-se în coordonare, dar încă independent de guvernul de la Bucureşti. Liderii din acest consiliu erau de obicei foşti deputați în Parlament care, în parte, avuseseră bune legături cu Franz Ferdinand. Cu saşii existau deja legături, parțial strînse, astfel încît, bazîndu-se pe declarația de la Alba Iulia, liderii saşi au putut lua în cursul lunii decembrie o decizie şi au proclamat, la propria Adunare Națională, din 8 ianuarie 1919, adeziunea poporului săsesc la România Mare. Prin aceasta saşii au sperat într-o mai bună asigurare a drepturilor lor ca minoritate, mai ales că, dată fiind ponderea lor numerică, cu puțin peste 200.000, s-au văzut constrînşi, din pricina introducerii votului universal, la o poziție defensivă. Pentru diplomația română, declarația săsească de adeziune a fost un real avantaj în cadrul negocierilor de pace

Episcopul Iuliu Hossu dă citire Declarației de la Alba Iulia

care tocmai începeau la Paris, pentru justificarea alipirii noilor provincii la Regat. Din punct de vedere demografic saşii reprezentau o cantitate neglijabilă; nu însă şi din cel economic.

Firește, pentru maghiarii din Transilvania decizia săsească era de neînțeles. Ei plecau de la premisa că de-abia conferința de pace va stabili noile granițe şi se pronunțau necondiționat pentru rămînerea la Ungaria. În plus, aveau încredere în aplicarea dreptului la autodeterminare al națiunilor, care a fost propovăduit de către aliați în timpul războiului. Majoritatea funcționarilor de stat de etnie maghiară a refuzat depunerea jurămîntului solicitat curînd pe constituția Regatului Român. Prin urmare, au fost nevoiți să renunțe la funcțiile deținute. În ajunul ocupării Clujului de către trupele române, o mare adunare a maghiarilor ținută la Cluj s-a pronunțat în favoarea rămînerii la Ungaria. În acea fază, în întreaga Transilvanie au avut loc – desigur, la nivel local –, dispute violente între naționalități, dar efectele lor au fost totuşi limitate. Important pentru evoluția ulterioară a fost faptul că o parte considerabilă a păturii conducătoare maghiare din sfera politică şi economică, mai ales nobilimea care poseda pămînt, s-a mutat în Ungaria propriu-zisă. Aceşti „optanți" nu au renunțat însă la pretențiile lor de proprietari funciari nici după exproprierile în urma reformei agrare din România. Disputa rezultată astfel între cele două state, la nivelul Ligii Națiunilor, avea să mențină tensionate relațiile interstatale şi interetnice româno-maghiare.

Ardealul era, în imaginarul colectiv al maghiarilor, una din provinciile centrale ale vechiului lor regat, avînd o importanță istorică deosebită. Pierderea acestei provincii şi stăpînirea ei de către românii aflați pînă acum, din punct de vedere social, pe o treaptă inferioară, era dincolo de puterea de imaginație a majorității maghiarilor, astfel încît reacția lor față de această evoluție era de nedumerire şi de neputință. Lipsa posibilității de a se impune şi, prin urmare, lipsa de acțiune au făcut extrem de dificil procesul de reorientare şi de adaptare pentru maghiarii din provinciile alipite României.

Anul 1919 a adus, pe lîngă lipsa materială vizibilă, mai ales

dezamăgiri şi dezmeticiri. În vreme ce politicienii români de frunte din Consiliul Dirigent nu au reuşit să realizeze concepţia lor asupra unui statut special al teritoriilor ce aparţinuseră înainte Ungariei şi a integrării lor treptate în România Mare, politicienii din Vechiul Regat au cîştigat o influenţă tot mai mare şi au inclus toate teritoriile nou dobîndite în sistemul de stat centralizat, conceput după modelul francez. Cu alipirea Transilvaniei, Bucovinei, Basarabiei şi Dobrogei de Sud la Regatul Român, teritoriul şi populaţia vechiului stat au fost mai mult decît dublate. O schimbare fundamentală s-a produs astfel în structura etnică şi demografică: în timp ce Vechiul Regat era în mare parte un stat agrar, cu structură monoetnică, noile teritorii ale României Mari erau regiuni multietnice cu un grad de urbanizare şi industrializare relativ ridicat faţă de cel din Regat. Structura etnică din Transilvania arăta la recensămîntul din 1930 astfel: 57,8% români (1910: 54%), 24,4% maghiari (1910: 31,7%), 9,8% germani (1910: 10,5%) şi alte grupuri mai mici, printre care evrei şi romi. Raportate la întregul teritoriu, minorităţile etnice formau totuşi aproape o treime din populaţie.

În cadrul statului naţional român

Dificultăţile insurmontabile întîmpinate de politicienii din Vechiul Regat în problema minorităţilor au ieşit la iveală deja în cadrul negocierilor de pace din 1919, cînd aceştia au refuzat să semneze Tratatul minorităţilor. De semnarea unor asemenea tratate pentru protecţia naţionalităţilor era condiţionată încheierea tratatelor de pace cu statele succesoare Monarhiei Austro-Ungare. Doar după un ultimatum dat de către aliaţi şi după demisia primului ministru de la Bucureşti a avut loc semnarea Tratatului minorităţilor de către un politician român de vază din Ardeal, care i-a urmat în funcţia de prim-ministru în decembrie 1919. Tratatul minorităţilor semnat cu România a fost singura reglementare care prevedea garanţii de protecţie pentru colectivităţile etnice, mai exact pentru secuii şi saşii din Transilvania. Un alt punct important a fost acordarea cetăţeniei evreilor, dat fiind

că în vechea Românie ei fuseseră excluşi de la cetăţenie pînă în acel moment. În general vorbind, pe primul loc se afla garantarea drepturilor individuale. Din punctul de vedere al dreptului internaţional, Transilvania a trecut la România abia prin tratatul de pace cu Ungaria, de la Trianon, din iunie 1920. Între timp, deja în noiembrie 1919, au avut loc primele alegeri parlamentare pe întreg teritoriul noii Românii. La aceste alegeri saşii au participat cu succes, în timp ce maghiarii s-au abţinut, optînd pentru pasivitatea politică, aşa cum au făcut românii din Ardeal după 1867. Consiliul Dirigent din Transilvania şi-a încheiat activitatea în primăvara anului 1920 şi a predat competenţele sale autorităţilor centrale române. Cu aceasta s-a încheiat prima treaptă a integrării administrative a noilor provincii – ideea unei autonomii de tranziţie pierzîndu-şi actualitatea, deşi unele norme de drept ale statelor predecesoare au fost menţinute pentru întreaga perioadă interbelică.

Obiceiurile politicienilor de la Bucureşti au însemnat pentru toţi ardelenii, indiferent cărei naţionalităţi îi aparţineau, o schimbare profundă de comportament: în centrul orientărilor politice nu se aflau programe, ci persoanele de la conducere, iar clientelismul şi nepotismul erau larg răspîndite. Corupţia şi bacşişul ocupau şi ele în viaţa politică un rol important. Elaborarea noii constituţii progresa foarte încet. Mai urgentă era realizarea unei reforme agrare, care le fusese promisă ţăranilor din Regat încă din timpul războiului şi care a fost deja pregătită pentru Transilvania de către Consiliul Dirigent. Dat fiind că, mai ales în noile provincii, proprietatea funciară era împărţită în mod inegal între etnii, românii posedînd partea cea mai redusă faţă de ponderea lor numerică, era inevitabil ca realizarea reformei să creeze impresia dezavantajării minorităţilor. În cazul maghiarilor şi saşilor din Ardeal – cu excepţia nobilimii, care avea mari proprietăţi funciare – au fost mai puţin afectaţi ţăranii, care aveau proprietăţi mici sau mijlocii, fiind mai mult afectate instituţiile culturale. De exemplu, Universitatea Naţiunii Săseşti, care încă

administra ca fundație resturi ale vechilor proprietăți, sau Biserica Catolică şi cea Reformată susțineau din aceste venituri părți majore ale învățământului confesional al minorităților, precum şi instituții sociale sau culturale. Acestora le-a fost sustrasă, prin exproprierea în cadrul reformei agrare, pînă la 85% din baza materială destinată acestor activități, între anii 1921-1924, astfel încît fenomene ample de criză în viața socială şi culturală a minorităților au devenit inevitabile, alimentînd sentimentul de respingere a noului stat.

La aceasta s-a adăugat faptul că promisiunile făcute locuitorilor neromâni ai țării în Declarația de la Alba Iulia din 1918 nu au fost respectate. Constituția, în sfîrşit adoptată în 1923, nu recunoştea decît un „stat național român unitar şi indivizibil" şi doar drepturi individuale. Drepturile colective, pentru care luptau maghiarii şi saşii, nu erau prevăzute. De asemenea, reglementările din Tratatul minorităților nu se regăseau în constituție.

Bisericii Ortodoxe îi revenea un statut special în constituție, ceea ce indica viitoarea orientare culturală a politicii de stat. Pentru locuitorii Transilvaniei, anexarea la România a adus şi din punct de vedere economic mai mult dezamăgiri: dacă la început mai exista speranța ca Transilvania să profite din avansarea de pe poziția de zonă periferică a vechii monarhii la una centrală în cadrul României Mari, s-a constatat, nu după mult timp, că politica

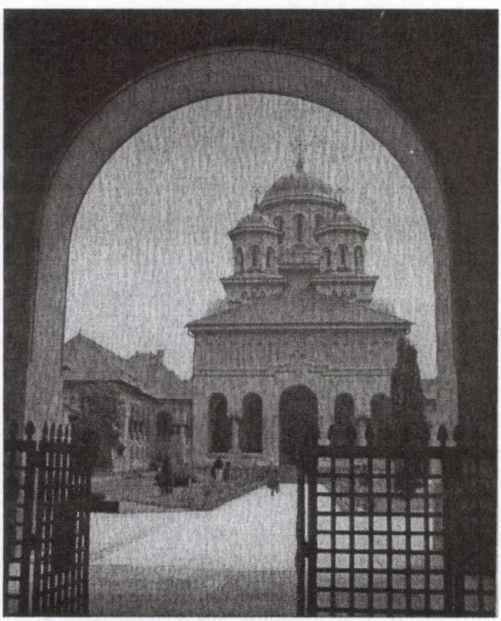

Catedrala ortodoxă din Alba Iulia

economică bucureşteană se concentra în primul rînd asupra susţinerii Vechiului Regat. Exista tendinţa unei nivelări în jos, la nivelul Vechiului Regat, care, din punct de vedere economic şi social, era mult mai puţin dezvoltat decît Transilvania, scopul principal fiind o uniformizare generală la nivelul întregului stat prin negarea particularităţilor regionale. Ca o nouă problemă socială a apărut în acest timp chestiunea muncitorimii industriale – în Ardeal şi Banat ceva mai accentuat, datorită gradului mai ridicat de industrializare faţă de celelalte părţi ale ţării. Mişcarea muncitorească şi social-democraţia erau relativ slab dezvoltate, iar cerinţele muncitorimii au fost pentru mult timp neglijate, rămînînd astfel nerezolvate.

În timp ce în Bucureşti se aflau la putere în mod necontestat aşa-numiţii liberali, un partid naţional-conservator dominat de familia de moşieri Brătianu şi ale cărui rădăcini se aflau în perioada formării statului român, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Ardeal şi în celelalte provincii vestice Partidul Naţional din Transilvania a rămas forul politic dominant şi cel mai popular al românilor. După ce ultimul s-a unit, în 1926, cu Partidul Ţărănesc din Vechiul Regat, Partidul „Naţional-Ţărănesc", cum se numea acum formaţiunea, a devenit al doilea partid ca importanţă în stat – cu speranţa de a aduce o schimbare la Bucureşti şi de a implementa o politică mai deschisă şi mai central-europeană. Politica economică „liberală" fusese caracterizată pînă atunci prin decizii restrictive în privinţa investiţiilor străine, determinate de ideea construirii economiei cu forţe proprii („prin noi înşine"). Politica externă se orienta cu înverşunare către păstrarea şi legitimarea achiziţiilor teritoriale. Împreună cu Cehoslovacia şi Iugoslavia, România, susţinută de Franţa, a format Mica Antantă împotriva Ungariei, care formulase deschis ca ţel politic revizuirea „Trianonului". De asemenea, Uniunea Sovietică şi Bulgaria nu recunoşteau nici ele pierderile lor teritoriale în favoarea României. Liga Naţiunilor de la Geneva a fost pentru România un alt for pentru apărarea intereselor proprii şi contracararea plîngerilor venite din

partea minorităților. Dorința legitimării cu orice preț a posesiei Transilvaniei – nu doar cu argumente demografice – a devenit o adevărată obsesie a politicii interne și externe românești: autorități și redacții, oameni de știință și instituții întregi erau preocupați de demonstrarea „dreptului istoric" al românilor asupra acestor teritorii și de prezentarea acestor rezultate, în mod propagandistic, atît poporului cît și străinătății. Ungaria a contraatacat vehement, punînd sub semnul întrebării ideea continuității românești și acuzînd încălcărea drepturilor minorităților, astfel încît „Chestiunea transilvăneană" a rămas și în perioada interbelică o problemă majoră ce evolua spre escaladare.

Viața parlamentară a României, o monarhie constituțională cu două camere parlamentare, se deosebea în anii douăzeci și treizeci cu mult de modelul occidental: era de la sine înțeles că partidul care primea de la rege sarcina de a forma un nou guvern și de a organiza noile alegeri (pe baza propriilor mijloace), să le și cîștige. Pentru partidul care dobîndea 40% din voturile electoratului era prevăzut așa-numitul „bonus electoral", prin care acesta avea dreptul la jumătate din mandatele parlamentare, la care se mai adăuga și numărul de mandate din cealaltă jumătate a fotoliilor parlamentare, atribuite în funcție de rezultatul efectiv al alegerilor. În consecință, partidul cîștigător nu avea de ce să se teamă de adversarii din parlament. În sfîrșit, fiecare nou guvern schimba de obicei la nivelul întregii țări o mare parte a funcționarilor de frunte sau favoriza proiecte economice proprii de anvergură, fapt ce nu stimula însă în nici un caz continuitatea necesară unei munci rodnice. Dezavantajoasă era și schimbarea foarte frecventă a guvernelor. Astfel, între anii 1919 și 1940 au existat – fără a pune la socoteală multiplele remanieri – peste treizeci de cabinete diferite.

Sașii au găsit posibilități ca, în interiorul acestui sistem, printr-un comportament politic pragmatic, să-și realizeze cel puțin o parte din interese. În baza structurilor lor organizatorice consacrate și a experienței lor politice, sașilor le-a revenit sarcina de a conduce

diferitele minorități germane ale României Mari – destul de diferite în ceea ce privește structura socială, istoria și confesiunea lor –, totalizînd însă peste 700.000 de etnici germani. Reprezentanții parlamentari ai germanilor au încheiat carteluri electorale cu partidul care era considerat în acel moment favorit, obținînd în schimbul susținerii politice – „disciplina electorală" a germanilor era de altfel vestită – anumite avantaje, interpretări mai blînde ale unor prevederi legislative dezavantajoase pentru germani și, nu în ultimul rînd, mandate parlamentare. Din cauza diferențelor istorice și confesionale între diversele grupuri de germani, cooperarea intragermană înceta, de regulă, odată cu atingerea scopurilor stabilite.

În ciuda ponderii demografice ridicate a minorităților etnice nu s-a ajuns decît foarte rar la o cooperare între ele. Din 1921 și maghiarii au participat în mod activ la viața politică a României, socotind că, pe termen mediu, schimbarea situației geopolitice create în urma tratatului de pace de la Trianon este puțin probabilă. În 1922, diversele curente politice s-au reunit, sub o platformă politică comună, în „Partidul Maghiar", susținut de clasa mijlocie, de aristocrație și sprijinit de Budapesta. Acest partid a luat parte la viitoarele alegeri, fie cu liste proprii, fie în alianțe cu partidele românești. O sigură dată, în 1927, s-a ajuns la o alianță electorală între maghiari și germani, într-un așa-numit bloc al minorităților, deoarece, datorită climatului antimaghiar dar nu și antigerman al politicii bucureștene, germanii se fereau de obicei de contacte prea strînse cu minoritatea maghiară. Țelurile politice ale maghiarilor din România, ai căror conducere le-a revenit și în acest caz ardelenilor, era, pe termen lung, asigurarea autonomiei regionale, administrative și etnice, iar pe termen scurt, tratamentul egal și înlăturarea măsurilor discriminatorii în domeniul economic, administrativ, cultural și în învățămînt.

Un schimb limitat maghiaro-german a avut loc în domeniul cultural și intelectual. Ideea „transilvanismului" – un curent care accentua caracterul aparte al Ardealului din punct de vedere cultural-regional

– găsea în rîndul maghiarilor din Ardeal un număr crescînd de susținători. Astfel au fost dezvoltate concepte referitoare la federalizarea țării și la o „Elveție transilvăneană". Avînd în vedere intervențiile autorităților române în învățămîntul maghiar, bine dezvoltat, și șicanele permanente cărora le erau supuse mai ales instituțiile culturale și asociațiile, s-a instalat și aici o atitudine defensivă față de influențele românești și o recurgere accentuată la valorile tradiționale. Politica de colonizare dusă la nivel de stat și aplicată cu mare succes țintea în primul rînd creșterea populației românești în acele zone din Ardeal și din vestul țării care erau locuite predominant de maghiari. În afară de aceasta, și minoritatea germană se străduia să „regermanizeze" insulele de coloniști germani maghiarizate anterior – precum cele din zona Sătmarului –, o inițiativă pe care statul nu o vedea chiar cu ochi răi, dat fiind că astfel era redus elementul maghiar.

Schimbarea de guvern din 1928 și preluarea puterii politice de către Partidul Național-Țărănesc, ce avea ca lideri îndeosebi români transilvăneni, nu a adus și transformările sperate: pe de o parte, structurile anchilozate, iar pe de alta, urmările crizei economice mondiale au împiedicat reformele necesare în domeniul politic, social și economic. Ridicarea stării de asediu pentru Transilvania imediat după preluarea puterii de către acest partid, situație în care se afla regiunea încă din timpul războiului, a avut caracterul unui semnal politic. Regele Carol al II-lea, ajuns pe tron în 1930, înclina spre decizii îndîrjite și autoritare, tinzînd spre un sistem de dictatură personală. Cabinetul de tehnocrați numit de el în 1931 nu a reușit să rezolve problemele economice și financiare grave ale țării. La fel de puțin a reușit subsecretariatul de stat, creat de guvern și condus de un sas, să elaboreze mult-așteptatul statut al minorităților. Diferitele oficii pentru minorități, reînființate de repetate ori, aveau drept principal scop concentrarea și respingerea cererilor minorităților și nicidecum soluționarea lor, precum și diminuarea impactului politic extern al problemei.

Radicalizare politică

Radicalizarea politică în România concomitent cu răspîndirea curentelor fasciste în Europa Centrală şi de Vest, îşi avea rădăcinile în imoralitatea politică, în corupţia larg răspîndită şi în neglijarea problemelor sociale, găsindu-şi, începînd cu anii treizeci, expresia cea mai evidentă în acţiunile „Legiunii Arhanghelului Mihail", numită şi „Garda de Fier". Bazîndu-se pe ideologia mistică românească de factură popular-religioasă, aceasta susţinea o politică naţională „curată", cu tendinţe evident antisemite. Adepţii ei proveneau în mare parte din zona Vechiului Regat. În regiunile multietnice, chiar dacă se puteau întîlni şi unele relaţii încordate între diferitele grupuri naţionale, aceste relaţii degenerau doar rareori către manifestări radicale. Astfel, în perioada respectivă, nici evreii din oraşele ardelene încă nu erau marginalizaţi, deşi sferele de viaţă ale comunităţilor etnice erau clar delimitate una faţă de cealaltă.

Dictatura regală impusă în 1938 de către Carol al II-lea a fost o expresie a dezgustului faţă de democraţie, deoarece parlamentul şi partidele nu reuşiseră să rezolve nici una dintre problemele apăsătoare ale vremii: dezorganizarea finanţelor statului pînă la insolvabilitate repetată, inflaţia, şomajul şi neliniştea socială au fost caracteristicile epocii. În paralel cu combaterea mişcării fasciste în interior, a avut loc o apropiere a României faţă de Germania hitleristă, care rezervase ţării din sud-estul Europei un loc important în cadrul politicii economice germane. După ce această politică de balans a lui Carol al II-lea, orientată către păstrarea independenţei şi integrităţii teritoriale a României, s-a dovedit a fi o iluzie, iar el a fost nevoit să consimtă cedarea Basarabiei şi a părţii de nord a Bucovinei către Uniunea Sovietică şi, mai apoi, a Transilvaniei de Nord către Ungaria, regele a pierdut orice bază de susţinere şi, în 1940, a fost nevoit să cedeze puterea.

În România s-a instalat apoi dictatura militară a mareşalului Ion Antonescu, la început încă cu participarea „Gărzii de Fier". Satelizarea României în relaţia cu Germania a devenit acum din ce în ce mai

evidentă. Începînd cu sfîrşitul anul 1940 în ţară se aflau trupe germane de instruire militară, iar minoritatea germană a obţinut pentru prima dată un statut colectiv special. Participarea României la atacul asupra Uniunii Sovietice, în 1941, corespundea politicii revizioniste româneşti. Antisemitismul era parte integrantă a programului politic al dictaturii antonesciene, deşi avea înainte de toate motive sociale şi culturale şi doar în al doilea rînd de natură rasistă. În timp ce în Transilvania de Sud măsurile împotriva evreilor s-au limitat la marginalizarea şi discriminarea lor, în alte părţi ale ţării, ca de exemplu în Bucovina sau Transnistria, au avut loc şi pogromuri. În Transilvania de Nord ca şi în alte părţi ale Ungariei, care devenise şi ea unul dintre sateliţii lui Hitler, au avut loc spre sfîrşitul războiului persecuţii şi deportări ale evreilor, cele mai multe urmate de exterminarea lor în lagărele de concentrare germane.

Clerici saşi, opozanţi ai naţional-socialismului

În rîndurile maghiarilor din Transilvania – ca şi în Ungaria –, tendinţele revizioniste au cîştigat în amploare de-a lungul anilor treizeci, alături de nemulţumirea crescîndă faţă de situaţia politică internă, deşi majoritatea maghiarilor ardeleni acceptase între timp apartenenţa la România şi începea să demonstreze o atitudine constructivă faţă de noul stat. Aceasta nu a însemnat nicidecum că ei nu au salutat cedarea Transilvaniei de Nord şi a Secuimii către Ungaria, act impus în 1940, prin dictatul de la Viena, de către Puterile Axei, Germania şi Italia. Majoritatea zonelor din Transilvania locuite preponderent de către maghiari au devenit astfel, pînă după sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, parte a Ungariei, la fel ca şi numeroase zone locuite preponderent de români (în nord, de exemplu) sau de către saşii nord-transilvăneni, precum zona Bistriţei şi a Reghinului. Aceste circumstanţe au hrănit antagonismul maghiaro-român, deoarece românii, care reproşau maghiarilor tendinţe revanşarde, îşi vedeau astfel confirmate temerile şi, deci, atitudinea de respingere.

Radicalismul politic se manifesta în Ardeal, în modul cel mai evident, în rîndul saşilor. Orientarea saşilor spre Germania devenise dominantă încă din 1870 şi afla acum, din cauza deziluzionării generale a saşilor în noul stat şi a transformărilor sociale, o accentuare considerabilă. Curentele populare ale anilor douăzeci au căpătat în perioada de după 1930 un pronunţat caracter naţional-socialist, adaptat tradiţiilor săseşti, impunîndu-se definitiv în 1933. În tabăra naţional-socialistă s-a ivit o dispută ideologică aprigă, care s-a extins asupra tuturor germanilor din România. Românii, maghiarii şi evreii au privit cu sentimente de înstrăinare derularea acestui conflict, a cărui aplanare nu a reuşit nici prin mijlocirea parlamentarilor germani de la Bucureşti, dispuşi la compromis. El va fi soluţionat abia printr-o intervenţie directă a Reichului German, la sfîrşitul anilor treizeci, urmînd ca în anii 1940-1944 „Grupul Etnic German din România" să fie, ideologic şi organizatoric, în întregime dirijat de la Berlin. În baza unei convenţii germano-române a avut loc, începînd din 1943, înrolarea bărbaţilor

apți de luptă care aparțineau minorității germane în trupele combatante ale SS (Waffen-SS), și nu în unitățile române.

În timpul regimului comunist

Dictatura militară din România a luat sfîrșit odată cu întoarcerea armelor de partea puterilor aliate, ordonată de regele Mihai la 23 august 1944. Retragerii armatei germane i-a urmat, încă în cursul toamnei, ocuparea țării de către trupele sovietice, care în curînd au traversat și granița de atunci cu Ungaria, care trecea prin inima Transilvaniei (în urma cedării de la Viena). Războiul propriu-zis s-a sfîrșit astfel în toamna anului 1944, atît în România, cît și în Transilvania. Venirea comuniștilor la putere, în martie 1945, marchează însă începutul persecutării fostelor clase conducătoare, ce se va întinde pe mai mulți ani. Politicienii burghezi ai perioadei interbelice, care încercau să își reorganizeze partidele, au devenit în mod succesiv prizonieri ai noului regim împreună cu micii functionari, reprezentanți ai vieții economice sau intelectuali, chiar dacă aceștia erau adversari ai dictaturii de dreapta. Țara, al cărei șef de stat era un rege, dar care avea un guvern comunist, reprezenta un paradox, ce s-a izolat în scurt timp de lumea externă. Transilvania de Nord a fost reanexată României, prin ocupație militară, deja din 1945, însă confirmarea în baza dreptului internațional a avut loc abia în cadrul Conferinței de Pace de la Paris din 1947.

Începînd cu dominația comunistă, observarea trăsăturilor de dezvoltare regionale va fi din ce în ce mai dificilă: pe de o parte, din cauza politicii dictatoriale de uniformizare și a împiedicării oricărei dezvoltări particulare, iar pe de altă parte, din cauza lipsei aproape complete a unor cercetări științifice în această problemă, care să poată fi valorificate. Anumite particularități pot fi totuși constatate pe baza diferențelor de structură etnică a populației, precum și a amprentei istorico-culturale și religioase, diferite de la o regiune la alta. Calitatea relațiilor dintre naționalități și națiunea de stat a fost de asemenea

impusă, din acest moment, de către ideologia socialistă, la fel ca şi cea dintre „ţările surori" – România şi Ungaria. Diferenţele istorice au fost evitate şi negate în mod consecvent.

În perioada imediat postbelică doar germanilor li s-a atribuit o vină colectivă. În timp ce saşii din nordul Transilvaniei, care aparţinea Ungariei, s-au refugiat din calea trupelor sovietice în convoaie, înspre vest, saşii din restul Transilvaniei au rămas în locurile natale. Soarta de a fi izgoniţi i-a ocolit, însă ei s-au aflat printre cei dintîi care au fost expropriaţi şi cărora le-au fost suspendate pentru un timp drepturile cetăţeneşti. Se adaugă, apoi, deportarea germanilor apţi de muncă din România în Uniunea Sovietică, la începutul anului 1945. Ca instituţie, le-a rămas saşilor doar Biserica Luterană care, deşi a fost nevoită şi ea să se conformeze regimului, sub un nou episcop, totuşi a intervenit, în limita posibilităţilor, pentru minoritatea germană. O viaţă culturală strict reglementată începea să se contureze treptat pentru ei, de la începutul anilor cincizeci. O schimbare fundamentală a însemnat pentru saşi mai ales întreruperea relaţiilor şi a schimbului cu Vestul, în special cu Germania – una dintre cele mai importante premise ale vieţii lor culturale şi sociale încă din evul mediu. La toate acestea, în fine, s-a adăugat pierderea deplină a unei componente-cheie din conştiinţa colectivă, anume pierderea definitivă a propriei baze economice, ceea ce a avut drept urmare dezrădăcinarea şi lipsa de relaţie cu statul în care trăiau.

În schimb, întrucîtva minoritatea maghiară a putut obţine după război o îmbunătăţire relativă a situaţiei proprii, deoarece, pe de o parte, prim-ministrul năzuia spre o convieţuire paşnică, iar pe de altă parte, numeroşi maghiari se aflau în echipa de conducere a comuniştilor. Totuşi, trebuie precizat că nu exista o afinitate generală faţă de noul regim, ci, mai degrabă, se manifestau efectele tîrzii ale numărului relativ mare de minoritari înregimentaţi în mişcarea muncitorească de dinaintea războiului. Deja la începutul anului 1945 a fost (re-)înfiinţată universitatea cu limbă de predare maghiară la

Cluj, din 1947 apărea la Bucureşti un cotidian maghiar, iar în 1948 a fost inaugurată opera maghiară din Cluj. În baza ideologiei înfrăţirii comuniste a fost încheiat în acelaşi an un tratat de prietenie între România şi Ungaria, care avea menirea de a acoperi sau poate chiar de a reduce animozităţile existente. A fost totuşi nevoie de presiune sovietică pentru înfiinţarea în 1952 a „Regiunii Autonome Maghiare", care cuprindea în principal zona din mijlocul şi estul Ardealului, Secuimea, sediul administrativ fiind Tîrgu-Mureşul. Acest teritoriu beneficia în realitate de puţine drepturi de autonomie, dar măcar oferea unei părţi a maghiarilor din Transilvania un cadru modest pentru desfăşurarea unei vieţi culturale proprii. Aceste posibilităţi au fost din ce în ce mai mult îngrădite începînd din 1956 cînd, în timpul revoluţiei din Ungaria, au avut loc în România, mai ales în rîndurile maghiarilor, manifestaţii de simpatie faţă de revoluţia din ţara vecină. Un semn clar în noua direcţie a fost fuziunea, în 1959, a celor două universităţi clujene, cea cu limbă de predare maghiară şi cea cu limbă de predare română, apoi, în 1960, reorganizarea Regiunii Autonome Maghiare în defavoarea etniei maghiare. Dizolvarea ei definitivă a avut loc în cadrul reformei administrative generale din 1968.

În 1948, după abdicarea forţată a regelui Mihai I şi după proclamarea republicii, s-a produs în România o intensificare a persecuţiilor îndreptate contra religiei şi a bisericilor. Biserica Greco-Catolică, care îşi avea rădăcinile în Ardeal, a fost desfiinţată, averea ei fiind dată în mare parte bisericii ortodoxe, obţinîndu-se astfel pentru români o organizaţie bisericească unitară în întreaga ţară, cu structurile centrale la Bucureşti. Măsurile luate de conducerea comunistă afectau minorităţile naţionale în mod deosebit, deoarece, prin exproprierea învăţămîntului confesional, au fost lipsite de un domeniu crucial pentru întreaga lor viaţă culturală. În acelaşi timp a fost reorganizat învăţămîntul de stat în mod uniform, după principii ideologice. Biserica ortodoxă, în schimb, a preluat treptat rolul de biserică de stat şi sub regimul comunist: chiar dacă prin constituţia de la 1948 i-a fost anulată poziţia privilegiată

de pînă atunci, ca biserică a naţiunii majoritare nu numai că era tolerată, dar a acceptat să se lase folosită în mod abuziv în scopurile propagandei de stat şi, mai tîrziu, a celei naţionaliste, colaborînd cu nomenclatura, nu în ultimul rînd din cauza avantajelor obţinute în urma desfiinţării forţate a Bisericii Greco-Catolice, după modelul sovietic. Preoţii şi creştinii angajaţi ai bisericilor minorităţilor ca şi ai Bisericii Unite au fost consideraţi un pericol pentru stat din cauza legăturilor cu străinătatea, uneori şi peste „Cortina de Fier", şi expuşi repetatelor valuri de persecuţii. Teroarea stalinistă a lovit în mai multe valuri întreaga elită spirituală şi intelectuală a ţării, eliminînd-o, reducînd-o la tăcere sau forţînd-o să emigreze.

Mult discutata „deviere" a României în cadrul taberei comuniste şi-a avut începuturile deja în anii cincizeci. Semne evidente pentru această cale proprie au fost neaplicarea destalinizării după 1956 şi retragerea trupelor sovietice din România în 1958. Mai ales faţă de Occident se tindea spre demonstrarea independenţei sau chiar a distanţei faţă de Uniunea Sovietică. Devierea românească s-a remarcat mai ales prin ascensiunea unei ideologii naţionale proprii. Atîta timp cît domina influenţa sovietică, s-a pus accentul pe elementul slav în istoria şi cultura română, în timp ce, începînd de la sfîrşitul anilor cinzeci, sub influenţa şefului Partidului Comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, s-a instalat un nou curs orientat spre o ideologie naţionalistă românească, care se baza pe teoria continuităţii daco-romane pe care a ridicat-o în cele din urmă la rangul de dogmă. Astfel s-a ajuns la o combinaţie stranie a structurilor stalinist-autoritare cu ideologia naţionalistă, pentru a cărei justificare istorică şi răspîndire propagandistică ştiinţa, mass-media şi întregul învăţămînt trebuiau să-şi aducă necondiţionat aportul.

Presiunea asimilării, exercitată asupra întregii populaţii, a sporit în continuare şi în anii şaizeci, atît sub raport etnic, cît şi social. Ca şi în celelalte democraţii populare, susţinerea tineretului de „origine sănătoasă", adică de proveniență muncitorească sau ţărănească, şi

piedicile ridicate împotriva tineretului de origine burgheză au stat la baza unei treptate, dar cuprinzătoare nivelări a societății. În acest context se înscrie şi intensificarea politicii de colonizare dirijată a teritoriilor locuite de minorități cu români aduşi din provinciile Vechiului Regat, reluîndu-se astfel practica din perioada interbelică. Prin sistemul de repartizare a locurilor de muncă, absolventii care aparțineau unei minorități naționale erau trimişi în mod sistematic în părți ale țării care nu erau locuite de minoritari. Au sporit vizibil restricțiile în domeniul învățămîntului şi al culturii. Încercările de liberă exprimare au fost reprimate în mod mult mai brutal decît în majoritatea țărilor vecine, mai ales cu ajutorul unui aparat opresiv de securitate, a cărui rețea de informatori îşi întindea tentaculele în întreaga societate.

În contradicție cu propaganda oficială, care promova în exterior o imagine armonioasă a relațiilor interetnice, a început în această perioadă un proces treptat de dizolvare a micilor minorități. Evreii, al căror număr a scăzut considerabil în urma prigonirii, refugierii şi emigrării lor din timpul celui de-al doilea război mondial şi imediat după aceea, căutau în continuare să emigreze, mai ales în Israel. Prin îngreunarea artificială a acestei dorințe, statul român a făcut să crească prețul de răscumpărare plătit de statul Israel pentru fiecare evreu. Pînă în anii şaptezeci, marea majoritate a evreilor părăsise deja țara. Un model asemănător s-a aplicat mai tîrziu şi pentru germanii din țară. Compatrioții lor din Germania, adică organizațiile celor plecați mai devreme, făceau încă din anii cincizeci presiuni asupra guvernului vest-german ca acesta să susțină aşa-numita reîntregire familială şi să intervină la București pentru permiterea emigrării, sprijinind astfel dorințele celor implicați. În timpul anilor cincizeci şi şaizeci au existat doar cazuri rare de emigrare. Numărul lor a crescut treptat începînd cu sfîrşitul anilor şaizeci şi a putut fi fixat, printr-un acord între România şi R. F. Germania, din 1978, la un contingent de aproximativ 10.000 pînă la 11.000 de persoane anual, cu care ocazie s-au fixat şi

aşa-numitele plăţi compensatorii pentru fiecare emigrant. Dorinţa de emigrare, la început doar latentă, creştea însă concomitent cu numărul din ce în ce mai mare al celor plecaţi deja din ţară. Orientarea exclusivă a emigranţilor spre Germania de Vest nu se datorează în mod evident doar dezvoltării unei conştiinţe germane şi aversiunii faţă de politica de stînga, ci, la rîndul lor, considerentele economice au avut în această decizie un rol important.

Alte minorităţi mai mici – ca armenii, spre exemplu, care în perioada interbelică făceau parte în mod firesc din imaginea Ardealului – au emigrat sau au fost asimilate. Resturile rămase în urma acestor procese de asimilare aveau să ducă o viaţă comunitară retrasă, singurul criteriu de deosebire faţă de populaţia majoritară rămînînd acum confesiunea religioasă proprie. O altă grupă de populaţie, care după al doilea război mondial ieşea tot mai mult în evidenţă, era cea a romilor. Acestei populaţii, mult dezavantajată din punct de vedere social, i-au fost oferite imediat după război posibilităţi de

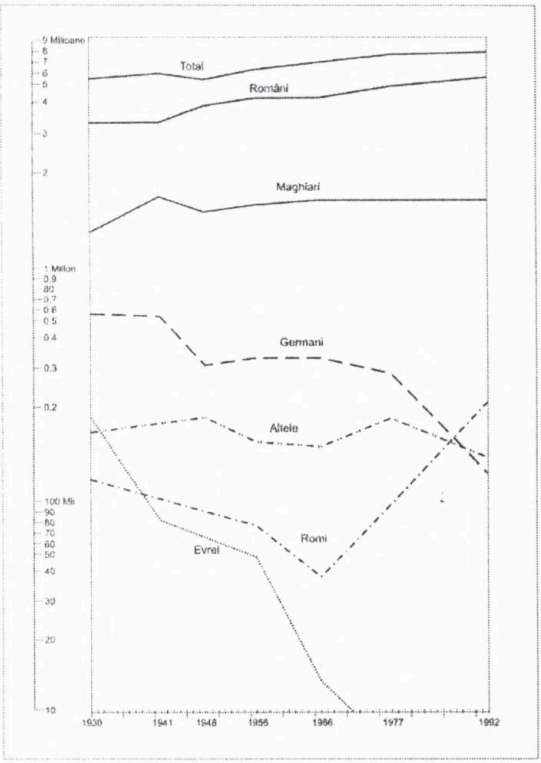

Locuitorii Transilvaniei după naţionalitate (1930-1992)

Sursă: Ernst Wagner: Ethnische und religiöse Minderheiten in Transsilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992. In: ZfSL 18 (1995), 53

dezvoltare, de exemplu, prin acordare de pământ în cadrul reformei agrare. Disprețul din partea societății românești și marile diferențe culturale dintre romi și mediul în care trăiau, au făcut ca aceștia să fie în curînd din nou evitați și considerați ca neintegrabili în societate. Creșterea lor numerică excepțională a neliniștit restul populației, dar și organele statutului. Abia Ceaușescu a înțeles că prin acaparararea romilor în favoarea etniei majoritare poate fi mărită considerabil ponderea demografică a românilor. Încercările repetate de integrare, uneori forțate, au dat greș, iar susținerea particularității lor culturale nici nu a fost luată în considerare. În același timp, statul a dezvoltat unele metode pentru reducerea statistică a procentajelor de populație minoritară, în mod special prin fragmentarea marilor etnii cu prilejul recensàmintelor. Se putea alege, în acest caz, de exemplu, între termenii: maghiar sau secui, german sau sas, reducîndu-se astfel ponderea grupului principal (cel maghiar sau cel german). Un exemplu interesant pentru politica românească față de naționalități este tratarea problemei ceangăilor, secui sau maghiari preponderent catolici care au emigrat din Ardeal în Moldova, în evul mediu tîrziu și în epoca modernă timpurie, păstrîndu-și pînă astăzi formele de viață arhaice și conștiința de sine aparte. Românizarea lor a fost impusă în mod sistematic prin inversarea cauzalităților istorice, biserica catolică din Moldova lăsîndu-se instrumentalizată în mod voluntar în acest scop.

Nicolae Ceaușescu, care în 1965 a devenit secretarul general al Partidului Comunist și care în anii următori a reunit toate funcțiile importante – împreună cu cea nou creată de președinte al statului – în persoana sa, a intensificat înscenarea de manevre menite să înșele Occidentul asupra așa-numitei „devieri românești". Eliminarea Regiunii Autonome Maghiare, care s-a produs prin reforma administrativă din 1968, a fost curînd uitată datorită atitudinii critice a lui Ceaușescu față de înăbușirea „Primăverii de la Praga" și datorită neparticipării României la invazia trupelor pactului de la Varșovia în Cehoslovacia. România era renumită pînă la mijlocul anilor șaptezeci

ca o țară care tindea spre creșterea independenței sale față de Uniunea Sovietică și demnă de sprijinul Occidentului datorită mai multor factori: o politică externă care în aparență se împotrivea directivelor de la Moscova, o anumită deschidere economică, stabilirea de relații diplomatice cu Republica Federală Germania, fiind primul stat din blocul țărilor socialiste care făcea acest lucru, și o temporară liberalizare față de intelectualitate și minorități – de exemplu, prin promovarea domeniului cultural sau prin formarea în 1968 a „Consiliilor Oamenilor Muncii" ale diferitelor naționalități, ca un simulacru de reprezentare a acestora. Succesul acestei strategii s-a remarcat în nepăsarea Occidentului față de cele ce urmau să se petreacă pe plan intern în România anilor șaptezeci și optzeci. Reînnoirea tratatului de prietenie româno-maghiar în 1972 și înfrățirea la ordin a naționalităților cu națiunea de stat, impusă de sus, nu au făcut decît să întărească această tendință.

După anul 1971, cînd a fost declanșată, după modelul chinez, un fel de mini-revoluție culturală, au fost luate măsuri care îngrădeau din nou dreptul la liberă circulație, la libera exprimare a opiniei și drepturile minorităților. Astfel a fost redusă posibilitatea organizării claselor școlare în limba maternă a minorităților, numărul materiilor școlare predate în limba română a fost mărit în mod forțat, folosirea numelor neromânești în denumirea localităților a fost instantaneu interzisă, posibilitățile de vizitare și călătorie în și din străinătate au fost îngrădite, iar sub pretextul ocrotirii patrimoniului cultural național au fost confiscate numeroase bunuri culturale care se aflau în proprietatea bisericilor sau a persoanelor private etc. Ultimele măsuri au lovit minoritățile etnice și religioase mai mult decît populația majoritară, deoarece ele depindeau în mod vital de schimbul intelectual cu străinătatea, fiindu-le totodată sustrase părți însemnate ale bunurilor culturale proprii, fondatoare ale identității lor culturale și a căror valoare simbolică depășea adesea valoarea lor reală.

Conștiința de sine a românilor din provinciile vestice, spre

exemplu din Ardeal, se schimbase cu timpul şi se afla tot mai mult sub influenţa ideologiei naţionaliste româneşti propagate la nivel de stat. Au dispărut cunoştinţele despre, şi astfel şi înţelegerea pentru, deosebirile datorate evoluţiei istorice a regiunii. Ele au fost înlocuite de credinţa într-o colonizare daco-romană neîntreruptă, mai ales pe pământul Ardealului, care ar fi fost continu expus cuceririlor şi ocupririi de către unele popoare străine. Interpretarea istorică – de la cercetarea universitară pînă la manualele şcolare – pleca de la axioma aşa-numitelor „trei ţări româneşti" (cu referire la Ţara Românească, Moldova şi Transilvania), construind o istorie cît se poate de unitară a întregului teritoriu românesc de astăzi şi minimalizînd, trecînd sub tăcere sau deformînd de-a dreptul istoria politică a Ardealului. Ea devenise, într-un fel, o anexă a principatelor din sud şi est, personalităţilor conducătoare ale acestora acordîndu-li-se o importanţă panromânească. La acestea s-a adăugat revitalizarea culturii populare româneşti, în speţă cea rurală, care marca acum conştiinţa naţională încă şi mai mult. Şi aici se observă faptul că tradiţiile fostelor provincii habsburgice din vest au fost neglijate intenţionat, iar tradiţiile orientale extracarpatice au fost împinse în prim-plan. Scopul uniformizării naţional-culturale a fost de a distrage atenţia de la diferenţele existente şi de a le elimina din conştiinţa societăţii.

Politica de industrializare începută curînd după al doilea război mondial a fost din nou forţată în a doua jumătate a anilor şaizeci. Migraţia din zona rurală a dus la o creştere rapidă a oraşelor, în care în curînd trăia jumătate din populaţia ţării (faţă de o treime înaintea celui de-al doilea război mondial). În Ardeal, mai ales Braşovul şi Clujul s-au mărit în mod exploziv, în 1990 ajungînd, în final, la aproximativ 300.000 de locuitori fiecare (faţă de aproape 60.000 şi, respectiv, 100.000 pe la 1930). Dar şi oraşe mai mici sau tîrguri au fost stimulate din punct de vedere industrial, mediul rural fiind însă puternic neglijat. A fost împiedicat orice tip de iniţiativă privată, iar întreaga economie a ţării era dirijată şi controlată în mod centralizat.

Pentru noii orășeni veniți de la țară, locuințele din blocurile care apăreau peste tot, ca ciupercile după ploaie, reprezentau, desigur, o ridicare esențială a nivelului lor de trai, însă acesta a rămas în general cu mult în urmă, chiar față de celelalte țări din tabăra comunistă. Proasta gospodărire, corupția și o politică exagerată de export au cauzat, deja la mijlocul anilor șaptezeci, primele lipsuri în aprovizionarea alimentară, care a ajuns pînă în 1989 din ce în ce mai insuficientă. La aceasta s-a adăugat, la începutul anilor optzeci, o criză extraordinară în domeniul energetic și incapacitatea de plată a țării față de creditorii occidentali. Într-o anumită continuitate stranie a cursului politic al „liberalilor" interbelici se înscria și noua maximă a conducerii statului: însănătoșirea economică prin „forță proprie", devenită acum țelul suprem. În consecință, se tindea spre achitarea totală a datoriilor externe pentru a păstra independența economică și politică, ceea ce întrecea orice imaginație a țărilor occidentale. Cînd au fost achitate în intregime datoriile externe ale României, în primăvara anului 1989, țara era ruinată din punct de vedere economic, populația era, după ani în șir de lipsuri, stoarsă de puteri, iar capetele cele mai capabile emigraseră. Ceaușescu și imensul său aparat erau, chiar și în cadrul taberei comuniste, izolați din cauza opoziției lor profunde față de reforme.

Pînă în 1990, populația țării a atins aproximativ 22 de milioane, și aceasta în ciuda emigrării, nu doar a germanilor și evreilor, ci și a multor maghiari și a românilor înșiși, mai ales a elitei. Numărul locuitorilor de pe teritoriul Transilvaniei istorice se ridica la circa șase milioane. În mass-media Europei Occidentale, România a produs mare vîlvă în anii optzeci prin politica distrugerii satelor, numită „sistematizare". Vechile structuri sătești urmau să fie rase, iar locuitorii strămutați în mari centre agroindustriale. Cu toate că primele aplicări ale acestui program s-au petrecut în împrejurimile Bucureștiului, minoritățile etnice, mai ales cele din Ardeal și Banat, vedeau în sistematizare o măsură care tindea spre distrugerea definitivă a bazei

lor sociale şi culturale, cu scopul asimilării totale. Regimul ceauşist, care între timp şi-a pierdut cu totul vechiul renume, din cauza violării drepturilor omului, a ajuns, prin programul de sistematizare, ţinta criticilor internaţionale.

A apărut din nou pe ordinea de zi şi vechea „chestiune transilvană". Odată cu accentuarea oprimării maghiarilor din România, Ungaria, care se deschidea treptat către Occident după 1985, a rupt tăcerea şi a redescoperit rolul său de protector al maghiarilor din străinătate. Conducerea Ungariei a fost împinsă spre o poziţie critică faţă de România, nu în ultimul rînd din cauza zecilor de mii de refugiaţi maghiari din România, care treceau, de la mijlocul anilor optzeci, în număr din ce în ce mai mare, frontiera verde spre Ungaria. Închiderea consulatului maghiar din Cluj cu puţin timp înaintea evenimentelor din decembrie a fost un alt semn al înrăutăţirii rapide a relaţiilor româno-maghiare.

După ruptura din 1989/ 1990

Prăbuşirea regimului de opresiune politică şi economică din România, opresiune dusă pînă la insuportabil, s-a declanşat în urma căderii regimurilor comuniste din Berlinul de Est şi din Praga. Punctul de pornire al schimbării revoluţionare a fost un preot reformat maghiar din Timişoara, care protesta împotriva represaliilor statului. Scînteia a sărit repede din Banat în Ardeal, iar de acolo în capitală. În cadrul acestei ridicări în masă resimţite de populaţie ca o revoluţie adevărată, s-a ajuns la o înfrăţire a naţionalităţilor, mai ales la una româno-maghiară. Astfel, în programul Frontului Salvării Naţionale, care s-a format în momentul prăbuşirii regimului ceauşist, au fost incluse garanţii faţă de minorităţile naţionale, asemănătoare celor din declaraţia de la Alba Iulia din 1918.

Transformarea României într-un stat democratic şi pluralist înaintează greu faţă de ritmul schimbării observat în alte ţări ale fostului bloc comunist, deoarece vechile structuri şi mentalităţi nu permit o schimbare

rapidă. În baza noii lor orientări „socialiste", în parte social-democrate, vechii comuniști au ieșit învingători la alegerile parlamentare și prezidențiale din mai 1990, cu o majoritate absolută a mandatelor parlamentare și cu Ion Iliescu ca președinte al țării. Pe parcurs, aceștia aveau să arate, drept consecință a tradițiilor autoritare moștenite de la vechiul regim, unele înclinații temporare spre o colaborare cu naționaliștii de extremă dreapta. În timp ce maghiarii au început să-și reconstruiască viața lor colectivă, politică și culturală, cei aflați la guvernare nu au întreprins nimic pentru a reduce tensiunile etnice. Animozitățile naționale, existente și în timpul comunismului, dar reprimate în acea perioadă, au reizbucnit în curînd după euforia din zilele revoluției. În martie 1990, tensiunile dintre maghiari și români s-au descărcat la Târgu-Mureș sub forma unor confruntări sîngeroase. Înlocuirea din funcție, printr-o ordonanță guvernamentală, în vara anului 1992, a prefecților maghiari din două județe din zona secuiască, locuite în majoritate de maghiari, cu prefecți români a produs din nou valuri de naționalism.

Conform constituției din 1991, fiecare grup etnic are dreptul la cel puțin un reprezentant în Camera Deputaților, chiar dacă acesta nu întruneste suficiente voturi pentru a obține un mandat. A fost astfel creat un grup de circa 15 deputați, care deseori reprezintă grupuri etnice readuse la viață în mod artificial și care de mult timp au fost aproape complet asimilate.

Diferite mișcări naționaliste românești atîță din 1990 sistematic ura față de maghiari și se angajează, printr-un vocabular de tip „vocea sîngelui și a pămîntului" (Blut und Boden), amintind de mișcările fasciste sau naziste, pentru o Transilvanie românească, eliberată de maghiari. Sînt de remarcat aici două fenomene interesante: susținătorii acestor idei se găsesc și în zone lipsite de minorități etnice, iar mișcarea se bucură de o popularitate sporită în rîndurile noilor veniți în Transilvania. Unul din candidații uneia dintre aceste mișcări a obținut la alegerile prezidențiale din 1992 chiar un sfert din voturile din Transilvania. Deși din partea maghiarilor din România nu se mai remarcă atitudini de naționalism extrem, solicitarea autonomiei regionale și existența unui partid pe baze etnice (Uniunea Democrată a Maghiarilor din România – U.D.M.R.) sînt privite de București ca o amenințare la integritatea teritorială a țării. Cu toate că astăzi nu există din partea maghiarilor din România, și nici din partea politicienilor din Ungaria, voci care ar cere revizuirea granițelor, Tratatul de înțelegere mutuală, cooperare și bună vecinătate între România și Ungaria s-a semnat doar la cererea Uniunii Europene și sub presiunea alegerilor parlamentare iminente din 1996.

Majoritatea reprezentanților maghiarilor din România caută în mod expres o colaborare constructivă pe planul politic, muncind cu sîrguință pentru extinderea și dezvoltarea învățămîntului în limba maternă, a instituțiilor culturale și a cercetării științifice la nivel european. Românii radicali văd în această străduanie expresia unui naționalism maghiar, atitudine alimentată în unele cazuri de sentimentul propriei inferiorități. Într-o altă ordine de idei, anumite

propuneri singulare românești de la sfîrșitul anilor nouăzeci fac referire la realizarea unei autonomii depline pentru Transilvania, pentru a deschide perspectiva aderării mai timpurii la Uniunea Europeană măcar pentru aceste regiuni care încă sînt ceva mai bine dezvoltate din punct de vedere economic și social decît Vechiul Regat. Firește că personalitățile susținătoare ale acestor propuneri nu sînt doar criticate aspru ca trădători de țară, ci sînt și nevoite să se resemneze, mai ales în fața condițiilor dezavantajoase create de stat, atît din punct de vedere juridic cît și economic.

Locuitorii Transilvaniei după religii 1930 și 1992

Religie/Confesiune	1930		1992		1930=100
	persoane	%	persoane	%	1992=%
1. Români ortodocși	1.932.356	34,8	5.360.102	69,4	227,4
2. Greco-catolici	1.385.445	25,0	206.833	2,7	14,9
3. Romano-catolici	947.351	17,1	854.935	11,1	90,2
4. Reformați/Unitarieni	764.650	13,8	872.660	11,3	114,1
5a. Evanghelici CA			36.264	0,5	
cu	274.415	4,9			20,6
5b. Evanghelici Sinodo-Prezbiterieni			20.184	0,3	
6. Mozaici	192.833	3,5	2.768	0,0	1,3
7. Biserici neoprotestante*	42.357	0,7	295.152	3,8	696,8
8. Alte religii/confesiuni	3.196	0,1	50.806	0,6	1.589,7
9. Altele	5.760	0,1	23.609	0,3	410.0
În total	**6.548.363**	**100,0**	**7.723.313**	**100,0**	**139,2**

**1930 Adventiști și Baptiști, 1992 și Penticostali și Creștini după Evanghelie*

Sursă: Ernst Wagner: Ethnische und religiöse Minderheiten in Transsilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 18 (1995), pag. 52

Schimbarea de guvern și de politică din zona vechilor comuniști, respectiv noii neo-social-democrați, către o alianță de centru-dreapta incluzînd și U. D. M. R.-ul, a adus în 1996 într-adevăr mai multă transparență și o anumită voință de reformă în viața politică a țării, însă s-a dovedit a fi imposibil ca schimbarea profundă atît de necesară

să fie impusă peste noapte. Chiar şi încercările timide de regionalizare şi de desprindere de vechiul centralism, în domeniul culturii, spre exemplu, nu au fost înţelese de către cei „din provincie", iar posibilităţile oferite prea puţin folosite. Reforma atît de necesară şi foarte progresistă a învăţămîntului, care s-a petrecut în 1999, a prilejuit o controversă aprigă asupra manualelor şcolare care a dovedit clar înapoierea mentală a unei părţi însemnate a societăţii. Un manual pentru clasa a XII-a coordonat de un tînăr istoric de la universitatea clujeană, ce corespondea standardelor central-europene şi oferea, în locul vechilor mituri naţionaliste, o sinteză bine structurată şi gîndită, a cauzat, de-a lungul mai multor săptămîni, controverse aprinse, atît parlamentare, cît şi publice. Noul guvern a înfiinţat pentru prima dată un minister în toată regula pentru minorităţi şi s-a ocupat, într-o anumită măsură, şi de cultura minorităţilor – astfel au ajuns, în 1999, mai multe monumente istorice săseşti şi secuieşti pe lista patrimoniului cultural universal (UNESCO).

În urma marii emigrări de la începutul anilor nouăzeci ai secolului trecut numărul saşilor din Ardeal se restrînge la un total de aproximativ 15-20.000 de persoane. Acestui mic grup îi revine în ziua de azi o anumită funcţie de punte de legătură între România şi spaţiul german. La şcolile cu limbă de predare germană din Transilvania, care sînt astăzi frecventate preponderent de români, calitatea examenelor de bacalaureat în limba germană organizate aici este socotită ca fiind printre cele mai bune în afara Germaniei. Bunurile şi tradiţiile culturale rămase în urma saşilor locuitori ai acestor meleaguri sînt preluate şi continuate de către români doar cu ezitări şi foarte rar în mod conştient. În cadrul problematicii minorităţilor, rolul romilor care, din punct de vedere numeric, sînt foarte probabil net superiori maghiarilor, însă din punct de vedere politic sînt fărîmiţaţi în multe grupuri, rămîne încă pentru mult timp o necunoscută. Este evident că succesul integrării lor în societate sau acceptarea lor de către aceasta – la începutul noului secol neexistînd semne promiţătoare în acest sens –, ori posibila lor

instrumentalizare de către agitatorii naționaliști, vor reprezenta factori decisivi pentru viitor.

Caracteristică este tendința clară, bătătoare la ochi, a rezultatelor electorale pe provincii: în timp ce „social-democrații", care din 2000 guvernau din nou țara, cu Ion Iliescu ca președinte, obțineau în provinciile Vechiului Regat – cu excepția Bucureștiului – de la revoluție încoace majoritatea voturilor, ei nu ajungeau în fostele provincii habsburgice nici măcar la peste o treime din voturi. Totodată, în ce privește partidele de centru-dreapta, se remarcă o tendință opusă a preferințelor electoratului din aceste părți ale României, deși în 2000 se putea constata un avantaj clar pentru ultranaționaliști. Aceste diferențe în preferințele electoratului sînt semnul existenței unor granițe care întretaie România din punct de vedere politic, cultural și confesional. Despre o conștiință regională în domeniul vieții publice se poate însă cu greu vorbi, iar aceste identități, odată cu continuarea emigrării elitelor societății către spațiul occidental (mai ales în SUA și Canada, așa-numitul „braindrain"), și cu orientalizarea crescîndă a culturii cotidiene, devin din ce în ce mai rar de întîlnit. Perpetuarea premisei „statului național unitar" împiedică orice promovare a regiunilor. Adaptările legislative și reformele structurale atît de necesare pentru aderarea la Uniunea Europeană, la care se aspiră ca la o salvare națională, se realizează cu extrem de multe rețineri. Totuși, în domeniul științific și cultural transilvănean, există premisele pentru un dialog interetnic, debarasat de vechile mituri naționaliste, deși la un nivel scăzut. Ele reprezintă și un sîmbure de speranță ca o societate deschisă să ia ființă și în această veche regiune de frontieră a Europei Centrale și de Est.

VIII. CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE A TRANSILVANIEI

Cercetările legate de istoria şi civilizația regională (în cel mai larg sens al cuvîntului) a Transilvaniei istorice au stat – şi stau, în parte, pînă astăzi – în slujba preocupărilor de natură politică şi ideologică. O cercetare istorico-ştiințifică nepărtinitoare, în conformitate cu concepția modernă occidentală, este rar de întîlnit şi are loc, de cele mai multe ori, în afara Transilvaniei. În ultimii ani sînt însă de remarcat şi în România evoluții ce justifică speranțe pentru viitor. În cele ce urmează se va face referire la situația izvoarelor, la evoluția istorică a cercetării asupra Transilvaniei, precum şi la instituțiile implicate în această cercetare.

Referitor la izvoarele istorice

Cele mai importante fonduri arhivistice care privesc istoria Transilvaniei se găsesc astăzi la direcțiile județene ale arhivelor naționale (pînă în 1995 arhivele statului) din Alba Iulia, Bistrița, Braşov, Cluj, Miercurea Ciuc, Sibiu şi Târgu-Mureş. Fondurile documentare bisericeşti mai vechi au fost, în mare parte, încorporate arhivelor naționale. După o solicitare prealabilă în acest sens la direcția generală a arhivelor statului (B-dul Elisabeta 29, RO-70602 Bucureşti),

pe cât posibil prin intermediul unei instituții de specialitate, accesul în scop științific la documentele de arhivă se realiza, de regulă, fără probleme. La Sibiu sînt păstrate în primul rînd documente de arhivă referitoare la istoria saşilor, precum arhiva „națiunii săseşti", arhiva orașului, actele administrative pentru cea mai mare parte a scaunelor săseşti, iar pe lîngă acestea şi numeroase fonduri personale, arhive bisericeşti, arhive ale asociațiilor şi firmelor. La Cluj se găsesc părți importante din actele dietei şi ale guberniului, actele bisericii unite din Blaj, arhiva Consiliului Dirigent, arhivele unor oraşe (printre altele cele ale Clujului şi Bistriței), fonduri personale şi arhive de asociații, ce privesc istoria românilor şi a maghiarilor din Transilvania. Braşovul adăposteşte, pe lîngă voluminoasa arhivă a orașului, actele districtului Țării Bîrsei, părți importante din arhiva orașului Sighişoara, fonduri arhivistice referitoare la secui şi colecții de documente relevante din punct de vedere istorico-cultural. Pe lîngă cele enumerate mai sus, de importanță pentru istoria românilor din Transilvania sînt arhivele din Alba Iulia, iar pentru secui şi maghiari cele din Târgu-Mureş şi Miercurea Ciuc; în orașul din urmă sînt păstrate actele scaunelor secuieşti, arhivele oraşelor secuieşti, fonduri referitoare la istoria economică şi şcolară, precum şi cele legate de granița militară secuiască. Pentru perioada de după 1918, şi îndeosebi pentru perioada de după război, trebuie consultate diferitele arhive din Bucureşti. Însă situația lor, chiar şi la peste un deceniu după 1989, nu s-a clarificat încă, astfel încît recomandăm accesul prin intermediul Direcției Generale a Arhivelor Naționale. Pentru cele mai multe dintre arhivele din Transilvania există ghiduri publicate (în limba română), ce enumeră fondurile accesibile cercetării științifice. Pe lîngă acestea trebuie amintite colecțiile şi bibliotecile documentare, precum Batthyaneum din Alba Iulia, biblioteca muzeului Brukenthal din Sibiu sau biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu-Mureş. Începînd din 1990, numeroasele arhive bisericeşti devin treptat accesibile, printre cele mai importante numărîndu-se cele ale Arhiepiscopiei Romano-Catolice

de Alba Iulia sau ale parohiei catolice Sfîntul Mihail din Cluj, arhivele centrale din Cluj ale Bisericilor Reformată și Unitariană (toate predominant în limba maghiară), arhiva Bisericii Negre din Brașov și arhiva centrală a Bisericii Evanghelice C. A. (luterană) din Sibiu, aflată în curs de amenajare (amîndouă aproape exclusiv în limba germană), în fine, arhiva Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu și cea a bisericii Sfîntul Nicolae din Brașov (ambele în limba română).

Pentru cercetări asupra Transilvaniei din perioada începînd cu secolul al XVI-lea – și mai ales de la sfîrșitul secolului al XVII-lea – și pînă la începutul secolului al XX-lea trebuie neapărat consultate bogatele fondurile arhivistice din Arhivele de Stat ale Ungariei (Magyar Országos Levéltár, Bécsi kapu tér 2-4, H-1014 Budapest, www.mol.gov.huwww.natarch.hu) și diferitele arhive vieneze (Österreichisches Staatsarchiv, Nottendorfgasse 2, A-1030 Wien, www.oesta.gv.at). În Germania pot fi consultate arhiva Institutului Transilvan (Siebenbürgen-Institut an der Universität Heidelberg, Schloß Horneck,D-74831 Gundelsheim/Neckar, www.siebenbuergen-institut.de) mai ales pentru actele referitoare la istoria contemporană și locală, topografia monumentelor arhitectonice din Transilvania), arhiva Institutului pentru Cultura și Istoria Germană din Sud-Estul Europei (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, Halskestraße 15, D-81379 München, www.ikgs.de), mai ales pentru documente privitoare la istoria contemporană și a literaturii germane din regiune), sau arhiva Institutului Sud-Estic din München (Südost-Institut, Güllstraße 7, D-80336 München, www.suedost-institut.de), cu privire la istoria regională și locală).

Aici nu am putut oferi decît o privire de ansamblu, foarte sumară, asupra situației fondurilor arhivistice referitoare la Transilvania (alte detalii în *Guide to East-Central European Archives*; vezi notele bibliografice de mai jos din acest capitol). Se poate renunța la menționarea bibliotecilor de specialitate, întrucît acestea sînt ușor de găsit prin intermediul cataloagelor internaționale la nivel de biblioteci.

În ce privește publicațiile de izvoare istorice, facem trimitere la *Compendiul siturilor istorice ale Transilvaniei (Handbuch der Historischen Stätten Siebenbürgen)*, o publicație care oferă o privire generală asupra izvoarelor (vezi mai jos notele bibliografice). Pentru cazul planificării unor sejururi de cercetare arhivistică în Transilvania recomandăm consultarea unor instituții de specialitate, ca de pildă, în spațiul german, Institutul Transilvan, unde se pot găsi informații detaliate asupra fondurilor arhivistice sau pot fi indicați parteneri de discuție la fața locului.

Istoriografia

Cronistica din perioada secolelor al XVI-lea pînă într-al XVIII-lea s-a răspîndit și a fost folosită în primul rînd în scopul descrierii istoriei contemporane proprii. Editarea cronicilor a avut loc, în cele mai multe cazuri, abia din secolul al XIX-lea, odată cu începutul perceperii și prelucrării lor ca izvoare istorice. În timp ce la sași și la români cercetarea istorică, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a servit la apărarea, respectiv dobîndirea unor poziții juridice pentru propriul grup, în cazul nobilimii formată predominant din maghiari, în prim-plan a stat istoria întregii Ungarii (studii privind originea și prezența românilor în Transilvania; colecții de documente istorice și cercetări referitoare la poziția juridică a germanilor din Transilvania; studii și colecții de documente istorice referitoare la istoria regatului ungar, a principatului transilvănean sau a familiilor nobiliare). Aceste tendințe au devenit semnificative pentru cercetarea din secolul al XIX-lea și își fac simțită prezența pînă și într-o bună parte a secolului al XX-lea. Ca element important al identității naționale, cultivarea conștiinței istorice a cîștigat, la fiecare etnie transilvană, cel tîrziu începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, o poziție prioritară în cercetare, privirea de ansamblu asupra trecutului Transilvaniei, care exista pînă atunci, fiind treptat eliminată de istorici. Istoria se scria de-acum exclusiv pentru *propriul* popor, astfel încît

existența vecinilor de altă naționalitate și conlocuirea cu aceștia a ajuns, nu de puține ori, în planul al doilea. Această tendință a fost întărită de faptul că cercetarea istorică din Transilvania nu s-a făcut de către instituții științifice independente, ci de către cărturari și clerici (de regulă de formație universitară), uneori de către jurnaliști, iuriști, arhiviști sau persoane private înstărite, în baza unor motivații popular-educative sau politice. De acest fapt trebuie ținut cont mai ales în cazul folosirii lucrărilor de specialitate mai vechi, indiferent de limba în care au fost scrise. Cu toate acestea, începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea, găsim printre autori oameni de știință avizați, îndeosebi ca medievişti și editori de documente istorice.

În timpul regimurilor socialiste din România și din Ungaria istoriografia a fost supusă filosofiei istorice marxiste și ideologiilor naționale, deopotrivă, ceea ce a cauzat multiple distorsionări ale cercetării istorice: pe de-o parte, s-a pus accentul pe istoria socială, în timp ce, de cealaltă parte, au fost abordate domenii mai puțin sensibile, cum ar fi evul mediu și diferite domenii ale istoriei intelectuale (în primul rînd, în cazul cercetătorilor din rîndurile minorităților), sau au fost abordate complexe tematice cu posibilități de profilare și carieră (unificarea națională, înfrățirea popoarelor etc.). Publicațiile istoriografice erau supuse unor severe controale ideologice, nu de puține ori materialul publicat fiind în contradicție cu rezultatele propriu-zise ale cercetării științifice. În cazul consultării unor lucrări de acest gen merită să se urmărească, pentru o mai bună evaluare, cadrul de formare a autorului, precum și circumstanțele cercetării și publicării respectivei lucrări. În România și Ungaria a început prelucrarea cuprinzătoare a istoriografiei de după 1945, pentru cazul României trebuiend însă constatat că numărul istoricilor care îndrăznesc acest lucru nu este încă suficient de mare, aceștia fiind confruntați cu o mare rezistență din partea colegilor de breaslă și a opiniei publice.

Instituții de cercetare

În mod tradițional, cadrul cercetării istorice era oferit de către asociații istorico-culturale: la maghiari, de către Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság (Societatea Transilvană pentru Cultivarea Limbii Maghiare), înființată în 1793, iar din 1857 de către Erdélyi Múzeum Egyesület (Asociația Muzeului Transilvan). La sași, începînd cu 1840, ființează Verein für Siebenbürgische Landeskunde (Asociația pentru Studii Transilvane), iar la români a luat ființă în 1861 Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român (ASTRA). Deși fiecare dintre aceste asociații desfășura o relativ intensă activitate în ceea ce privește publicațiile sau conferințele, ele dispuneau doar în rare cazuri de instituții specializate de cercetare. Academia de Drept, care a funcționat la Sibiu între 1844 și 1887, avea ca sarcină formarea juriștilor, unii dintre profesorii ei realizînd importante lucrări referitoare la istoria dreptului în Transilvania. Comisia Istorică a Academiei de Științe a Ungariei, înființată în 1854, a inclus în domeniul ei de cercetare și Transilvania. Într-un cadru limitat, o cercetare proprie era posibilă atît la Muzeul Național Secuiesc, fondat în 1857, cît și la Kárpát Múzeum (Muzeul Carpaților, Cluj) fondat în 1902, de asemenea orientat spre cercetarea regională. La Universitatea „Franz-Joseph" din Cluj, înființată în 1872, cercetarea istorică a avut doar un rol secundar; de-abia în perioada interbelică, cînd această universitate și-a continuat activitatea la Szeged, ea s-a concentrat asupra cercetării istorice a Transilvaniei. Pentru cercetarea istorică românească un anumit rol a revenit seminarului teologic diecezan greco-catolic din Blaj, iar mai apoi Academiei Române din țara vecină, fondată în 1879, care a început să se ocupe și de acest domeniu. Institutul pentru Istorie Națională din Cluj, înființat de guvernul României în 1920, s-a remarcat în perioada interbelică prin editarea de documente istorice și studii asupra istoriei Transilvaniei, însă acesta avea de îndeplinit și o misiune politică.

După primul război mondial planurile pentru înființarea unui institut de cercetare la Sibiu, cît și a unei universități germane, au eșuat. Abia Grupul Etnic German din România, subordonat politic Germaniei național-socialiste, a fost în stare să-și organizeze aici, între 1940-1944, un institut propriu. În aceeași perioadă a existat în orașul Cluj, retrocedat Ungariei, un Institut Științific Transilvan (Erdélyi Tudományos Intézet). După cel de-al doilea război mondial orașele transilvănene Cluj și Sibiu, alături de Budapesta și Gundelsheim pe Neckar/ Germania și-au făcut un renume în calitate de centre ale cercetării asupra Transilvaniei.

Un centru contemporan al cercetării istorice asupra Transilvaniei este Institutul de Istorie al Academiei Române din Cluj (str. Napoca 11, RO-3400 Cluj-Napoca, vezi în continuare, referitor la institute ale Academiei Române: www.academiaromana.ro). Unul din domeniile principale ale activității sale este reprezentat de proiectele de publicații, de exemplu de *Anuarul Institutului de Istorie [și Arheologie] din Cluj*. După 1989 s-a înființat Centrul de Studii Transilvane (str. Năsăud 2, Cluj), unde se regăsesc unii colaboratori din cadrul institutului de mai sus, precum și unele cadre ale Facultății de Istorie și Filozofie a Universității din Cluj (Str. Kogălniceanu 1, www.ubbcluj.ro), orientarea acestei instituții fiind însă uneori greu de apreciat. Ca revistă este de menționată *Transylvanian Review*. De asemenea, important pentru cercetarea Transilvaniei este Institutul de Arheologie și Istorie a Artei al Academiei Române (str. Constantin Daicoviciu, nr. 2, Cluj) care editează publicațiile *Ephemeris Napocensis* și *Ars Transylvaniae*, precum și Institutul Dr. Moshe Carmilly pentru studii ebraice și iudaice, la Universitatea din Cluj (aceeași adresă ca mai sus), care editează revista *Studia Iudaica*. Tot în Cluj se află reînființata Erdélyi Múzeum Egyesület (str. Napoca 2-4, Cluj, www.eme.ro), care a reluat editarea revistei *Erdélyi Múzeum* ca și a mai multor serii de publicații, cum ar fi *Erdélyi Tudományos Füzetek (Caiete științifice transilvane)*.

Un alt centru de greutate în Transilvania îl constituie Sibiul, prin Institutul pentru Cercetări Socio-Umane al Academiei Române (B-dul Victoriei 40, RO-2400 Sibiu) care, din perioada formării sale în 1956/ 57 pînă astăzi, are printre preocupările principale şi istoria germanilor din România. Reviste proprii: *Forschungen zur Volks-und Landeskunde, Studii şi comunicări de etnologie, Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu.* Tot aici îşi are sediul şi Comisia de Istorie a Oraşelor din cadrul Academiei Române (revista: *Historia urbana*), precum şi Cercul de Studii Transilvane, ca secţie a română a Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde (vezi mai jos).

Pe lîngă acestea sînt de menţionat pentru Transilvania în primul rînd muzeele regionale, care au propria lor activitate ştiinţifică (în special în domenii ca istoria artei şi arheologiei) şi publică reviste proprii: *Acta Musei Napocensis* (Cluj), *Acta Musei Porolissensis* (Zalău). *Apulum* (Alba Iulia), *Cumidava* (Braşov), *Revista Bistriţei* (Bistriţa), *Studii şi comunicări – Muzeul Brukenthal* (Sibiu), *Aluta* (Sfîntu Gheorghe). Cercetarea se desfăşoară, de asemenea, şi la arhivele statului (*Revista arhivelor*).

O poziţie centrală în cercetarea asupra Transilvaniei o ocupă în Occident, după reînfiinţarea sa în 1962, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde (Asociaţia de Studii Transilvane). În primul rînd, în urma activităţii Asociaţiei a luat fiinţă Siebenbürgen-Institut an der Universität Heidelberg (Institutul Transilvan afiliat Universităţii din Heidelberg, cu sediul la Gundelsheim pe Neckar, vezi mai sus), cu Biblioteca şi Arhiva Transilvană; Siebenbürgen-Institut întreţine relaţii intense cu instituţiile de cercetare şi documentare corespunzătoare din România şi Ungaria. Publicaţii: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde [Revista pentru Studii Transilvane], Siebenbürgische Familienforschung [Cercetări genealogice transilvane]*; serii de publicaţii: *Siebenbürgisches Archiv [Arhiva Transilvană], Studia Transylvanica [Studii Transilvane], Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens [Monografii pentru*

cunoașterea Transilvaniei], *Kulturdenkmäler Siebenbürgens [Monumente Culturale ale Transilvaniei]*. Tot în sfera acestui institut se află și cercul de tineri cercetători prezenți în revista *Studium Transylvanicum*.

Un alt centru de cercetare în Germania este München, unde se găsesc Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas (Institutul pentru Cultura și Istoria Germană din sud-estul Europei (vezi mai sus, revista: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter [Foile trimestriale germane de sud-est]*, mai multe serii de publicații); Ungarisches Institut München (Institutul Maghiar, Beichstr. 3 D-80802 München, www.ungarisches-institut.de; anuar: *Ungarn-Jahrbuch*; seria de monografii: *Studia Hungarica*); Südost-Institut (Institutul Sud-Est din München, vezi mai sus, cu revista: *Südost-Forschungen* și seria de monografii: *Südosteuropäische Arbeiten)* și Südosteuropa-Gesellschaft (Societatea pentru Europa de Sud-Est, Widenmayerstrasse 49, D-80538 München, www.suedosteuropa-gesellschaft.com; reviste: *Südosteuropa, Südosteuropa Mitteilungen;* mai multe serii de publicații).

În Ungaria, în mod tradițional, cercetarea privitoare la Transilvania nu este practicată ca domeniu separat, ci face parte în mod natural din obiectivele de cercetare istorică și cultural-regională ale instituțiilor specializate. În primul rînd, ar fi de menționat Institutul de Istorie al Academiei Ungare de Științe (Úri utca 53, H-1250 Budapesta, www.tti.hu), care printre altele a editat și lucrarea în trei volume *Istoria Transilvaniei* (1986). Reviste proprii*: Századok, Történelmi Szemle*. Apoi mai este de amintit catedra pentru studii românești de la Universitatea Eötvös–Loránd din Budapesta (Piarista köz 1, H-1055 Budapesta, www.elte.hu); seria de monografii: *Encyclopaedia Transylvanica*. Totodată, unele proiecte de cercetare, realizate în cadrul unor universități din Ungaria (ex. Budapesta, Debrecen, Szeged), includ în parte și Transilvania. În fine, diverse instituții științifice maghiare pentru cercetarea problemelor minoritare

au făcut din Transilvania un punct central al preocupărilor lor. O intensă activitate de cercetare şi publicare a desfăşurat în ultimul deceniu Centrul de Studii pentru Europa Centrală al fundaţiei László-Teleki (Szilágyi E. fasor 22/c, H-1125 Budapesta, www.tla.hu); revista proprie: *Regio*, mai multe serii de monografii. Arhivele de Stat ale Ungariei se remarcă, la fel ca şi Biblioteca Naţională „Széchényi", printr-o intensă activitate de cercetare şi prin publicarea de documente istorice.

O instituţie austriacă de cercetare, care include şi Transilvania, dar care, din păcate, altfel decât este cazul, de exemplu, pentru Budapesta, încă nu a reuşit să-şi înfiinţeze o filială în Transilvania, este Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut (Institutul Austriac pentru Europa de Est şi Sud-Est, Josefsplatz 6, A-1010 Wien, www.osi.ac.at), cu revista *Österreichische Osthefte*. Un interes pronunţat pentru Transilvania există în Austria şi la Secţia de Istorie a Europei de Sud-Est a Institutului de Istorie al Universităţii din Graz (Mozartgasse 3, A-8010 Graz, www.kfunigraz.ac.at/hi); seria de monografii: *Zur Kunde Südosteuropas*.

Bogatul material documentar ca şi numeroase tematici încă neabordate invită la elaborarea de lucrări ştiinţifice despre Transilvania şi trecutul ei vitreg. Necesitatea aprofundării ştiinţifice persistă, printre altele, în următoarele domenii: istorie socială, relaţii interetnice, istorie cotidiană şi a mentalităţilor, istoria instituţiilor, geografia culturală, istoria mediului, editarea ştiinţifică de documente istorice, istoria principatului transilvănean, istoria oraşelor şi istoria economică din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XX-lea, evoluţia conştiinţei etnice, problemele minorităţilor naţionale în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, istoria contemporană şi studiul totalitarismului, istoria regională postbelică.

Trimiteri bibliografice

În cele ce urmează va fi prezentată o selecție bibliografică a titlurilor de ansamblu sau cu caracter fundamental, în limbi occidentale şi cu dată de apariție pînă în anul 2003. Datorită faptului că versiunea inițială a cărții se adresa publicului german, publicațiile în limba română sau maghiară, nu sînt aici amintite, chiar dacă rezultatele lor ar ajuta la o aprofundare ulterioară. Acestea sunt, de altfel, uşor de găsit în bibliografiile de specialitate.

Abrevieri

KGS

Kurze Geschichte Siebenbürgens. Im Auftrag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hg. von Béla Köpeczi. Budapest 1990. [Scurtă istorie a Transilvaniei. Din însărcinarea Academiei de Ştiințe a Ungariei, ed. de Béla Köpeczi; sinteză în limba germană a lucrării în trei volume *Erdély Története*. Budapesta 1986; ediții paralele ale sintezei germane în franceză şi engleză. Budapesta 1992, respectiv 1994]

ZfSL

Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde [*Revista pentru studii transilvane*] (Köln,[Weimar], Wien)

Generalități

Bibliografii: Lucrări cu caracter introductiv şi fundamental, organizate sistematic şi adnotate se găsesc în: *Repertorium transylvanicum. Eine Einführung in die wissenschaftliche Literatur über Siebenbürgen*. Editată de HARALD ROTH. München, 1990, bibliografiile de bază se găsesc în capitolul al 2-lea (ediție din foi detaşabile). În continuare facem trimitere la volumele şi capitolele corespunzătoare (despre Ungaria şi România) ale *Historische Bücherkunde Südosteuropa* [*Bibliografia Istorică a Europei de Sud-Est*], publicată de MATHIAS BERNATH, KARL NEHRING, volumul I, partea 1 şi a 2-a. München, 1978-1980; volumul II, partea a 2-a. revăzută de MANFRED STOY. München 2002 precum şi ale *Südosteuropa-Bibliographie* [*Bibliografia Europei de Sud-Est*] redactată de GERTRUD KRALLERT-SATTLER, GERHARD SEEWANN. Volumele I-VI, München, 1968-1992. O bibliografie selectivă şi adnotată sistematic în scopuri studenţeşti se găseşte pentru România în *South-eastern Europe. A Guide to Basic Publications*. Ed. PAUL L. HORECKY. Chicago/London, 1969, 331-448, precum şi pentru Ungaria în: *East Central Europe. A Guide to Basic Publications*. Ed. PAUL L. HORECKY. Chicago/London, 1969, 443-598. Pentru istoria saşilor indicăm drept bibliografie cuprinzătoare: HERMANN HIENZ: *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen*. München, ²1960. Referitoare la istoria întregii Transilvanii: *Bibliographie zur siebenbürgischen [Geschichte und] Landeskunde*, care a apărut ordonată alfabetic în 25 de serii, alcătuită de UTE MONIKA SCHWOB (seriile 1-4), BALDUIN HERTER (seriile 5-25), în: *Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgisce Landeskunde* 1 (1971) – 6 (1976) precum şi în ZfSL 1 (1978) – 15 (1992). Din 1993 pînă în 2003 au apărut referiri bibliografice în „retrospectiva revistelor" din ZfSL.

Monografii cuprinzătoare: cel mai bun rezumat de pînă acum în limba germană este cel al *Scurtei istorii a Transilvaniei* [*Kurze Geschichte Siebenbürgens*], care provine dintr-o ediție maghiară în trei

volume a Academiei de Ştiinţe a Ungariei. Traducerea în limba engleză a acesteia a apărut sub titlul *History of Transylvania* (Boulder/ Co., New York 2001 şi următoarele). Deşi e evidentă strădania de a menţine distanţă egală în legătură cu tema, problemele legate de maghiari sînt preponderente, fapt ce se poate constata deja din structurarea cronologiei şi din spaţiul acordat diferitelor capitole; concepţia istorică marxistă şi terminologia ei sînt însă, în mare măsură, lăsate deoparte. Pentru o primă orientare, lucrarea, în ciuda „scurtimii" ei (XVI şi 780 de pagini), totuşi, prea voluminoasă şi amănunţită, este însă recomandabilă pentru aprofundare. Două sinteze româneşti mai vechi, care se încadrează atît în modelul interpretării istorice marxiste, cît şi în cel naţionalist românesc, pot fi aici de interes, în primul rînd din punctul de vedere al istoriografiei: *Brève histoire de la Transylvanie*. Coordonată de CONSTANTIN DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU. Bucureşti, 1965 precum şi ŞTEFAN PASCU: *A History of Transylvania*. Detroit, 1982. Din perspectivă preponderent maghiară, istoria Transilvaniei este abordată în interesanta colecţie de studii: *Transylvania. The Roots of Ethnic Conflict*. Coordonată de JOHN F. CADZOW ş. a. Kent/ Oh., 1983. Ca o privire de ansamblu recentă, se poate recurge şi la: *Handbvch der Historischen Stätten Siebénbürgen*. Lucrare coordonată de HARALD ROTH. Stuttgart, 2003 (cu o introducere în istoria Transilvaniei, 179 de situri istorice din Transilvania, Banat şi Partium; suplimentată de liste ale regilor, principilor, voievozilor, ale funcţionarilor de vîrf şi ale episcopilor tuturor confesiunilor, încheiată printr-o bibliografie detaliată). O descriere interesantă a ţării din perspectiva dualismului se regăseşte în: *Ungarn*, volumul 6, al aşa numitei lucrări pentru moştenitorul tronului: *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild,* Wien, 1902 (Ediţie nouă: Köln ş. a. 2004)

Istorii naţionale şi etnice: Pentru o prezentare de ansamblu a istoriei Ungariei se recomandă: *A History of Hungary*. Coordonată de PETER F. SUGAR. Bloomington, Indianapolis, 1990 precum şi HOLGER FISCHER (împreună cu KONRAD GÜNDISCH): *Eine kleine Geschichte*

Ungarns. Frankfurt/Main, 1999. Ca introducere în tematica complexă a istoriei dreptului constituțional în Ungaria și Transilvania se recomandă: ANTON RADVÁNSZKY: *Grundzüge der Verfassungs- und Staatsgeschichte Ungarns*. München, 1990. Pentru contextul larg al Imperiului Habsburgic facem trimitere la volumele 4-9 ale seriei *Österreichische Geschichte*, editor HERWIG WOLFRAM, Viena 1994-2003. Probabil cea mai bună sinteză a istoriei românilor este cea a lui VLAD GEORGESCU: *The Romanians. A History.* Columbus/Oh., 1991, (completată de o bibliografie bună) care îi tratează și pe românii din Transilvania (deși lucrarea se concentrează pe Moldova și Țara Românească), iar în problemele critice se remarcă printr-o distanță necesară. Ca o primă introducere pentru epoca modernă, vezi: EKKEHARD VÖLKL: *Rumänien: Vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart.* Regensburg/München, 1995 precum și KENO VERSECK: *Rumänien*. München, ²2001. Cuprinzător și la nivel înalt: KEITH HITCHINS: *The Romanians, 1774-1866,* Oxford, 1996 și IDEM: *Rumania, 1866-1947,* Oxford, 1994. Referitor la românii din Transilvania: CORNELIA BODEA, VIRGIL CÂNDEA: *Transylvania and the History of the Romanians*, Boulder/Co., 1982. Despre sași, vezi scurta sinteză: ERNST WAGNER: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*, Innsbruck, 1981, München, ⁷1998 (ediție românească din 2000), iar cu accent pe etnografie și interferențe etnice: ANNEMIE SCHENK: *Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur,* München, 1992. Clar structurat și echilibrat: KONRAD GÜNDISCH (împreună cu MATHIAS BEER): *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München, 1998.

Transilvania în cadru geografic mai larg: facem trimitere insistentă la capitolele în mare parte excelente referitoare la Ungaria, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și România din *Handbuch der Europäischen Geschichte [Compendiu al istoriei europene]*, editat de THEODOR SCHIEDER, în 7 volume, Stuttgart, 1968-1992. Capitolele corespunzătoare din *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und*

Sozialgeschichte, editat de WOLFRAM FICHER ş.a., în 6 volume, Stuttgart, 1980-1993, diferă calitativ unele faţă de altele, problemă la care o să revenim. EDGAR HÖSCH tratează Transilvania în lucrarea *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München ,1988, ²1993, în context sud-est-european, iar WERNER CONZE tratează Transilvania în lucrarea sa *Ostmitteleuropa. Von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert*, München, 1992, în contextul Europei central-estice (ambele lucrări au bune trimiteri bibliografice). Depăşind cadrul istoriei germanilor din regiunea Europei central-estice este de remarcat din seria „Deutsche Geschichte im Osten Europas": *Land an der Donau*, coordonat de GÜNTER SCHÖDL, Berlin, 1995. Pentru perioada contemporană se recomandă compendiul structurat sistematic: *Südosteuropa. Gesellschaft. Politik, Wirtschaft, Kultur*, coordonat de MAGARDITSCH HATSCHIKJAN; STEFAN TROEBST, München, 1999.

Dicţionare referitoare la istoria Transilvaniei în limbile occidentale, sînt foarte limitate ca număr. Indispensabil este *Lexiconul Biografic de Istorie a Europei de Sud-Est*, editat de MATHIAS BERNATH ş. a., în 4 volume, München, 1974-1981 (*Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*). În primul rînd, pentru secolul al XX-lea şi pentru perioada contemporană sînt consistente articolele referitoare la Transilvania, România şi Ungaria din: *Das neue Osteuropa von A-Z*, editat de PETER REHDER, München, 1992, ²1993. Foarte util, mai ales pentru articolele referitoare la cadrul istoric al Transilvaniei, este: *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, coordonat de WALTER MYSS, *Thaur bei Innsbruck*, 1993 [existent şi ca: *Siebenbürger Sachsen – Lexikon*, Würzburg, 1993]. O lucrare standard este cea a lui ERNST WAGNER: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, Köln/Wien, 1977; cuprinde Transilvania istorică şi oferă o sumedenie de informaţii statistice şi demografice. Pentru uzul practic este, de asemenea, potrivită lucrarea lui OTTO MITTELSTRASS: *Ortsnamenbuch [zum*

Historisch-Landeskundlichen Atlas von Siebenbürgen], Heidelberg, 1992, precum şi detaliat: DÉNES WILDNER: *Ortsnamen der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns*, 2 volume, München, 1996-1998. *Cronologii* ce privesc istoria Transilvaniei: KGS, 721-753; referitor şi la Transilvania: *Chronological History of Romania*. Publ. de CONSTANTIN C. GIURESCU. Bucureşti, 1974. *Atlase*: pentru o primă orientare recomandăm: PAUL ROBERT MAGOCSI: *Historical Atlas of East Central Europe*, Seattle/ London, 1993; pentru probleme mai speciale sînt recomandate hărţile corespunzătoare din: *Atlas Ost- und Südosteuropa*, coordonat de Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien, 1989-2003.

Ediţii de documente istorice: o privire de ansamblu asupra ediţiilor de documente istorice se găseşte în *Handbuch der Historischen Stätten Siebenbürgen* (vezi mai sus). O ediţie selectivă în limba germană, cu multiple referiri la istoria ţării, este disponibilă în: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, prelucrare de ERNST WAGNER, Köln/Wien, 1976, (reeditare 1981).

I. Ţara

HANSJÖRG KÜSTER: *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa. Von der Eiszeit bis zur Gegenwart*, München, 1995. HEINZ HELTMANN, GUSTAV SERVATIUS: *Die naturräumliche Gliederung Siebenbürgens*, in: „Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen", IV, coordonat de HEINZ HELTMANN. Köln ş. a. 1991, 91-120 (în volumele acestei serii [I-VI, 1979-2000] sînt şi alte articole importante legate de această temă). MILOVAN GAVAZZI: *Die kulturgeographische Gliederung Südosteuropas. Ein Entwurf*. În: „Südost-Forschungen", 15, (1956), 5-21. Pentru cadrul geografic mai larg şi pentru istoria terminologiei vezi primul capitol din: KARL KASER: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Wien, Köln, 1990. Cu scurte rezumate asupra tuturor localităţilor, repere geografice

şi itinerarii de călătorie, vezi: *Reiseführer Siebenbürgen*, coordonat de HEINZ HELTMANN; GUSTAV SERVATIUS, Thaur bei Innsbruck, 1993 [şi ca: *Reisehandbuch Siebenbürgen*, Würzburg, 1993].

II. Antichitatea şi migraţia popoarelor

Pentru întreg spaţiul: ROBERT WERNER: *Geschichte des Donau-Schwarzmeer-Raumes im Altertum*. În: „Abriß der Geschichte antiker Randkulturen". Coordonat de WOLF-D. VON BARLOEWEN. München, 1961, 83-152. HERWIG WOLFRAM: *Die Germanen*, München, 1995. *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, coordonat de BERNHARD HÄNSEL, Berlin, 1987. HANS DITTEN: *Ethnische Verschiebungen zwischen Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin, 1993. MARTIN EGGERS: *Das „Großmährische Reich": Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*, Stuttgart, 1995. KONRAD SCHÜNEMANN: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*, Berlin/Leipzig, 1923. Despre ideologizarea şi folosirea abuzivă a arheologiei: *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, editat de PH. L. KOHL, C. FAWCETT, Cambridge, 1996.

Priviri de ansamblu asupra Transilvaniei: KURT HOREDT: *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958. C[ONSTANTIN] DAICOVICIU: *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bukarest, 1954. KURT HOREDT: *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*. Bukarest 1982; IDEM: *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986; IDEM.: *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick*, Thaur bei Innsbruck, 1988 (un rezumat al celor două titluri anterioare). *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, coordonat de WOLFGANG SCHULLER, Köln u.a.1994.

Teoria continuității: opinii susținătoare: ADOLF ARMBRUSTER: *La romanité des roumains. Histoire d'une idée*, Bucharest, 1977 vezi şi lucrarea aceluiaşi autor din capitolul III al bibliografiei; CONSTANTIN C. GIURESCU: *Transilvanien in der Geschichte des rumänischen Volkes*, Bukarest, 1968; ION HURDUBEȚIU: *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Bukarest, 1977; LIGIA BÂRZU: *Der Fortbestand der Rumänen im ehemaligen Dazien*, Bukarest, 1981. *Poziții contrare:* GOTTFRIED SCHRAMM: *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im 1. Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981; IDEM: *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, München, 1997. Viziunea maghiară, în sinteză: KGS; 16-195 passim. O poziție intermediară o are KURT HOREDT, în cele două cărți ale lui menționate mai sus şi apărute în Occident.

III. Transilvania în cadrul regatului maghiar medieval

O sinteză structural organizată asupra epocii oferă: JEAN W. SEDLAR: *East Central Europe in the Middele Ages, 1000-1500*, Seattle/London 1994. În continuare valabilă (pînă la venirea pe tron a Angevinilor) este lucrarea lui BÁLINT HÓMAN: *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, 2 volume, Berlin, 1940, 1943. Referitor la problema extinderii şi colonizării interne a Ungariei, precum şi a apărării ei: HANS-GERD GÖCKENJAN: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972. O expunere detaliată cu referire la structurarea demografică şi administrativă a țării: OTTO MITTELSTRASS: *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*, München, 1961 (cu anexe de hărți cuprinzătoare). Pentru evul mediu tîrziu: JANOS M. BAK: *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1972 şi ANDRÁS KUBINYI: *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, 1998. O poziție românească națională se găseşte la IOAN-AUREL POP: *Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State*, Cluj-Napoca, 1996.

Contribuții fundamentale cu privire la *istoria socială și urbană* se găsesc în: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*. Coord. HEINZ STOOB. Köln/Wien, 1997. Monografii indispensabile, cu noi rezultate ale cercetării sînt: KONRAD G. GÜNDISCH: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln ș.a. 1993; MAJA PHILIPPI: *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenbürgischen Stadt im Mittelalter*, Köln/Wien, 1987; PAUL NIEDERMAIER: *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet (bis 1241)*, Heidelberg, 1996 și IDEM: *Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet*, volumul 2 (1242-1347), Köln ș. a 2002. Volumul 3 (1348-1526), Köln ș. a. 2004. Capitolele referitoare la Ungaria (scrise de GYÖRGY GYÖRFFY) și cele referitoare la „România" (scrise de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU) din volumul al II-lea al *Compendiului de istorie economică europeană [Handbuch der europäischen Wirtschaftsgeschichte* (Stuttgart, 1980)] pot servi ca privire de ansamblu, însă cel din urmă poate fi înțeles doar prin prisma concepției istorice românești.

Ca sinteză referitoare la *otomani* în Europa recomandăm PETER F. SUGAR: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle/London, 1977. Referitor la Transilvania, bine structurat: GUSTAV GÜNDISCH: *Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395-1526*. În: IDEM: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen*, Köln/Wien, 1987, 36-64 (vezi aici și alte contribuții cuprinzătoare referitoare la evul mediu și epoca modernă timpurie).

Cu accent pe *românii transilvăneni*: ADOLF ARMBRUSTER: *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln/Wien, 1990. Sinteză asupra *secuilor*: THOMAS VON BOGYAY: *Über*

Herkunft, Gesellschaft und Recht der Szekler. În: „Ungarn-Jahrbuch", 2 (1970), 20-33. Despre istoria *saşilor*, semnificative sînt două volume de articole cu contribuţii la istoria Transilvaniei, (precum şi despre fiecare grup etnic sau social în parte, cum ar fi nobilimea): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Coord. de WOLFGANG KESSLER. Köln/ Wien, 1990, precum şi: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, [coord. de PAUL PHILIPPI] Köln/Wien, 1971.

IV. Transilvania ca principat autonom

Cadrul dreptului constituţional: cea mai importantă ediţie de documente pentru această epocă (cu o introducere detaliată, în care se reflectă perspectiva casei de Habsburg): RODERICH GOOSS: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526-1691*, Wien, 1911. O cercetare asupra problemelor dreptului international şi constituţional ne este oferită de GEORG MÜLLER: *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541-1688*, Hermannstadt, 1923, iar ca o sinteză: GERALD VOLKMER: *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541-1691. Außenpolitik und völkerrechtliche Stellung*, Kronstadt/Heidelberg, 2002. Dreptul constituţional al ţării este foarte clar prezentat de: KRISTA ZACH: *Fürst, Landtag und Ständte. Die verfassungsrechtliche Frage in Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert*, În: „Ungarn-Jahrbuch", 11 (1980-1981), 63-90.

Confesionalizarea: Ca şi cadru mai larg: MÁRTA FATA: *Ungarn, das Reich der Stephanskrone, im Zeitalter der Reformation und der Konfessionalisierung*, Münster, 2000. Cea mai bună privire de ansamblu ne este oferită de KRISTA ZACH: *Zur Geschichte der Konfessionen in Siebenbürgen im 16. bis 18. Jahrhundert*. În: „Südostdeutsches Arhiv", 24/25 (1981/1982), 40-89. O sinteză a evoluţiei reformei religioase în Transilvania (cu accent pe luterani) oferă KARL REINERTH: *Die Gründung*

der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen, Köln/Wien, 1979. Evoluția toleranței religioase este tratată de LUDWIG BINDER: *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln/Wien, 1976. Cu privire la reformați și unitarieni: MIHÁLY BUCSAY: *Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart*, 2 volume, Köln/Wien, 1977, 1979; GRAEME MURDOCK: *Calvinism on the Frontier, 1600-1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford, 2000; MIHÁLY BALÁZS: *Early Transylvanian Antitrinitarism (1566-1571)*, Baden-Baden/Bouxwiller, 1996; EARL MORSE WILBUR: *A History of Unitarianism in Transylvania, England and America*, Cambridge/Ma., 1952. Despre ortodoxie (relațiile ei cu reforma și cu catolicismul sînt însă abordate doar tangențial, iar uniții sînt acaparați pentru ortodoxie): MIRCEA PĂCURARIU: *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Erlangen, 1994. Echilibrat este abordată tematica la KRISTA ZACH: *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977. O trecere în revistă a catolicismului în regiune GABRIEL ADRIÁNYI: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*, München, 1986. Ca și caiet tematic la istoria confesională a Transilvaniei: „Siebenbürgische Semesterblätter", 10 (1996), Heft 2. O excelentă trecere în revistă a *bazelor cultural-istorice ale confesionalizării* oferă KRISTA ZACH: *Humanismus und Renaissance in Siebenbürgen. Über ihre Voraussetzungen und Wege der Entfaltung in einer Randzone (15./16. Jahrhundert)*. În: „Ungarn-Jahrbuch", 10 (1979), 163-224. Capitolele din KGS sînt de sinteză și susținute de o hartă bună, 287-294, 344-353.

Referitor la *istoria politică* și *socială* a Transilvaniei în perioada principatului autonom s-au publicat doar cîteva studii în limbile occidentale. Pe lângă colecția amintită de documente istorice, coordonată de GOSS, ar mai fi de luat în seamă cronica: *Siebenbürgische Chronik des Schäßburger Stadtschreibers Georg Kraus. 1608-1665* (2 volume, Wien, 1862, 1864. Ediție nouă: Graz, 1969). Despre lungul

război cu turcii şi rolul lui Mihai Viteazul, ~~recent~~ MEINOLF ARENS: *Habsburg und Siebenbürgen 1600-1605*, Köln u. a. 2001. Una dintre puţinele monografii despre principatul autonom: MAJA DEPNER: *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart, 1938. Legat de poziţia Transilvaniei între habsburgi şi otomani, cu referire mai cu seamă la strategiile nobilimii maghiare: BÉLA KÖPECZI: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Wien ş.a. 1983. Cu includere a rolului Transilvaniei în conflictele politice şi militare: WILLIAM MCNEILL: *Europe's Stepp Frontier, 1500-1800*, Chicago/London, 1964. DAVID PRODAN: *Die Leibeigenschaft in Siebenbürgen vom 16. bis 18. Jahrhundert*. În: „Südost-Forschungen", 33 (1974), 62-84. Apoi, ca privire de ansamblu, cu includerea Transilvaniei, se indică capitolul despre Ungaria (de LÁSZLÓ MAKKAI) din volumul 3 al *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Stuttgart, 1986); din aceeaşi sursă, doar cu restricţii, recomandăm lectura capitolului despre „ţările româneşti" (de ŞTEFAN PASCU şi RADU MANOLESCU); secolul al XVII-lea este tratat excelent, în volumul 4 al *Handbuch*... de ANGELIKA SCHASER.

V. Transilvania ca provincie a monarhiei habsburgice

Istorie: ca sinteză a perioadei habsburgice: *Siebenburgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867)*, coord. de ZSOLT K. LENGYEL, ULRICH A. WIEN, Köln ş. a. 1999. Fundamentală este monografia scrisă de ROLF KUTSCHERA: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*, Köln/Wien, 1985 (cu o anexă de izvoare în latină/maghiară şi germană). Cu multiple referiri bibliografice este de recomandat studiul bine structurat de WOLFGANG KESSLER: *Stände und Herrschaft in Ungarn und seinen Nebenländern im 18. und 19. Jahrhundert*. În: *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit*, coord. de HUGO WECZERKA,

Marburg, 1995, 171-191. Cu o introducere istorică amănunțită, apoi tratînd istoria românilor: MATHIAS BERNATH, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972. Legat de evenimentele revoluției din 1848/-1849, printre alții, GYÖRGY SPIRA: *The Nationality Issue in the Hungary of 1848-49*, Budapesta, 1992.

Societate: ca privire de ansamblu: KRISTA ZACH, *Bevölkerungsstrukturen und gesellschaftlicher Wandel in Siebenbürgen 1688-1848*. În: „Siebenbürgische Semesterblatter", 3 (1989), 41-51; mai detaliat este capitolul care se referă la Principatul Transilvaniei 1650-1850 de ANGELIKA SCHASER în volumul 4 al amintitului *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Stuttgart, 1993). Monografii cu introduceri istorice bune: DAVID PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung 1700-1848*, Köln/Wien/Bucureşti, 1982; KEITH HITCHINS: *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*, Cambridge/Ma., 1969; FRANCISC PALL: *Ein siebenbürgischer Bischof im römischen Exil: Inocențiu Micu-Klein (1745-1768)*, Köln ş.a. 1991; CARL GÖLLNER: *Die siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762-1851*, München, 1974; ANGELIKA SCHASER: *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Kozivilitätsreskriptes für Hermannstadt*, Stuttgart, 1989 (cu anexă de izvoare, ediție românească din 2000). Recentă şi fundamentală, punînd accent şi pe Transilvania, este lucrarea lui JOACHIM BAHLCKE: *Ungarischer Episkopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*, Stuttgart, 2005. Una dintre puținele contribuții legate de *istoria economică* este lucrarea lui KONRAD MÜLLER: *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*, München, 1961. Pornind din perioada habsburgică, VERDERY continuă pînă în secolul al XX-lea, avînd centrul de greutate pe români: KATHERINE VERDERY, *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, Berkeley ş. a. 1983. Despre *evrei*:

ANGELIKA SCHASER: *Die Juden in Siebenbürgen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. În: „Südost-Forschungen", 49 (1990), 57-94; LADISLAU GYÉMANT: *The Jews of Transylvania in the Age of Emancipation (1790-1867)*, Bucureşti, 2000. Legat de *armeni*: JUDIT PÁL: *Armenier im Donau-Karpaten-Raum, im besonderen in Siebenbürgen*. În: Minderheiten, *Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, coord. de HEINZ-DIETRICH LÖWE ş. a., Köln, 2000, 121-137.

VI. Transilvania în perioada dualismului austro-ungar

Sinteze despre *compromis*: *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen*, München, 1968 (conţine şi studiul lui OTTO FOLBERTH: *Die Auswirkungen des „Ausgleichs" von 1867 auf Siebenbürgen*, 48-70). Ca privire de ansamblu, se recomandă: JÓZSEF GALÁNTAI: *Der österreichisch-ungarische Dualismus 1867-1918*, Budapest/Wien, 1990. În mod special este indicată lucrarea fundamentală: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, coord. de ADAM WANDRUSZKA, PETER URBANITSCH, 11 volume, Wien, 1973-2000. Fundamentală este, de asemenea, lucrarea lui ROBERT A. KANN: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, 2 volume, Graz/Köln, ²1964. JÖRG K. HOENSCH: *Geschichte Ungarns 1867-1983*, Stuttgart ş. a. 1984. Despre activitatea partidelor şi parlamentarism, cu grafice de bună calitate: ADALBERT TOTH, *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848-1892*, München, 1973.

O analiză cuprinzătoare a problemei educaţiei şcolare a naţionalităţilor ne oferă JOACHIM VON PUTTKAMER: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee, 1867-1914*, München, 2003. Vezi despre români şi EMANUEL TURCZYNSKI: *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Forderungskatalog in Rumänien*, München, 1985 (ediţie românească din 2000) iar sub aspectul istoriei culturale,

importantă este lucrarea lui SORIN MITU: *Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen. Eine Entstehungsgeschichte im historischen Raum*, Köln ş. a. 2003. Ca o sinteză la istoria saşilor (avînd centrul de greutate pe istoria culturii şi pe istoria socială): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*, coord. de CARL GÖLLNER, Köln/ Wien, 1988. Pentru o scurtă privire de ansamblu legată de problemele economice şi sociale se indică, pe lîngă volumul I al lucrării, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, şi capitolul despre statele Europei de Sud-Est din volumul V al compendiului istoriei sociale şi economice a Europei [*Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Stuttgart, 1985)] (scris de IVÁN T. BEREND şi de GYÖRGY RÁNKI).

VII. Transilvania ca parte a României

Ca sinteze referitoare la istoria României din perioada interbelică – şi nu numai – amintim: JOSEPH ROTHSCHILD, *East Central Europe Between the Two World Wars*, Seattle/London, 1974, 1990, 281-322; HITCHINS (vezi capitolul „Generalităţi"); STEPHEN FISCHER-GALATI: *Twentieth Century Rumania*, New York, 1970 (reeditat 1991, ediţie românească din 1998). Situaţia actuală a cercetării perioadei interbelice, cu indicaţii şi asupra perioadei de după război, este cuprinsă în două culegeri de studii: *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*, coord. de WALTER KÖNIG, Köln ş. a. 1994 şi *Minderheit und Nationalstaat. Siebenbürgen seit dem Ersten Weltkrieg*, coord. de HARALD ROTH, Köln ş. a. 1995. Ca excelentă monografie legată de problemele cultural-politice şi etnice este de amintit: IRINA LIVEZEANU, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, & Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca/London, 1995 (ediţie românească din 1998). De asemenea, sistematică din perspectivă maghiară, cu includere a perioadei postbelice, este lucrarea lui ELEMÉR ILLYÉS: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Wien, 1981.

Referitor la *mişcarea naţională a românilor* şi la problema *Unirii din 1918*, pe lîngă lucrarea lui ROBERT A. KANN, se recomandă ca sinteză PETER HASLINGER: *Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918*, Wien u. a. 1993. Referitor la perioada de tranziţie, din perspectivă românească: GHEORGHE IANCU, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920*, Cluj-Napoca, 1995. Mişcarea legionară este tratată cu profunzime de ARMIN HEINEN: *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986 (ediţie românească din 1999). De folosit, cu precauţie, este capitolul despre statele Europei central-estice şi sud-estice 1914-1980 (de IVÁN T. BEREND şi GYÖRGY RÁNKI) în *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, volumul 6 (Stuttgart, 1987).

O bună privire de ansamblu asupra *problemei naţionalităţilor* ne oferă: ZSOLT K. LENGYEL, *Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989. Abriß über die inneren Integrationsprobleme des zentralistischen Einheitsstaates am Beispiel der Deutschen und der Magyaren*. În: ZfSL, 24 (2001), 190-212. De menţionat este şi lucrarea aprofundată a aceluiaşi autor, care evidenţiază multiplele legături interetnice: IDEM, *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928*, München, 1993. Cu privire la istoria contemporană a saşilor, cuprinzătoare este lucrarea lui ULRICH A. WIEN: *Kirchenleitung über dem Abgrund. Bischof Friedrich Müller vor den Herausforderungen durch Minderheitenexistenz, Nationalsozialismus und Kommunismus*, Köln ş.a. 1998.

Referitor la *evrei* în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, ca sinteză concisă: KRISTA ZACH, *Die Juden Rumäniens zwischen Assimilation und Auswanderung*. În: *Aspekte ethnischer Identität*, coord. de EDGAR HÖSCH, GERHARD SEEWANN, München, 1991, 257-298: detaliat: HLDRUN

GLASS, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*, München, 1996. Despre Holocaust: *The Tragedy of Romanian Jewry*, coord. RANDOLPH L. BRAHAM, New York, 1994. Despre *romi* printre altele: BRIGITTE MIHOK, *Vergleichende Studie zur Situation der Minderheiten in Ungarn und Rumänien (1989-1996) unter besonderer Berücksichtigung der Roma*, Frankfurt/ Main, 1999.

O literatură demnă de recomandat, despre *România perioadei comuniste*, este încă foarte redusă în limbile de circulație internațională. Pentru o privire de ansamblu se recomandă lucrările mai sus menționate, scrise de STEPHEN FISCHER-GALATI, VLAD GEORGESCU şi EKKEHARD VÖLKL. Foarte util este şi *Südosteuropa-Handbuch*, volumul II „Rumänien", coord. KLAUS-DETLEV GROTHUSEN, Göttingen, 1977. Despre politica românească pînă la mijlocul anilor '60, semnificativă şi cu referire la „devierea" românească, este lucrarea lui GERD FRICKENHELM: *Die rumänische Abweichung. Eine Beschreibung und Analyse ihrer Entstehung*, Münster, 1990. Cu metodologie cultural-antropologică este tratată perioada imediat următoare de către KATHERINE VERDERY: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, Berkeley ş. a. 1991. Drept lucrare fundamentală recomandăm: GÜNTHER H. TONTSCH, *Das Verhältnis von Partei und Staat in Rumänien. Kontinuität und Wandel 1944-1982*, Köln ,1985; de asemenea, ROBERT R. KING: *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980 şi DENNIS DELETANT: *Romania under Communist Rule*, Oxford ş. a. 1999. Cu depăşire a cadrului pur legislativ, ERICH KENDI: *Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien*, München, 1992. Cu privire la problemele societății socialiste, în speță etnostratificarea ei: BRIGITTE MIHOK, *Ethnostratifikation im Sozialismus, aufgezeigt an den Beispielen Ungarn und Rumänien*, Frankfurt/Main u. a. 1990. Legat de problema emigrării saşilor: GEORG WEBER ş. a.: *Emigration*

der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert, Opladen, 2003.

Legat de *evoluția de după evenimentele revoluționare din decembrie 1989* vezi ANNELI UTE GABANYI: Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation, München, 1998; apoi, este de amintit culegerea de studii *Romania After Tyrany*, coord. de DANIEL N. NELSON, Boulder/San Francisco, Oxford 1992 şi TOM GALLAGHER: *Romania after Ceaşescu. The Politics of Intolerance*, Edinburgh, 1995. Referitor la problema minorităților în perioada tranziției: GEORG BRUNNER, GÜNTHER H. TONTSCH: *Der Minderheitenschutz in Ungarn und Rumänien*, Bonn, 1995. O bună sinteză asupra problemelor demografice o găsim la ERNST WAGNER: *Ethnische und religiöse Minderheiten in Transsilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992*, în: ZfSL, 18 (1995), 46-59.

VIII. Referitor la istoriografia modernă a Transilvaniei

O bună *privire de ansamblu* asupra Europei de Sud-Est ne este oferită de KARL KASER: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Wien/Köln, 1990. Drept sinteză a istoriografiei asupra Transilvaniei este de menționat culegerea de studii *Historians and the History of Transylvania*, editată de LÁSZLÓ PÉTER, Boulder/Co., New York, 1992. Punînd accentul pe evul mediu şi epoca modernă timpurie, Ungaria fiind tratată amănunțit: NORBERT KERSKEN, *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes"*, Köln ş.a. 1995. Referitor la *istoriografia fiecărei etnii în parte*: LUCIAN BOIA, *Geschichte und Mythos. Zur Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft*, Köln ş. a. 2003 oferă o dezbatere profundă şi critică la întreaga istoriografie românească. În continuare: FREDERICK KELLOGG, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield/Ca., 1990; STEVEN BELA VARDY: *Modern Hungarian Historiography*, Boulder/ Co., New York, 1976; EDIT SZEGEDI: *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität.*

Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung, Köln ş. a. 2002; KONRAD GÜNDISCH ş. a.: *Wissenschaft*, in: *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*, coord. de CARL GÖLLNER, Köln/Wien, 1988, 328-364.

Referitor la *rolul politic al istoriografiei*, printre alţii: DENNIS DELETANT, HARRY HANAK, *Historians as Nation-Builders*, London, 1988; KLAUS BEER, *Die Interdependenz von Geschichtswissenschaft und Politik in Rumänien 1945-1980. Die Historiographie über den Zeitraum 1918-1945*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 32 (1984), 241-274. În legătură cu problemele de *interpretare şi manipulare a istoriei*: KURT HOREDT *"... und was verschwand, wird mir zur Wirklichkeit"*. Erinnerungen, Bonn, 1988; DIONISIE GHERMANI, *Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, München, 1967; foarte ilustrative sînt şi exemplele date de RADU POPA: *Die Geschichte Rumäniens um das Jahr 1000. Bemerkungen und Berichtigungen*, în ZfSL, 15 (1992), 11-30. Despre evoluţiile mai recente ale cercetării asupra Transilvaniei: *Wege landeskundlicher Forschung. 25 Jahre Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde 1962-1987*, coord. de KONRAD GÜNDISCH, Köln/Wien, 1988. *Ghiduri arhivistice*: Număr special al „Transylvanian Review", 4 (1995), nr. 3, precum şi contribuţiile lui IMRE RESS şi JAMES P. NIESSEN despre Ungaria şi România în *A Guide to East Central European Archives*, coord. de CHARLES W. INGRAO, Minneapolis, 1998 (= caiet tematic al „Austrian History Yearbook", 29 [1998], nr. 2). Pentru fondul de arhivă în Occident sînt de amintit ca valabile în continuare (chiar şi fără actualizare recentă): GERHARD TEICH: *Topographie der Osteuropa-, Südosteuropa und DDR-Sammlungen*, München/New York, 1978; WALTER LUKAN, MAX DEMETER PEYFUSS: *Ost- und Südosteuropa-Sammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen*, Wien/München, 1982, ²1990; *East Central and Southeast Europe. A Handbook of Library and Archival Resources in North America*, coord. de PAUL L. HORECKY., Chicago, 1976.

Suverani şi guvernatori

Regii Ungariei		Voievozi ai Transilvaniei[1]	
Dinastia arpadiană			
1001-1038	Ştefan I. (cel Sfânt)		
1038-1041	(1.) Petru (Orseolo)		
1041-1044	Samuil Aba		
1044-1046	(2.) Petru (Orseolo)		
1046-1060	Andrei I		
1060-1063	Bela I		
1063-1074	Solomon		
1074-1077	Geza I		
1077-1095	Ladislau (cel Sfânt)		
1095-1116	Coloman		
1116-1131	Ştefan al II-lea		
1131-1141	Bela al II-lea		
1141-1162	Geza al II-lea		
1162-1172	Ştefan al III-lea (*pretendenţi*: Ladislau al II-lea, Ştefan al IV-lea)		
1172-1196	Bela al III-lea		
1196-1204	Emeric		
1204-1205	Ladislau al III-lea	1201	(1.) Gyula
1205-1235	Andrei al II-lea	1212-1213	Bertold de Merania
		1214	(2.) Gyula
		1227	(1.) Pousa (f.l. Solyom)
1235-1270	Bela al IV-lea (din 1230 *rex iunior*)	1235-1241	(2.) Posua (f.l. Solyom)
1270-1272	Ştefan al V-lea (din 1257 *rex iunior*)	1270-1272	(1.) Matia (Csáki)
1272-1290	Ladislau al IV-lea (Cumanul)	1273-1277	(2.) Matia (Csáki)
		1282	(1.) Roland Borsa
		1284-1285	(2.) Roland Borsa
1290-1301	Andrei al III-lea	1288-1293	(3.) Roland Borsa

1. Avînd în vedere marele număr al voivozilor şi din cauza deselor schimbări prezentăm aici doar o selecţie a celor mai importante personaje. Pentru liste complete vezi: FRANCISC PALI.: Elemente de cronologie. În: Documente privin istoria României. Introducere. vol. 1. [Bucureşti] 1956 precum şi: Magyarország történeti kronológiája [cronologie la istoria Ungariei], editat de KÁLMÁN BENDA. Budapesta ²1983.

Dinastii mixte

1301-1305	Venceslav (Přemysl)	1294-1315	Ladislau Kán
1305-1308[12]	Otto (de Wittelsbach)		
1307-1342	Carol I Robert (de Anjou)	1318-1321	Dózsa de Debreţin
		1322-1342	Toma de Szécsényi
1342-1382	Ludovic I (cel Mare, de Anjou)	1351-1356	(1.) Nicolae Kont
		1356-1376	voievozi din neamul Lackfi
1382-1395	Maria	1376-1391	Ladislau de Losoncz
	(*pretendenţi*: Carol de Durazzo)		
1387-1437	Sigismund (de Luxemburg)	1395-1401	(1.) Stibor de Stiboricz
		1401-1403	Nicolae Csáki
		1410-1414	(2.) Stibor de Stiboricz
		1415-1437	voievozi din neamul Csáki
		1436-1438	Petru Cseh
1437-1439	Albrecht (de Habsburg)	1438-1440	Desideriu de Losoncz
1440-1444	Vladislav I (Jagiełło)	1441-1446	(1.) Ioan de Hunedoara
1444-1446	*Interregnum*	1441-1447	(1.) Nicolae Újlaki
1446-1457	Ladislau al V-lea	1448	(2.) Ioan de Hunedoara
	(Postumul, de Habsburg)	1450-1457	(2.) Nicolae Újlaki
	(Guvernatori al Ungariei:	1450-1460	(1.) Ioan de Rozgonyi
	1446-1453: Ioan de Hunedoara		
	1453-1456: Ulrich de Cilli)		
1458-1490	Matia I (Matei Corvin)	1460	(3.) Nicolae Újlaki
		1462-1465	(2.) Ioan Rozgonyi şi
			(1.) Ioan Pongrácz
		1465-1467	Sigismund şi Ioan de
			Szentgyörgy, Berthold
			Ellerbach
		1468-1472	(2.) Ioan Pongrácz
		1476	(3.) Ioan Pongrácz
1490-1516	Vladislav al II-lea (Jagiełło)	1479-1493	Ştefan Báthori (I.)
		1493-1499	Ladislau Losonczi şi
			Bartolomeu Drágfi
		1499-1510	Petru de Szentgyörgy şi
			Bozin
1516-1526	Ludowig al II-lea (Jagiełło)	1510-1526	Ioan Zápolya
		1526-1529	Petru Perényi
		1529-1533	Ştefan Báthori (II.)
		1534-1539	Ştefan Mailat

Habsburgii ca regi al Ungariei (în paranteză numerotarea lor ca împăraţi romani)		*Principii Transilvaniei (pînă în 1571 şi regi al Ungariei)*	*Sultanii Imperiului Otoman*
1526-1563	Ferdinand I (I)	1526-1540 Ioan I Zápolya	1520-1566 Suleiman I
1563-1576	Maximilian (II)	1540-1571 Ioan II Sigismund *Gubernator*: 1541-1551: George Martinuzzi	1566-1574 Selim II
1572-1608	Rudolf (II)	1571-1586 Ştefan Báthory	1574-1595 Murat III
		1586-1597 Sigismund Báthory	1595-1603 Mehmet III
		1598-1604 Rudolf de Habsburg	
		1599 Andrei Báthory	
		1600-1601 Mihai (Viteazul)	
		1601-1602 Sigismund Báthory	
		1603 Moise Székely	
		1604-1606 Ştefan Bocskai	1603-1617 Ahmet I
		1607-1608 Sigismund Rákóczi	
1608-1619	Matias II (I)	1608-1613 Gabriel Báthory	
1618-1637	Ferdinand II (II)	1613-1629 Gabriel Bethlen	1617-1618 Mustafa I
			1618-1622 Osman II
			1622-1623 Mustafa I
		1629-1630 Caterina de Brandenburg	1623-1640 Murat IV
		1630 Ştefan Bethlen	
1625-1657	Ferdinand III (III)	1630-1648 Gheorghe Rákóczi I	1640-1648 Ibrahim
1647-1654	Ferdinand IV.	1648-1660 Gheorghe Rákóczi II	1648-1687 Mehmet IV.
		1657-1658 Francisc Rhédey	
		1658-1659 Acaţiu Barcsai	
1655-1705	Leopold I (I)	1661 Ioan Kemény	
1687-1711	Iosif I (I)	1661-1690 Mihai Apafi	1687-1691 Suleiman II
			1691-1695 Ahmet II
			1695-1703 Mustafa II

Habsburgii ca principi ai Transilvaniei (numerotare ca regi ai Ungariei, în paranteză ca împăraţi romani/austrieci)	Guvernatorii Transilvaniei	Pretendenţi ca principi
1690-1705 Leopold I. (I.)	1691-1708 Gheorghe Bánffy, conte	1690-1699 Emeric Thököly
1705-1711 Iosif I. (I.)	1709-1713 Deputăţie a ţării	1704-1711 Francisc Rákoczi II.
1712-1740 Carol III. (VI.)	1713-1731 Sigismund Kornis, conte	
	1732-1734 Francisc Anton Wallis, conte	
1740-1780 Maria Terezia	1734-1735 Ioan Haller, conte	1737/1738 Iosif Rákóczi
	1758-1762 Ladislau Kemény, conte	
	1762-1764 Adolf Bukow, baron	
1765-1867: *Transilvania este Mare Principat*	1764-1767 Andrei Hadik, conte	
	1767-1770 Carol O'Donell, conte	
	1771-1774 Maria-Iosif Auersperg, conte	
1780-1790 Iosif II. (II.)	1774-1787 Samuil Brukenthal, baron	
1790-1792 Leopold II. (II.)	1787-1822 Gheorghe Bánffy, conte	
1792-1835 Francisc (II./ I.)	1822-1834 Ioan Jósika, baron	
1830-1848 Ferdinand V. (I.)	1835-1837 Ferdinand d'Este, arhiduce	
	1837-1840 Ioan Kornis, conte	
	1842-1848 Iosif Teleki, conte	
1848-1916 Franz Iosif (I.)	1849-1851 Ludovic Wohlgemuth	
	1851-1858 Carol Schwarzenberg, principe	
	1858-1861 Frederic Liechtenstein, principe	
	1860-1862 Emeric Mikó, conte	
	1861-1867 Ludovic Folliot-Crenneville, conte	
1916-1919 Carol IV. (I.)		

Preşedinţii Ungariei	Preşedintele Consiliului Dirigent al Transilvaniei	Regii României
1919 Mihály Károlyi	1918-1920 Iuliu Maniu	1914-1927 Ferdinand I (de Hohenzollern-Sigmaringen)
1919 Sándor Garbai		
1919 Iosif de Austria		
Guvernator al Ungariei		
1920-1944 Miklós Horthy		1927-1930 (1.) Mihai I.
		1930-1940 Carol II.
		1940-1947 (2.) Mihai I.

Şefii de stat ai României

Republica Populară:

1947-1952	Constantin I. Parhon
1952-1958	Petru Groza
1958-1961	Ion Gheorghe Maurer
1961-1965	Gheorghe Gheorghiu-Dej

Republica Socialistă:

1965-1967	Chivu Stoica
1967-1989	Nicolae Ceauşescu

Republica România:

1990-1996	Ion Iliescu
1996-2000	Emil Constantinescu
2000-2004	Ion Iliescu
2004-	Traian Băsescu

Surse: ROLF KUTSCHERA: Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869. Köln, Wien 1985. JOSEF MATUZ: Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte. Darmstadt 1985. BERTOLD SPULER: Regenten und Regierungen der Welt. Teil II,2 und 3. Würzburg 1962. PETER TRUHART: Regents of Nations. Regenten der Nationen. Bd. III/1. München 1986.

Tabel cronologic

70-44 î. Cr.	Întemeierea unui stat dac sub conducerea lui Burebista
105/ 106	Cucerirea Daciei de către împăratul Traian şi înfiinţarea provinciei Dacia
din 235	Invazii ale goţilor în Dacia
271	Romanii evacuează provinciile dacice situate la nord de Dunăre
375	Invazia hunilor, începutul retragerii goţilor
455	Destrămarea dominaţiei hunilor; înaintarea gepizilor
567	Avarii şi longonbarzii îi înfrîng pe gepizi
din sec. al VII-lea	Populaţii slave în Transilvania
cca. 800	Destrămarea dominaţiei avarilor de către bulgari şi carolingieni
sec.al IX-lea	Încadrarea Transilvaniei de Sud în Ţaratul Bulgar, apariţia maghiarilor
din 895	Descălecarea maghiarilor
cca. 1000	Întemeierea Regatului Ungar şi începutul încadrării Transilvaniei în Regat
sec. al XI-lea	Înfiinţarea episcopiei catolice de la Alba Iulia, începutul invaziilor pecenegilor şi cumanilor

sec. al XII-lea	Colonizarea unor trupe auxiliare ca grăniceri în Transilvania
mijlocul sec. al XII-lea	Aşezarea de colonişti germani în sud şi nord-vest, secuii în est şi vest
1191	Ia fiinţă prepozitura Sibiului
1211-1225	Ordinul teuton în Ţara Bârsei
1222	„Bula de aur" a regelui Andrei al II-lea în favoarea nobilimii
1224	Privilegiul *Andreanum* pentru coloniştii saşi (*hospites*)
1241/ 42	Spaţiul carpato-dunărean este devastat de invaziile mongolilor
1285	A doua invazie a mongolilor în Transilvania
sfârşitul sec. al XIII-lea	Creşterea puterii voievodale în Transilvania
sec. al XIV-lea	Redobândirea puterii centrale regale sub regii Angevini, înflorirea oraşelor
mijlocul sec. al XIV-lea	Independenţa provinciilor învecinate, Ţara Românească şi Moldova
1395	Prima invazie otomană în Transilvania
1396	Înfrângerea suferită de o armată de cruciaţi sub conducerea regelui Sigismund în faţa turcilor la Nicopole
din 1420	Numărul invaziilor trupelor otomane în Transilvania creşte
1437/ 38	Răscoală ţărănească în Transilvania, *Unio trium nationum*
1458	Reconfirmarea *Unio trium nationum*
1467	Răscoala transilvănenilor împotriva regelui Matei Corvin

1479	Victoria trupelor transilvănene şi timişorene împotriva trupelor otomane pe Câmpul Pâinii (lângă Orăştie)
1514	Răscoală ţărănească sub conducerea lui Gheorghe Dózsa
1526	Bătălia de la Móhács: victoria turcilor asupra lui Ludovic al II-lea, destrămarea regatului medieval al Ungariei
1538	Pacea de la Oradea: împărţirea Ungariei în sfere de dominaţie
1541	Împărţirea Ungariei în trei părţi în urma ocupării părţii centrale de către Otomani, începutul autonomiei Transilvaniei sub suzeranitate otomană
1544	Alipirea Partium-ului (*Partes adnexae*) la Transilvania
1568	Recunoaşterea confesiuniilor lutherane, reformate, catolice şi unitariene în faţa dietei transilvane de la Turda
1570	Tratatul de la Speyer: recunoaşerea Habsburgilor ca suverani ai Ungariei
1593-1606	Transilvania este implicată în „războiul cel lung cu turcii"
1599-1600	Pe lângă Ţara Românească şi Moldova Mihai Viteazul stăpâneşte şi Transilvania
1604-1606	Răscoala condusă de Ştefan Bocskai
1613	Începutul „erei de aur" a Principatului Transilvan o dată cu începutul domniei lui Gabriel Bethlen
1619-1648	Participare repetată a principilor transilvani la Războiul de Treizeci de Ani
1661	Prin impunerea uni candidat propriu pe tronul transilvan, turcii îşi măresc influenţa
din 1683	Habsburgii cuceresc partea turcească a Ungariei

1688	Principele şi stările transilvane recunosc stăpânirea Habsburgilor
1690/91	Recunoaşterea constituţiei transilvane prin *Diploma Leopoldinum*
1697	Unirea bisericească greco-catolică în Transilvania
1699	Pacea de la Sremski Karlovci (Karlowitz): Confirmarea stăpânirii Habsburgice asupra Ungariei şi Transilvaniei
1703-1711	Răscoala curuţilor împotriva Habsburgilor
1722	Dieta transilvană votează *Pragmatica Sancţiune*
1744	Dieta transilvană renunţă la părţile constituţiei Transilvaniei care sunt considerate a fi îndreptate împotriva stăpânirii habsburgice
1751	Cancelaria aulică transilvană din Viena preia conducerea administraţiei Transilvaniei
1762-1770	Organizarea graniţei militare în Transilvania
1764	Reprimarea unei răscoale secuieşti
1765	Transilvania devine Mare Principat
1769	Prima reformă urbarială pentru Transilvania iniţiată de Maria Tereza
1781-1790	Reformele iosefine
1784	Răscoală a ţăranilor români sub conducerea lui Horea
1791	Memorandumul românesc *Supplex Libellus Valachorum*
1804/ 06	Habsburgii devin împăraţi ai Austriei
1848/ 49	Revoluţie în Transilvania, uniune temporară a Transilvaniei cu Ungaria; desfiinţarea iobăgiei
1863/ 64	Dieta votează ample schimbări ale constituţiei ţării
1867	Prin Compromisul Austro-Ungar Transilvania devine parte integrală a Ungariei
1868	*Pronunciamentum* de la Blaj ca declaraţie a unei

	adunări naționale românești, legea naționalităților Ungariei
1876	Reformă administrativă în Ungaria, dizolvarea vechilor structuri de autoadministrare
1877	Independența Principatelor unite, Moldova și Țara Românească, față de Imperiul Otoman
din cca. 1879	Măsuri de maghiarizare în Ungaria, începutul luptei naționalităților
1892	Românii se adresează împăratului printr-un *Memo randum*
1914	Începutul Primului Război Mondial, neutralitatea României
191	Invazia trupelor române în Transilvania de sud
1918	Prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, Proclamația unirii românilor transilvăneni cu România
1919	Ocupație militară română a Transilvaniei, administrație interimară, Tratatul de pace al Antantei cu România și Tratatul minorităților
1920	Tratatul de pace al Antantei cu Ungaria, integrarea deplină a Transilvaniei și a unor comitate din estul Ungariei în statul român
din 1921	Reformă agrară în părțile României nou dobândite
1923	Constituția României
1938	Dictatura regală a lui Carol al II-lea
1940	Cedarea Transilvaniei de nord și a Secuimii Ungariei, dictatură militară în România
1941	Intrarea României și Ungariei de partea Germaniei hitleriste în cel de-al doilea război mondial
1944	Sub conducerea regelui Mihai I. România trece de parte Uniunii Sovietice, începutul sovietizării țării, ocuparea Transilvaniei de nord

1947	România devine republică populară
1952-1968	„Regiunea autonomă maghiară" în Secuime
1965	Ceauşescu devine secretar general al P. C. R., constituţie nouă, România devine republică socialistă
1968	Înfiinţarea de „comitete ale oamenilor muncii ai naţionalităţilor" sub controlul statului
1971	Sfîrşitul scurtei faze „liberale" sub Ceauşescu
1978	Convenţie asupra reîntregirii famililor între Repub lica Federală Germană şi România, referitoare la emigrarea germanilor
1989	Căderea dictaturii lui Ceauşescu
1991	Constituţia Republicii România
1996	Tratat de bază de bună vecinătate între Ungaria şi România

Lista ilustraţiilor şi hărţilor

Pagina 23	Peisaj caracteristic Podişului Transilvan, Imre Szacsvay: *In Transylvania I.*, Officina Nova Buda pest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 31	Fragment de pe Coloana lui Traian, Hadrian Daicoviciu: *Dacii*, Bucureşti, 1968
Pagina 34	Harta 1: Transilvania în regatul medieval al Ungariei
Pagina 37	Catedrala romano-catolică din Alba Iulia, foto Oskar Netoliczka, Fototeca Muzeului Transilvaniei din Gundelsheim
Pagina 40	Biserica din Densuş, *Fototeca Ligii Pro Europa*, Tîrgu-Mureş
Pagina 44	Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin, Kubinyi, Vahot: *Magyarország és Erdély* 3-4.
Pagina 50	Biserica fortificată din Cisnădie, Gerster, Rill: *Siebenbürgen im Flug*
Pagina 52	Biserica Neagră din Braşov, *Fototeca Ligii Pro Europa*, Tîrgu-Mureş
Pagina 54	Harta 2: Transilvania ca principat autonom
Pagina 58	Sigiliile celor trei „naţiuni" transilvane, Albert Arz von Straussenburg: *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde*, Köln, Wien 1981
Pagina 62	Umanistul reformator braşovean Johannes Honterus, Imre Szacsvay: *In Transylvania III.*, Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York

Pagina 67	Mihai Viteazul, Ioan Chindriş (coord.): *1848 Blajul şi amintirea revoluţiei*, Blaj, 1998
Pagina 70	Gabriel Bethlen, ca principe al Transilvaniei, Béla Köpeczi (coord.): *Histoire de la Transylvanie*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989
Pagina 82	Harta 3: Transilvania ca provincie a Monarhiei Habsburgice
Pagina 90	Biserica lui Horea, Imre Szacsvay: *In Transylvania I.*, Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 94	Supplex Libellus Valachorum, Ioan Chindriş (coord.): *1848 Blajul şi amintirea revoluţiei*, Blaj, 1998
Pagina 96	Catedrala greco-catolică din Blaj, *Fototeca Ligii Pro Europa*, Tîrgu-Mureş
Pagina 107	Biserica armenească din Gheorgheni, Imre Szacsvay: *In Transylvania II.*, Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 110	Piaţa centrală a Tîrgu-Mureşului (sec.XIX), Gravură de Rohbock, după Keresztes Gyula: *Marosvásárhely régi épületei*, Difprescar, Marosvásárhely, 1998
Pagina 114	Peisaj transilvan, Imre Szacsvay: *In Transylvania I.*, Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 118	Harta 4: Transilvania ca parte a României
Pagina 121	Episcopul Iuliu Hossu dă citire declaraţiei de la Alba Iulia, Béla Köpeczi (coord.): *Histoire de la Transylvanie*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989
Pagina 125	Catedrala ortodoxă din Alba Iulia, Imre Szacsvay: *In Transylvania III.*, Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 131	Clerici saşi, opozanţi ai naţional-socialismului, *Colecţia fotografică a Siebenbürgen-Institute Gundelsheim*
Pagina 138	Grafic: Locuitorii Transilvaniei după naţionalitate (1930-1992), In: *ZfSL* 18 (1995), 53
Pagina 144	Ruinele cetăţii medievale Slimnic, *Fototeca Ligii Pro Europa*, Tîrgu-Mureş

Index tematic, de denumiri geografice şi nume de persoane

Adunarea Națională (Parlamentul) de la Frankfurt 97
adunările generale ale saşilor 113
Africa 55
al doilea război mondial 132, 133, 134, 141
Alba Iulia - anterior Bălgrad (germ. Weißenburg – înainte de 1715 Karlsburg, magh. Gyulafehérvár) 23, 36, 38, 44, 64, 76, 77, 78, 80, 120, 121, 143
Alpi 32
Andreanum 41
Andrei al II-lea 39, 41, 42
Anglia 61
antisemitism 131
antitrinitarieni *vezi Reforma*
Antonescu, Ion 130
Apafi, Mihail 72
Apponyi, Albert 115
Approbatae 59
Arad (germ.Arad, magh.Arad) 120
Asia 32, 36, 45, 49, 55
Augsburg 33
Aurelian 29
Austria 97, 100, 105, 109
Banat 21, 75, 86, 87, 88, 117, 126, 142, 143
Basarabia 123, 130
Basta, Gheorghe 68
Báthory, Andrei 67
Báthory, Gabriel 69
Báthory, Sigismund 66, 67,
Báthory, Ştefan 61, 63, 64, 65, 66
Béla al IV-lea 42
Belgrad 55, 86
Berlin 117, 132, 143
Bethlen, Gabriel 70
biserici fortificate 50
Bistrița (germ.Bistritz, magh. Beszterce) 22, 23, 45, 132
Bizanț 36
Blaj (germ. Blasendorf, magh. Balázsfalva) 100, 108
Bocskay, Ştefan 67, 68, 69
Boemia 53, 61
Braşov (germ. Kronstadt, magh. Brassó) 41, 45, 63, 64, 76, 141
Brătianu 126
bresle 46

Bucovina 21, 117, 123, 130, 131,
Bucureşti 112, 117, 121, 124, 126, 128, 132, 135, 137, 145, 148
Buda *vezi Ofen* 57, 72
Budapesta (vezi de asemenea Ofen şi Pest) 112, 115, 120, 128
Bula de Aur 39
Bulgaria 30, 126
Burebista 26
Călata (magh. Kalotaszeg) 22
calvinism *vezi* Reforma
Cancelaria aulică transilvană 73, 83, 84
Cantemir, Dimitrie 92
Carol al II-lea 129, 130
Carol al V-lea 55
Carol I 119
Carpaţii Meridionali (germ. Südkarpaten/Transylvanische Alpen, magh. Déli Kárpátok) 21, 39, 86
Carpaţii Occidentali (germ. Siebenbürgische Westgebirge, magh. Nyugati Kárpátok) 39
Carpaţii Orientali (germ. Ostkarpaten, magh. Keleti Kárpátok) 21, 27, 39, 86
Casa de Anjou/Angevinii 45, 48
ceangăi 22, 139
Ceauşescu, Nicolae 139, 142
Cehoslovacia 119, 126, 139
Certa Puncta 88, 91
Cezar 27
Cîmpia Panoniei 32, 33, 36, 75, 85
cincizecea oilor 44
Ciuc (germ. Szekler Stuhl, magh. Csík) 65
Cluj (germ.Klausenburg, magh. Kolozsvár) 23, 46, 51, 65, 110, 122, 135, 141,143
cneaz 43, 47
cnezat 43
Codul Civil Austriac 102
comanda(me)nt militar 23, 73, 85
comitatens 41,70
Compilatae *59*
compromisul / pact austro-ungar 105, 108, 111
confesiuni recepte *vezi* libertate religioasă
consiliu princiar 58
Consiliul Dirigent pentru Transilvania 121, 123, 124
Consiliul Naţional Român 120
Constantinescu, Emil 182
Constantinopol 36
Contrareformă 72, 89
Coresi 63
Cortina de Fier 136
credinţe tolerate *vezi* Libertate religioasă
Croaţia (Slavonia) 39, 57, 87, 106
Culegerile de legi teritoriale ale stărilor 102
curuţii 74
Dacia 27, 28, 29, 30
Davidis, Franz (Dávid, Ferenc) 64, 65, 66
Debreţin (germ. Debrezin, magh.Debrecen) 101
Decebal 27
descălecarea 33
Dictatul de la Viena 132
dietă 23, 44, 52, 58, 59, 64, 65, 72, 74, 83, 84, 94, 97, 99, 100, 103, 106
Dinastia Arpadiană 33, 35, 45
Diploma din octombrie 103
Diploma Leopoldinum 73, 74, 83, 84

Dobrogea 123
dominicani 36
domnia femeilor 71
Două Scaune 41
Dózsa, Gheorghe 53
Dracula (personaj literar) 49
dualism 105, 110, 115
Dunărea 22, 27, 28, 29, 30, 32
Edictul de restituire 91
Edictul de Toleranţă 89, 91
Eisenburg (magh. Vasvár) 72
Elveţia 21
evrei 48, 80, 130, 131, 132, 137, 142
Federaţia statelor germane 99
Ferdinand I 56, 60
Francisc I./II. 95
francmasoni 98
Franţa 126
Franz Ferdinand 115, 121
Franz Iosif 113, 119
Frontul Salvării Naţionale 143
Fugger 47
Garda de Fier 130
Geneva 126
Germania 113, 130, 132, 134, 137, 147
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 136
graniţa militară 87
greavi 46, 47, 79
Grupul Etnic German din România 132
Gubernium 83, 103, 106
guvernator 58, 84
Hanatul bulgar 30
Helth, Kaspar/Heltai, Gáspár 65
Hitler, Adolf 131
Honterus, Johannes 64
Horea 92
hospites 41
Iliescu, Ion 144, 148
Imperiul Otoman 49, 56, 59, 60, 61, 69, 71, 77, 86
Imperiul Roman 27, 28, 32, 55
Înalta Poartă *vezi* Imperiul Otoman
invazia mongolilor / năvălirea tătarilor 42, 47, 48
Ioan al II-lea Sigismund 57, 58, 60, 61, 63
Ioan de Hunedoara 49
iobăgie 46, 53, 75, 78, 87, 88, 91, 92, 100, 101
iobagii castelelor 47
Iosif al II-lea 88, 89, 91, 92, 95, 109
Isabela 58, 59
işpan 39
Israel 137
Italia 132
Iugoslavia 126
judecător regal 40, 41
Karlowitz 73, 86
Königgrätz 105
Köprülü 71
Kurlanda 61
Landler 97
Lausitz 61
Lechfeld 33
Legea naţionalităţilor 106, 114
Legiunea Arhanghelului Mihai 130
Leopold al II-lea 94
Leopold I 73
liberalism 98, 100
libertate religioasă 62, 63, 66, 68, 71, 72, 73, 78, 83, 89, 92, 95, 103
Liga Naţiunilor 122, 126
Liga Sfîntă 66
Lituania 61
localităţi taxale 70
locatori 45
Ludovic al II-lea 55, 61

luterani *vezi Reforma*
maghiarizare 95, 99, 101, 107, 110, 111, 112, 115, 116
Maramureş (germ. Marmarosch, magh. Máramaros) 21, 43, 86
Marea Adriatică 36
Marea Adunare Naţională 120, 121
Marea Neagră 27, 28
Maria Tereza 84, 85, 88, 91
Martinuzzi, George 57, 60
Matei (Matia) Corvin 52
Memorandum 112
Metternich 97, 100
Mica Antantă 126
Micu-Klein, Inochenţie 92
Mihai I 133, 135
Mihai Viteazul 67, 68
minorităţi compacte 128
Mitropolia Ungrovlahiei 77
Mohács 55, 56
Moldova 21, 45, 49, 61, 67, 76, 77, 78, 99, 139, 141
Moravia 33, 61
Muntenia vezi Valahia/Ţara Românească
Munţii Apuseni 21, 44, 46
Mureş (germ.Mieresch, magh. Maros) 21
natio Hungarica 43, 53, 95
natio Valahica 45
naţional-socialism 132
nationes 39, 46, 48, 51, 52, 58, 59, 67, 69, 84, 85, 87, 88, 95, 100
neoabsolutism 102
Nicopole 49
Nösnerland *vezi* Ţara Bistriţei
Nürnberg 46
Olanda 21, 91
Olt (germ. Alt, magh. Olt) 21, 27
Oltenia vezi Valahia/Ţara Românească
optanţi 122
Oradea (germ. Wardein/Großwardein, magh. Nagyvárad) 56, 67, 71
Ordinul Teuton 41, 42, 61
Pacea de la Viena 69
Pacea din Westfalia 70
Pământul Crăiesc (germ. Königsboden, magh. Királyföld) 41, 46, 64, 80, 81, 89, 96, 99, 100, 101, 109, 113, 116
Pământul/Ţinutul Secuilor (germ. Szeklerland, magh. Székelyföld) 22, 65, 111, 132, 135, 144
Paris 122, 133
Partes (adnexe) vezi Partium
Partidul Comunist 136, 139
Partidul Maghiar 128
Partidul Naţional Român 108, 112, 114, 126
Partidul Naţional Ţărănesc 126, 129
Partidul Popular Săsesc 113
Partium 59, 60, 64, 65, 68, 75
Paşalîcul de la Buda 56, 72
Passarowitz 86
Pasul Ghimeş (germ. Ghimeş-Paß, magh.Gyimesi hágó) 22
Patenta din februarie 103
Peninsula Scandinavă 61
Pesta (germ. Pest, magh. Pest) 106
pixidarii 40, 78
pletoşi 27
Polonia 61, 66, 67, 77
Praga 143
Pragmatica Sanctio 84
Prepozitura Sibiului 41
Primăvara de la Praga 139
primipili 40, 78
primores 40, 47, 78

primul război mondial 115
Principatul Transilvaniei 21
problema / chestiunea transilvană 127, 147
problema naţionalităţilor 106, 107, 115
Prusia 105
purtători de căciuli de fetru (Filzmützen) 27
Rákóczi, Franz al II-lea 74
Rákóczi, Gheorghe al II-lea 71
Rákóczi, Gheorghe I 70
răscoale 48, 50, 51, 53, 68, 73, 78, 92
Războiul cel lung cu turcii 67
Războiul de Independenţă 108
Războiul de succesiune spaniol 74
Războiul de treizeci de ani 70
Războiul napoleonian 97
Reforma 61, 64, 79
Regat / Vechiul Regat 117, 119, 120, 122, 123, 126, 130, 137, 146, 148
Regatul Ungariei 35, 37, 38, 48, 49, 51, 57, 60, 71, 72, 105
Regensburg 46
Reghin 132
Regiunea Autonomă Maghiară 135, 138
Regiunea Bîrgăului (germ. Borgo-Grund, magh. Borgoprund) 22
Regnum 62
Reichsrat (Parlamentul central din Viena) 103
Reichstag (Parlamentul de la Pesta) 106
Republica Federală Germania 140
Rescriptul concivilităţii 89
Revoluţia de la 1848 101
Revoluţia din martie 100
Revoluţia Franceză 91, 94
Rimetea (magh. Torockó) 22
Roma 92
romi *vezi* ţigani
Rudolf al II-lea 67, 69
Rusia 91, 101
Sarmizegetusa 27
Sătmar 74, 129
Scheii, Şcheii (germ. Obere Vorstadt, magh. Bolgárszeg) Braşovului 76
Şcoala Ardeleană 93, 94
Sebeş (germ. Mühlbach, magh. Szászsebes) 50
Seghedin 113
Selim I 55
Sfîntul Imperiu Roman 40, 60, 61
Sibiu (germ. Hermannstädt, magh. Nagyszeben) 22, 23, 24, 45, 48, 76, 79
Siculeni (magh. Madéfalva) 87
Siculitas 78
sigiliul celor trei naţiuni 58
Sigismund 51
Sigismund de Luxemburg 49
Silezia 61
sistem de prisăci 38
sistematizare 142, 143
Societatea pentru Cultivarea Limbii Maghiare 98
socinianism 61
Someş (germ. Somesch, magh. Szamos) 21
stări *vezi nationes*
Statutele sau drepturile provinciale ale saşilor din Transilvania (Statute oder Eigenlandrecht der Sachsen in Siebenbürgen) 59
Ştefan I 35, 38
Strigonium (magh. Esztergom) 36
Suleiman I 55
Supplex Libellus Valachorum 94, 112

Ţara Âmlaşului (germ. Hamlescher Land) 76
Ţara Bîrsei (germ. Burzenland, magh. Barcaság) 22, 41, 42
Ţara Bistriţei 41
Ţara Crişurilor (germ. magh.) 21
Ţara Făgăraşului (germ. Fogarascher Land, magh. Fogarasfölde) 22, 43, 76
Ţara Haţegului (germ. Hatzeger Land) 22, 43, 76
Ţara Moţilor (germ. Motzenland, magh. Mócföld) 22
Ţara Oltului (germ. Altland, magh.) 22
Ţara Românească 21, 27, 45, 49, 61, 67, 76, 77, 86, 99, 141
Tatra 32
teoria continuităţii 31
Thököly, Imre 73
ţigani 48, 81, 88, 138, 139, 147,
Timişoara (germ. Temeswar, magh. Temesvár) 86, 143
Ţinutul Năsăudului 22
Tîrgu-Mureş (germ. Neumarkt am Mieresch, magh. Marosvásárhely) 135, 144
Tîrnava (germ.Kokel, magh. Küküllő) 21, 22
Tisa 27
Traian 27
transhumanţă 30, 44, 76
transilvanism 98, 128
Transnistria 131
Tratatul minorităţilor 123
Trei Scaune (germ. Drei Stühle, magh. Háromszék) 65
Trianon 124, 128
Tripartitum 53, 59
Turda (germ. Thorenburg, magh. Torda) 23, 39
Ulpia Traiana Sarmizegetusa 27
Ungaria Regală 57, 60, 61, 62, 75
Unio Trio Nationum 50
unirea bisericească 78
unirea dintre Transilvania şi Ungaria 99, 100, 101
unitarianism 61
unitarieni *vezi Reforma*
Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR) 145, 146
Uniunea Europeană 145, 146, 148
Uniunea Sovietică 126, 130, 131, 134, 136, 140
universitas nobilium 42
universitas Saxonum 41, 42, 124
universitas Siculorum 40
Valahia/Ţara Românească 99
Varşovia 139
Veneţia 105
Viena 46, 56, 72, 73, 83, 84, 88, 90, 132
Vlad Ţepeş 49
Vladislav al II-lea 53
vot curiativ 58
Waffen-SS 133
Zápolya, Ioan 53, 55, 56, 60, 62
Zsitvatorok 69

Studia Transylvanica
Ergänzungsbände des Siebenbürgischen Archivs
Herausgegeben von Harald Roth und Ulrich A. Wien

– Eine Auswahl. Band 25 ist vergriffen. –

24: **Zugänge zur Gemeinde.** Soziologische, historische und sprachwissenschaftliche Beiträge.
Hrsg. v. Georg Weber und Renate Weber.
2000. IX, 489 S. 31 s/w-Abb.
Gb. € 43,–/SFr 76,–
ISBN 3-412-05798-3

26: Harald Zimmermann:
Der Deutsche Orden im Burzenland.
Eine diplomatische Untersuchung.
2000. XI, 246 S. 2 farb. u. 10 s/w-Abb. auf 8 Taf. Gb.
€ 24,50/SFr 44,50
ISBN 3-412-10100-1

27: Meinolf Arens:
Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband.
2001. XVI, 397 S. Gb.
€ 39,90/SFr 71,–
ISBN 3-412-15600-0

28: Edit Szegedi:
Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität.
Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung.
2002. VIII, 450 S. Gb.
€ 44,90/SFr 79,50
ISBN 3-412-15901-8

29: Sorin Mitu:
Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen.
Eine Entstehungsgeschichte.
2003. VIII, 354 S. Gb.
€ 37,90/SFr 62,–
ISBN 3-412-16402-X

30: Lucian Boia:
Geschichte und Mythos.
Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft.
2003. VII, 291 S. Gb.
€ 27,90/SFr 46,90
ISBN 3-412-18302-4

31: Gerald Volkmer:
Die Siebenbürgische Frage (1878–1900).
Der Einfluß der rumänischen Nationalbewegung auf die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien.
2004. X, 390 S. Gb.
€ 32,90/SFr 57,10
ISBN 3-412-04704-X

32: Johann Schneider:
Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Şaguna.
Reform und Erneuerung der orthodoxen Kirche in Siebenbürgen und Ungarn 1848.
2005. XIII, 258 S. Gb.
€ 32,90/SFr 57,10
ISBN 3-412-13505-4

33: Bianca Bican:
Die Rezeption Paul Celans in Rumänien.
2005. VII, 230 S. Gb.
€ 24,90/SFr 43,70
ISBN 3-412-16605-7

Böhlau
KÖLN WEIMAR

URSULAPLATZ 1, D-50668 KÖLN, TELEFON (0221) 91 39 00, FAX 91 39 011

RC0001050630

Siebenbürgisches Archiv

Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde

Herausgegeben von Harald Roth und Ulrich A. Wien

– Eine Auswahl –

26: **Die siebenbürgisch-deutsche Literatur als Beispiel einer Regionalliteratur.**
Hrsg. v. Anton Schwob u. Brigitte Tontsch.
1993. 364 S. Br. € 24,50/ SFr 43,– (3-412-08092-6).

28: **Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen.**
Hrsg. v. Walter König.
1995. VIII, 396 S. Br.
€ 32,50/SFr 58,–
(3-412-09394-7).

29: **Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung.**
Hrsg. v. Wolfgang Schuller.
1995. VII, 276 S. Br. € 24,50/ SFr 44,50 (3-412-13394-9).

30: **Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen V.** Beiträge zur Flora, Vegetation und Fauna von Siebenbürgen.
Hrsg. v. Heinz Heitmann u. Gustav Wendelberger.
1995. VIII, 296 S., 31 Abb. Br.
€ 28,50/SFr 51,–
(3-412-09894-9).

32: **Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte.**
Hrsg. v. Walter König.
1996. VIII, 340 S. Br. € 22,50/ SFr 41,– (3-412-05796-7).

34: **Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie.** Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690–1867)
Hrsg. v. Zsolt K. Lengyel u. Ulrich A. Wien.
1999. VIII, 245 S. Br. € 22,50/ SFr 41,– (3-412-05998-6).

35: **Minderheiten, Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa.**
Hrsg. v. Heinz-Dietrich Löwe, Günther H. Tontsch u. Stefan Troebst.
2000. VIII, 238 S. Br.
€ 22,50/SFr 41,–
(3-412-12799-X)

36: **Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen VI.**
Beiträge zur Geographie, Botanik, Zoologie und Paläontologie.
Hrsg. v. Heinz Heitmann u. Hansgeorg von Killyen.
2000. X, 305 S. 32 s/w-Abb. Br.
€ 34,50/SFr 62,–
(3-412-03800-8)

37: **Humanismus in Ungarn und Siebenbürgen.**
Politik, Religion und Kunst im 16. Jahrhundert.
Hrsg. v. Ulrich A. Wien und Krista Zach.
2004. X, 240 S. Br.
€ 24,90/SFr 43,70
(3-412-10504-X).

38: Walter König: **»Schola seminarium rei publicae«.** Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und in Rumänien. Als Festgabe zum 80. Geburtstag hrsg. v. Vorstand des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde.
2005. XVI, 391 S. Br.
Ca. € 29,90/SFr 52,20
(3-412-17305-3).

URSULAPLATZ 1, D-50668 KÖLN, TELEFON (0221) 91 39 00, FAX 91 39 011

BÖHLAU KÖLN WEIMAR

RB094050630

ALTE APARIȚII ALE EDITURII PRO EUROPA

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fudamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitate	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** Altera 24 – Identități – Structuri și caracteristici	100.000	
*** Altera 25 – Dilemele identității	100.000	
*** Altera 26/27 – Identități în diversitate	150.000	
*** Altera 28 – Partide etnice și regionale în Europa	110.000	
*** Altera 29 - Europa postcomunistă și minoritățile naționale	110.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái (lb. magh.)	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus? (lb. magh.)	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás (lb. magh.)	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	
*** Provincia 2001 - válogatás (lb. magh.)	110.000	
*** Provincia 2002 - antologie	110.000	
*** Provincia 2002 - válogatás (lb. magh.)	110.000	

Comenzi la:

Liga Pro Europa, 540049 Tg-Mureș, Piața Trandafirilor nr. 5
tel. 0265-250182, fax. 0265-250183, email: office@proeuropa.ro

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvment in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very begining of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than fifteen years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera *is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

Harald Roth: născut în 1965 la Sighișoara, doctor în filosofie. A studiat istoria Europei de Est, istoria modernă și teologia evanghelică la München, Freiburg i. Br., Heidelberg și Seattle/ Washington. Director științific al *Institutului Transilvan* afiliat Universității din Heidelberg (www.siebenbuergen-institut.de).

Publicații:
Repertorium Transylvanicum (coord. 1990),
Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933 [*Structuri și curente politice la sașii din Transilvania 1919-1933*],
Minderheit und Nationalstaat (coord. 1995)
[*Minoritățile și statul național*],
Studienhandbuch Östliches Europa.
Vol. 1: Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas (coord. 1999)
[*Compendiu pentru studiul Europei estice.*
Vol. 1: Istoria Europei centralestice și sudestice],
Handbuch der historische Stätten. Siebenbürgen (coord. 2003)
[*Compendiul siturilor istorice ale Transilvaniei*]

„Istoria Transilvaniei [...] are multe de oferit și se poate compara fără probleme cu orice altă regiune europeană. Dar istoriografia de grup din Transilvania este depășită, fiind o moștenire a secolului al XIX-lea – cu unele rădăcini chiar în epoca modernă timpurie – pe care secolul al XX-lea nu a fost în stare să-l depășească. În secolul al XXI-lea nu mai are ce căuta. [...]
O schimbare în viziunea istorică nu poate fi reglementată prin lege sau prin schimbări biologice; probabil doar transformarea societății va aduce schimbările necesare. Dar istoricii pot deveni și avangardiștii societății... [...]
O istoriografie contemporană despre Transilvania ar trebui să fie inițial destructivă, într-o anumită măsură pre-modernă, și să lase istoria regiunii ca întreg – față de grupurile izolate cu istoriile lor particulare – să iasă în prim-plan." (Harald Roth)